

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASR-I SAÂDETTE ZİKİR ANLAYIŞI

AKİBET AKSU

120111012

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. AHMET TURAN ARSLAN

İSTANBUL 2019

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASR-I SAÂDETTE ZİKİR ANLAYIŞI

AKİBET AKSU

120111012

TEZ DANIŞMANI

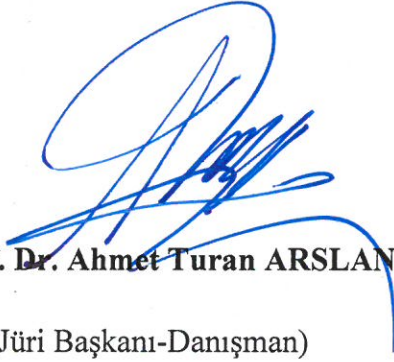
Prof. Dr. AHMET TURAN ARSLAN

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL 2019

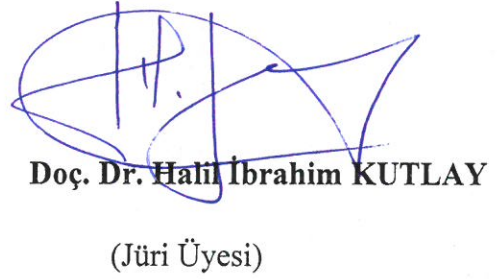
TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Programı 120111012 numaralı öğrencisi **Akıbet AKSU**'nun ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "*Asr-ı Saâdette Zikir Anlayışı*" başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından 16.09.2019 tarihinde oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN
(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY
(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğ. Üyesi Necdet YILMAZ
(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Akıbet AKSU

DÜZELTME METNİ

- 1-İçindekiler kısmı güncel formata uygun olarak düzenlendi.
- 2-Dipnotlarda normal yazılan kitap adları, koyu renk harflerle yazıldı.
- 3-Kaynakçada yer alan kitaplar için, yazılmaması gereken sayfa numaraları silindi.
- 4-Tezde yer alan hadislerin çoğuna Arapça metinleri eklendi.

TEŞEKKÜR

Tezimi hazırlamamda büyük bir özveri ile katkıda bulunan, bana yol gösteren, tezimi Őekil ve muhteva aşıısından özenle değerlendiren çok değerli ve muhterem Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN hocama saygı ve hürmetlerimi arz ederim.

Tezin her merhalesinde beni yönlendiren ve çalıŐmalarımı büyük bir titizlikle inceleyen, kıymetli zamanlarımı ayırıp çalıŐmama katkıda bulunan çok değerli hocalarım Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY ve Dr.Öęr. Gör. Necdet YILMAZ'a çok teşekkür ediyorum.

ASR-I SAÂDETTE ZİKİR ANLAYIŞI

ÖZET

Zikir; anmak, hatırlamak, bir şeyi unutmayıp zihinde tutmak, şan, şeref ve şöhret gibi anlamlara gelmektedir. Zikir, ibadet ederken, bir işle meşgul olurken, her zaman ve zeminde Allah'ı anmak, O'nu hatırdan hiç çıkarmamaktır. Kul ile Allah arasındaki bağı sürekli canlı kalması zikirle gerçekleşebilir.

İlâhi emanetleri yüklenen insanın kulluk görevlerinden biri de Allah'ı zikirdir. Zikir; dil, kalp ve beden ile gerçekleşir. Kur'an okumak, tehlil, tesbih, esmâ-i hüsnâ, dua vb. cümleleri söylemek dil ile zikir iken, Allah'ın yarattığı kâinatı ve içindekileri tefekkür ederek yüce yaradana kalbinde yüceltmek kalp ile zikir, beden in organlarını emir ve yasaklara uygun halde kullanmak ise beden ile zikirdir.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır;

1.Bölümde zikrin tarifi, Kur'an'da geçtiği yerlerdeki anlamları, zikir çeşitleri, zikrin önemi ve amaçlarına değinilmiştir.

2.Bölümde zikrin hadislerdeki anlamları, zikir çeşitleri ve Hz. Peygamber'in zikre teşviki konuları ele alınmıştır.

3.Bölümde ise Hz. Peygamber'in Allah'ı nasıl zikrettiğini, sahâbe ve tâbiîn in zikir uygulamaları açıklanmıştır.

NOTION OF (DHIKR) MENTIONING IN THE BLESSING CENTURY

ABSTRACT

Dhikr (mentioning) has some meanings like; recalling, remembering and saying over and so on, while it means also glory and magnificence. Dhikr means not to forget Allah during the worship or any work. Since the relationship between Allah and the servant will stay fine via Dhikr.

Human, who have offered and accepted the Trust The Holy Quran: 33/72), have another essential worship which is called “Dhikr”. Dhikr consists of actions of hearth, tongue and body. Reciting the Holy Qur’an and glorifying the God are some of the actions of the tongue; on the other hand, the hearth has some worship which stand for Dhikr like thinking about genesis of the universe and sanctification of the God. In addition, obeying to Allah and acting according to his orders are Dhikr of the all body.

Our study consists of three parts;

In the first part of our study, we gave brief definition of dhikr and what it means in the places where it is mentioned in the Quran. Also we tried to talk about its importance and its different variants.

In the second part of the study, we talked about its means in sayings of the prophet (PBUH) and his opinions about dhikr.

In the last part, we explained how the prophet Muhammed (PBUH) was performing dhikr and Muslims who were living with him who are called as companions.

ÖNSÖZ

Yüce Allah varlıkların en değerlisi, en üstünü ve eşref-i mahlûkât olarak yarattığı insanı kendisine ibadet (kulluk) etsinler diye yaratmıştır.

İnsanın yaratılış gâyesine uygun olarak yaşayabilmesi için öncelikle yaratıcısını tanıması, O'na iman etmesi ve kulluk vazifelerini yerine getirmesi gerekmektedir.

İnsanın kulluk vazifelerinden biri de yüce Rabbini anmak, hatırdan hiç çıkarmamak, Kur'an'ın tâbiriyle “Allah'ı zikretmektir.” Sözlükte anmak, hatırlamak, öğüt, nasihat, uyarı, ikaz, Kur'an, namaz ve dua anlamlarına gelen zikir terim olarak; Allah'ı hiç unutmayıp, dâimâ hatırda tutmak demektir.

Zikir, dil, kalp ve beden ile yapılır. Allah'ın isimlerini, tesbih, tehlil, tekbir, tahmid ve dua cümlelerini söyleyip tekrarlamak dil ile zikir, bu cümlelerin söylenirken kalbin eşlik edip tefekkür etmesi ve zihnin Allah ile birlikteliğini sağlamak kalp ile zikir, bedeninin ise organlarını, namaz, oruç, hac vs. gibi ibadetlerde kullanması beden ile zikir kapsamı içinde yer alır.

Her ibadet ve her tefekkür bir zikirdir. Zikir insanı dünya ve âhîret saâdetine kavuşturan bir vasıtaadır. Bu nedenle Kur'an'ın birçok âyetinde “Allah'ı çokça zikredin” emri vardır. Yüce Allah: “Siz beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim” (Bakara, 2/152) buyurmuştur.

Bu çalışmayı yapmamızdaki amaç; insan Allah'ı nasıl zikreder? Allah'ın insanı zikretmesi nasıl olur? Zikrin önemi, amacı, faydaları nelerdir? Sorularına cevap aramak, Asr-ı Saâdette başta Hz. Peygamber olmak üzere, Ashâb-ı Kirâm'ın ve sonraki nesil olan Tâbiîn'in “zikri” nasıl anladıkları, hayatlarına nasıl geçirdikleri ve uygulamalarına değinmektir.

1.Bölümde, zikir kelimesinin Kur'an'daki anlam alanlarına değinerek, zikir çeşitlerini dil, kalp ve bedenle nasıl yapıldığını ortaya koymaya çalıştık.

2.Bölümde, hadislerde zikir kelimesinin ne anlama geldiği, zikir çeşitleri, Hz. Peygamber'in zikre teşvikine değindik.

3.Bölümde ise; Ashâb-ı Kirâm, Ashâb-ı Suffe ve Tâbiî'nin hayatlarında zikri nasıl uyguladıklarını, misaller vererek anlatmaya çalıştık.

Çalışma hazırlanırken âyetlerin tefsirlerinde Taberî (ö.310/923), Zemahşerî (ö.538/1144), Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210), Kurtubî (ö.671/1273), Beydâvî (ö.685/1286), Neseî (ö.710/1310), Hâzin (ö.741/1341), İbn Kesîr (ö.774/1373), Ebüssuûd Efendi (ö.982/1574), İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725), Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1361/1942), Mehmet Vehbi Efendi'nin (ö.1368/1949) ve Ömer Nahuhi Bilmen'in (ö.1391/1971) tefsirlerinden yararlanılmıştır.

Âyetlerin Türkçe meallerinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından (yeni) istifade edilmiştir.

Hadislerde ise Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinden; Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinden ve diğer hadis kitaplarından faydalanılmıştır.

Yüce Rabbime hamd ve senâ ederim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	2
1. KUR'ÂN-I KERİM'DE ZİKİR KAVRAMI	2
1.1. ZİKİR KAVRAMININ TANIMI.....	2
1.1.1. Sözlük Anlamı	2
1.1.2. Terim Anlamı	2
1.2. KUR'ÂN-I KERİM'DE ZİKİR KAVRAMI	3
1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikir Kelimesinin Anlamı.....	3
1.2.1.1. Anmak ve Hatırlamak.....	3
1.2.1.2. Kur'ân-ı Kerîm	5
1.2.1.3. Tevrat, İncil ve Diğer Kutsal Kitaplar	7
1.2.1.4. Nasihat, Öğüt	8
1.2.1.5. Şan, Şeref.....	9
1.2.1.6. Senâ Etmek ve Övgüyle Anmak.....	10
1.2.1.7. Vahiy.....	11
1.2.1.8. Dua Etmek	11
1.2.1.9. Beş Vakit Namaz	12
1.2.1.10. Haber – Kıssa.....	13
1.2.1.11. Kusur Aramak, Alaya Almak, Diline Dolamak	14
Ayıplamak ve Eleştirmek	14
1.2.1.12. İbret.....	14
1.2.1.13. Düşünmek	16
1.2.1.14. Tebliğ, İkaz ve Uyarı	17

1.2.1.15. Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehâdet.....	19
1.2.1.16. Cuma Namazı	20
1.2.1.17. Anlatmak, Söz Etmek ve Bahsetmek	20
1.2.1.18. Nimet Vereni Bilmek, Tanımak ve Ona Şükretmek	21
1.2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikir Çeşitleri	22
1.2.2.1. Dil ile Zikir	23
1.2.2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm Okuma	25
1.2.2.1.2. Eûzü Besmele.....	27
1.2.2.1.3. Dua	28
1.2.2.1.4. Tevbe - İstiğfar.....	31
1.2.2.1.5. Esmâ-i Hüsnâ, Tekbir, Tehlil, Tahmid ve Tesbih....	33
1.2.2.2. Kalp ile Zikir	34
1.2.2.3. Beden ile Zikir	38
1.2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikrin Amacı, Önemi ve Faydaları ...	41
1.2.4. Zikir ile İlgili Önemli Kavramlar.....	50
1.2.4.1. Tehlil.....	50
1.2.4.2. Tesbih	53
1.2.4.2.1. İnsanların Tesbihi	53
1.2.4.2.2. Meleklerin Tesbihi.....	55
1.2.4.2.3. Diğer Varlıkların Tesbihi.....	57
1.2.4.3. Tahmid	58
İKİNCİ BÖLÜM.....	61
2. HADİSLERDE ZİKİR KAVRAMI	61
2.1. HADİSLERDE ZİKİR KELİMESİNİN ANLAMİ.....	61
2.2. HADİSLERDE ZİKİR ÇEŞİTLERİ	61
2.2.1. Dil, Kalp ve Beden İle Zikir	61
2.2.2. Ferdî ve Toplu Zikir	64
2.2.3. Hafî (Gizli) ve Cehrî (Sesli) Zikir	65

2.2.4. Mutlak ve Mukayyed Zikir.....	67
2.3. HZ. PEYGAMBER'İN ZİKRE TEŞVİKİ	68
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	79
3. ASR-I SAÂDETTE ZİKİR UYGULAMALARI.....	79
3.1. SAHÂBENİN ZİKİR ANLAYIŞI VE UYGULAMASI	79
3.1.1. Asr-ı Saâdet	79
3.1.2. Sahâbe	79
3.1.2.1. Sahâbenin Zikir Uygulamaları	82
3.1.2.1.1. Tehlil, Tesbih, Tahmid ve Tekbir.....	82
3.1.2.1.2. Kur'an Okuma.....	90
3.1.2.1.3. Eûzü Besmele.....	91
3.1.2.1.4. Nimete Şükür ve Dua	93
3.1.2.1.5. Övgü, Senâ ve Özlü Dualar.....	97
3.1.2.1.6. Tevbe, İstiğfar	101
3.1.3. Ashâb-ı Suffe	108
3.1.4. Ashâb-ı Kirâmın Zikir Hakkındaki Sözleri.....	110
3.2. TÂBÎNİN ZİKİR ALGISI VE UYGULAMASI	112
3.2.1. Tâbiîn	112
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	118

KISALTMALAR

- a.e. : Aynı eser/yer.
- A.Ü.İ.F. : Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- a.g.e. : Adı geçen eser.
- b. : Bin.
- bkz. : Bakınız.
- bs. :Baskı.
- by. : Baskı yeri yok.
- c. : Cilt.
- DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- ed. : Editör.
- h. : Hicri.
- Hz. : Hazreti.
- Haz. : Hazırlayan.
- m. : Miladi.
- Mad. : Madde.
- N.E.Ü.İ.F. : Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi.
- ö. : Ölümü, ölüm tarihi.
- r.a. : Radiyallahu anh.
- s. : Sayfa.

s.a.v. : Salallahü aleyhi ve sellem.
Thk. : Tahkik eden.
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı.
Trc. : Tercüme eden.
ty. : Tarih yok.
vb. : Ve benzeri.
vd. : Ve diğer.
vs. : Vesâire.
Yay. : Yayınları.
y.y.y. : Yayın yeri yok.

GİRİŞ

Mü'minin kalbindeki iman hiç şüphesiz ibadetlere hayat veren en önemli güç kaynağıdır. Din ve ibadetten bahsedebilmek için iman olmazsa olmaz şarttır. İmanın kaynağından neşv ü nemâ bulmuş olan ibadetler imanı derinleştirip güçlendiren unsurlardır.

Kulluğun en üstünü ve ibadetlerin en büyüğü ise Allah'ı her halde ve her anda anmak, O'nu dilinden düşürmemek, kalbi ve zihni ile O'nu düşünmek ve beden âzâları ile de görevlerini yerine getirmektir. Kısacası bütün ibadetler Allah Teâlâ'yı zikretmek için emredilmiştir. İbadetler başta olmak üzere Allah'a itaat sayılabilecek her hal ve davranış Allah'ı zikirdir.

Zikir, Allah'ı sürekli zihinde tutmak, hatırdan hiç çıkarmamak ve devamlı Allah'ın murâkabesi altında olduğunun şuurunda olmaktır. Allah'ın varlığı, birliği, gücü her şeyi yaratan ve yöneten olduğunu düşünmek, yarattığı şeyler üzerinde tefekkür etmek, kalbin zikri olurken; O'nu hamd, tesbih, dua ve ism-i âzam ile zikretmek ise dilin zikridir. Dil ve kalp ile yapılan zikrin organlarda ibadete dönüşmesiyle de beden ile zikir gerçekleşmiş olur.

Zikrin en büyük amacı; dil, kalp ve beden bütünlüğü içerisinde zikr-i dâimî'yi elde etmektir. Zira *“Kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur.”*¹ Zikr-i dâim gerçekleştiğinde hayatın bütünü zikre dönüşecektir.

Tezimizde bu konuyu ele almamızdaki maksat, asr-ı saâdet denilen Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn döneminde zikrin nasıl anlaşıldığı ve uygulama alanlarının ne olduğu, zikrin anlamı, çeşitleri, önemi ve amacını araştırmaktır. Bu bağlamda zikrin en önemli nüvesini teşkil eden ashâb-ı suffeyi de ele aldık.

Zikir alanında birçok yüksek lisans ve doktora tezi çalışılmış olmasına rağmen bildiğimiz kadarıyla asr-ı saâdette zikir anlayışı ile ilgili bir çalışma yapılmamıştır. Bu araştırmamızla bu boşluğu doldurmaya gayret ettim.

---

¹ Ra'd, 13/28

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUR'ÂN-I KERİM'DE ZİKİR KAVRAMI

1.1. ZİKİR KAVRAMININ TANIMI

1.1.1. Sözlük Anlamı

Zikir kelimesi, ذكّر kökünden gelmekte olup, çoğulu ذكور ve اذكار şeklindedir. Zikir kavramı sözlükte anmak, hatırlamak, bir şeyi unutmayıp zihinde tutmak, yâd etmek, konuşmak, anlatmak, korumak, zâyî etmemek, ezberlemek, bir şeyi unuttuktan sonra hatırlamak, şan, şeref, şöhret, senâ, övgü, nişanlanmak, nikâhlanmak, nimete şükür etmek, düşünmek ve sağlam söz anlamlarına gelir.²

Râğıb el-İsfahânî (ö.502/1108) biri dil ile biri de kalp ile olmak üzere zikrin iki çeşit olduğunu söylemektedir. “Bir şeyi anmak, sözünü etmek, hakkında konuşup övmek dil ile zikir, bir şeyi zihinde tutup düşünmek ve hatırına getirmek ise kalp ile zikirdir” demektedir. Râğıb el-İsfahânî aynı zamanda iki türlü hatırlamaktan bahseder. Bunlardan birincisi unutilan bir şeyi hatırlamak ikincisi ise andığı şeyi hiç unutmamaktır.³

1.1.2. Terim Anlamı

Zikir, Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş anlamına gelir.⁴

Zikir, Allah'ın varlığı ve birliğini her türlü noksanlıktan münezzehtir olduğunu kalple düşünüp, O'nu hamd, tesbih, tehlil, tekbir, ism-i âzam ve dua cümleleri ile anmak ve O'na ibadet etmektir.

² Râğıb el-İsfahânî Ebü'l-Kâsım Hüseyin b.Muhammed b.el-Mufaddal, **el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân**, y.y., t.y., s.178; İbn Manzûr Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, t.y., c.IV, s.308; Âsım Efendi, **Kâmus Tercümesi**, İstanbul, 1305, c.XI, s.346.

³ İsfahânî, a.e., s.178.

⁴ Reşat Öngören, “Zikir”, **DİA**, İstanbul TDV Yayınları, 2013, c.XLIV, s.409-413.

Zikir kavramı, sūfiyye ıstılahında ise; aşırı korku veya sevgi ile gaflet meydanından çıkıp Allah'ı müşâhede fezâsına yükselmek, kalbin dâimî olarak Hakk'ın huzurunda bulunması nedeniyle unutmaktan kurtulması anlamlarına gelmektedir.⁵

Zikir, hatırlamayı ifade eder. Zikrin hakikati zikredilenden (Allah'tan) başkasını unutmaktır.⁶

1.2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE ZİKİR KAVRAMI

1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikir Kelimesinin Anlamı

Bu başlık altında zikir kelimesinin Kur'ân'da hangi anlamlarda kullanıldığını inceleyeceğiz.

Zikir kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitleriyle isim veya fiil olarak sülâsî mücerred ve sülâsî mezîd kalıplarında yalın veya izâfet halinde toplam 274 yerde geçmektedir. Yaygın bir kullanıma sahip bulunan zikir kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'in 114 sûresi'nin 67'sinde geçmektedir. Bu sûrelerin bir kısmında en az bir defa geçerken pek çoğunda ise birden fazla yerde yer aldığı görülmektedir.⁷

1.2.1.1. Anmak ve Hatırlamak

بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ Öyle iken onlar Rabblerinin zikrinden yüz çevirmekteler.⁸

⁵ Muhammed Ali b.Ali et-Tehânevî, "Zikir", **Keşşâfü İstılahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm**, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1984, c.I, s.12; Abdürrezzak Kâşânî, **Mu'cemü İstılahâtü's-Sufiyye**, Thk: Abdülâl Şahin, Kahire: Dâru'l – Menar, 1992, s.277.

⁶ Ethem Cebecioğlu, "Zikir", **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Otto Yayınları, 2014, s.546.

⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâki, "Zikir", **el-Mu'cemü'l-Müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Kahire- Beyrut: y.y., s. 270-275.

⁸ Enbiyâ, 21/42

وَادْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبْتَئِلْ إِلَيْهِ تَتَّبِعًا
yönel.⁹

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ
Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.¹⁰

Cebecioğlu: “Bu tür mukabele olayı, sadece zikirde gerçekleşmektedir,”¹¹ demektedir.

Âyet-i kerîmeye baktığımızda anmanın iki taraflı olduğunu görmekteyiz. Allah Teâlâ kulların kendisini anmasının karşılığında, kullarını anacağını bildirmektedir.

Taberî bu âyeti şu şekilde yorumlamaktadır: “Öyleyse beni zikredin (anın) ki ben de sizi zikredeyim. Bana itaatte bulunarak beni anın ki ben de rahmet ve mağfiretimle (sevap, lütuf, ihsan, ikram ve size mutluluk kapılarını açmakla) sizi anayım. ‘Bana şükredin, nankörlük etmeyin.’ Ey mü’minler! Size in’âmda bulunarak verdiğim İslâm ve hak dine hidayet etmek gibi nimetlerimden ötürü bana şükredin. Benim ihsânıma ve iyiliğime karşı nankörlük etmeyin.”¹²

Yüce Allah lütuf ve ihsanlarından dolayı dâimâ O’nu anmamızı isimlerini zikretmemizi O’nu hatırımızdan çıkarmamamızı dil, kalp, beden ile bir bütün halinde kendisini anmamızı ve şükretmemizi istemektedir. Buradaki anmanın karşılıklı olmasını şu şekilde de anlamak mümkündür; kul Allah’ı her an hatırında tutup O’na yöneldikçe ve ibadet üzere oldukça Allah da kulunun duasına icâbet eder. O’nu sıkıntılarında kurtarıp rahmetiyle muamele eder. Kul, şükürünü artırdıkça Allah da nimetini artırır.

Râzî ise âyeti: “Siz beni ibadet ve itaat ile zikredin ki ben de sizi rahmetimle zikredeyim. Beni, dua ederek zikredin ben de sizin dualarınızı kabul edeyim. Benim verdiğim nimetleri hamd ve senâ ile zikredin. Ben de size nimetlerimi arttırayım. Siz beni dünyada zikredin ben de sizi âhirette zikredeyim.

⁹ Müzzemmil, 73/8

¹⁰ Bakara, 2/152

¹¹ Cebecioğlu, a.e., s.546.

¹² Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’v’îli Âyi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1984, c.II, s.37.

Beni varlık ve refah içinde olduğunuzda zikredin ki, ben de sizi belâ, musibet ve sıkıntılı zamanlarınızda zikredeyim. Beni benim yolumda cihad ederek zikredin ki, ben de sizi hidâyetimle zikredeyim. Beni sıdk, samimiyet ve ihlâs ile zikredin ben de sizi sıkıntılardan kurtulmak ve bilgi ile ihtisasınızı arttırmakla zikredeyim. Beni Rabbiniz olarak bilip, kulluğunuzla zikredin ki ben de sizi sevdiğim kullardan bilip bağışlamakla zikredeyim”¹³ şeklinde yorumlamıştır.

1.2.1.2. Kur’ân-ı Kerîm

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *Şüphesiz o Zikr’i (Kur’an’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.*¹⁴

Bu âyet ile Kur’an, kendisinin Allah tarafından indirilmiş olup yine O’nun tarafından korunacağını bize bildirmektedir. İndirilen tüm kitaplar tahrifata uğradıkları halde Kur’ân-ı Kerîm tahrifata uğramadan Allah tarafından korunarak günümüze kadar gelmiş ve kıyamete kadar da korunmaya devam edecektir. Bu âyet-i kerîmede Kur’an zikir olarak adlandırılmıştır.

ذَلِكَ نُنزِّلُكَ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ (Ey Muhammed!) *Bunu (bildirdiklerimizi) biz sana âyetlerden ve hikmet dolu Kur’an’dan okuyoruz.*¹⁵

Kur’ân’ı okumak zikir, öğrenmek ve öğretmek zikir, tefekkür etmek zikir ve içeriğini yaşamak da zikirdir. Kur’an başlı başına bir zikirdir.

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ *Dediler ki: “Ey kendisine Zikir (Kur’an) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin!”*¹⁶

¹³ Fahreddin er-Râzî Muhammed b.Ömer b.Hüseyin b.Ali et-Teymî el-Bekrî, **Mefâtihu’l-Gayb**, Mısır, 1937, c.IV, s.143.

¹⁴ Hicr, 15/9

¹⁵ Âl-i İmrân, 3/58

¹⁶ Hicr, 15/6

Râzî'ye göre Kur'ân-ı Kerîm'e zikir denmesinin nedenleri arasında:
1-İnsanların dînî ve dünyevî ihtiyaçlarını dile getiren bir kitap olması,
2-Allah'ın pek çok nimetini hatırlatarak, insanları uyarıp onlara öğüt vermesi,
3-Kendisine inananlar için şeref ve övünç kaynağı olması"¹⁷ şeklinde maddeler sıralanmıştır.

Yukarıdaki âyette Kur'an'ın Peygamber'e (s.a.v) indirilmiş olabileceğini imkân dışı gören ve uyarıları hoşlarına gitmediği için Kur'an vahyini kabul etmeyen müşriklere; "O zikri (Kur'an'ı) biz indirdik ve onun koruyucusu elbette biziz."¹⁸ âyetiyle cevap verilmiştir.

Elmalılı, yüce Allah'ın koruma garantisi altına girmiş olan zikir Kur'ân-ı Kerîm'den başkası değildir. Âyetteki "lehû" zamirini zikre gönderen görüşe göre korunan Kur'an'dır. Âyetten ilk anlaşılan mâna budur,¹⁹ demektedir.

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

*(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirilene açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu zikri indirdik.*²⁰

Beydâvî, bu âyet-i kerîmede geçen zikir kelimesinin Kur'ân olduğunu vurgulamıştır.²¹ Neseî de buradaki zikir kelimesinin Kur'an anlamında olduğunu söylemektedir.²²

وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ أَفَأَنْتُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ *İşte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz mübarek bir zikirdir (öğüttür). Şimdi siz bunu mu inkâr ediyorsunuz?*²³

¹⁷ Râzî, a.e., c.XX, s.113; c.II, s.15.

¹⁸ Hicr, 15/9

¹⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul, Eser Kitabevi, t.y., c.V, s.193.

²⁰ Nahl 16/44

²¹ Beydâvî Nâsîrüddin Ebû Said, **Envârü't-tenzîl ve esrârü 't-te'vîl**, Beyrut, t.y., c.IV, s.253.

²² Neseî, Ebû'l-Berekât, **Tefsîrü'n-Neseî Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl**, c.I, s.160; c.II, s.269-287; c.IV, s.3, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.

²³ Enbiyâ, 21/50

Ebüs-suûd'a göre ise; insanlara indirilen, Peygamber'in (s.a.v) açıklamakla yükümlü tutulduğu ve bu nedenle de O'na indirilen zikrin Kur'ân-ı Kerîm olduğu bildirilmiştir.²⁴

Diğer Peygamberlerin mucizeler ve kitaplarla gönderilmelerine mukâbil Hz. Peygamber'e de (s.a.v) ümmetine açıklamak üzere Kur'ân'ın indirildiği belirtilmiş, insanların onun üzerinde akıl yormaları ve düşüncelerinin gerekliliği vurgulanmıştır.²⁵

1.2.1.3. Tevrat, İncil ve Diğer Kutsal Kitaplar

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

*Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız zikir sahiplerine sorun.*²⁶

Hâzin'e göre; bu âyette geçen zikir ehliinden maksat, Tevrat ve İncil ehlidir.²⁷ Taberî, bu âyeti şu şekilde yorumlamıştır: Mücahid'e göre zikir ehliinden kasıt Ehl-i Kitap'tır,²⁸ demektedir.

Bu âyet-i kerîme nâzil olduğu sırada Hz. Ali; “zikir ehli biziz” demiştir. İbn Zeyd, âyette “zikir ehliinden kastedilen Kur'ân ehlidir, buradaki zikir ise Kur'ân'dır,”²⁹ demektedir.

Zikredilen âyetler inkârcıların Allah'ın gönderdiği peygamberler hakkındaki inançlarını tashih etmekte ve nubüvveti inkâr etmelerine vesile kıldıkları şüphelerini gidermektedir.³⁰

Elmalılı, Râzî ve Ebüsuûd'a göre de zikir ehliinden kasıt, Ehl-i Kitabdır.³¹

²⁴ Ebüsuûd Efendi, **İrşâdu'l-Akli's-Selîm**, c.V, s.116-239.

²⁵ Ebüsuûd a.e., c.V, s.116.

²⁶ Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7

²⁷ Hâzin, Ali b.Muhammed, **Lübâbü't-Te'vîl fi me'âni't-Tenzîl**, Beyrut, y.y., t.y., c.III, s.605.

²⁸ Taberî, a.e., c.XIV, s.108.

²⁹ Taberî, a.e., c. XVII, s.5.

³⁰ Râzî, a.e., c.XX, s.35.

³¹ Râzî, a.e., c.XXII, s.36; c.XXIII, s.144; Yazır, a.e., c.V, s.223-440. Ebüsuûd, a.e., c.V, s.116.

1.2.1.4. Nasihat, Öğüt

وَهَذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنْزَلْنَاهُ *Işte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz mübarek bir öğüttür.*³²

إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ *Bu Kur'an, âlemler için ancak bir öğüttür.*³³

Kur'an kendi tabiriyle zikirdir. Zikir olan Kur'ân-ı Kerîm baştan sona insanlığa faydalı öğüt ve nasihatlere yer vermektedir.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ *Andolsun biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?*³⁴

Taberî'ye göre, yukarıda zikrettiğimiz âyetlerdeki “zikir” nasihat ve öğüt anlamında kullanılmıştır.³⁵

Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimizde öğüt ve nasihatlere çokça yer verildiğini görmekteyiz. İnsan, düşünen bir varlıktır. Yaratıcı, insanı doğruluğa, iyiliğe ve faydalı bir birey olmaya yönlendirmektedir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm baştan sona öğüt ve nasihatlerle doludur. Bu öğüt ve nasihatler ise her idrakin anlayışına uygun olarak verilmiştir.

فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ *Artık kim dilerse ondan öğüt alır.*³⁶

وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ *Bununla beraber, Allah dilemedikçe öğüt alamazlar. O takvaya (kendisine karşı gelmekten sakınılmaya) ehil olandır, bağışlamaya ehil olandır.*³⁷

³² Enbiyâ, 21/50

³³ Sa'd, 38/87

³⁴ Kamer, 54/17

³⁵ Taberî, a.e., c.XIII, s.76; c.XVII, s.35; c.XIX, s.62; c.XXIII, s.188; c.XXVI, s.96.

³⁶ Müddessir, 74/55

³⁷ Müddessir, 74/56

وَإِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ *Kendilerine öğüt verildiği zaman öğüt almıyorlar.*³⁸

Verilen öğüt ve nasihatlerden maksat, insanların doğru yolu bulmaları için kendilerine bildirilen emir, nehiy ve tavsiyeler inkâra düşmeleri halinde dünya ve âhirette yaşayacakları cezalar bu meyanda inkâra sapan toplulukların başına gelen felaketler, kısacası mükâfat ve ceza yollarını ve bunlarla alakalı takip edilmesi gerekenler iyiliği emir ve nehiylerden sakınma karşılığında ise vaad edilen cennet ceennem ve insanların kendilerini düzeltmeleri için yapılan tavsiyelerdir.³⁹

1.2.1.5. Şan, Şeref

وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَّكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ *Şüphesiz bu Kur'an, sana ve kavmine bir öğüt ve bir şereftir, ondan hesaba çekileceksiniz.*⁴⁰

Kurtubî, bu âyette geçen zikir kelimesinin “şeref” anlamında olduğunu belirtmiştir.⁴¹

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ *Andolsun, size öyle bir kitap indirdik ki sizin bütün şeref ve şânınız ondadır. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?*⁴²

Elmalılı, âyetteki zikrin şan ve şeref manasına geldiği gibi öğüt manasına da gelebileceğini bildirmiştir.⁴³

Dolayısıyla bu âyet için şu iki mana da doğrudur. “Size içinde şerefe ve şâna ulaştıracak hükümler bulunan bir kitap indirdik.” Veya “size içinde muhtaç olduğunuz öğütler bulunan bir kitap indirdik.”

³⁸ Sâffât, 37/13

³⁹ Taberî, a.e., c.XXIII, s.44; Râzî, a.e., c.XXVI, s.127-128.

⁴⁰ Zuhuf, 43/44

⁴¹ Kurtubî Muhammed b.Ahmed, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, y.y., 1935, c.I, s.331

⁴² Enbiyâ, 21/10

⁴³ Yazır, a.e., c.V, s.440.

وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ *Senin şânını yükseltmedik mi?*⁴⁴

Bu âyette geçen zikir kelimesinin, şan ve şeref anlamına geldiği belirtilmiştir.⁴⁵

Mehmet Vehbi Efendi ise, kelime-i şehâdet, ezan ve hutbelerde Allah ve Resulünün ismi birlikte söylendiği için şan ve şeref anlamında olduğunu söylemiştir.⁴⁶

1.2.1.6. Senâ Etmek ve Övgüyle Anmak

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ

*Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anısla Allah'ı anın. İnsanlardan, “Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver” diyenler vardır. Bunların âhirette bir nasibi yoktur.*⁴⁷

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ

*Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı zikredin.*⁴⁸

Bu âyet-i kerîmeyi şu şekilde yorumlamak mümkündür: Allah'ın varlığını, birliğini, yüceliğini, her dâim nimet veren olduğunu, eşi benzeri ve ortağı olmadığını, hamd, senâ ve övgüye layık olduğunu en güzel şekilde ifade eden tehlil, tekbir, tahmid ve tesbih cümleleri ile Allah'ı zikretmek namaz dışında yapılabilecek zikirler arasındadır.

⁴⁴ İnşirah, 94/4

⁴⁵ Ebüssuûd, a.e., c.VI, s.58.

⁴⁶ Mehmet Vehbi Efendi, *Hülâsatü'l-Beyân*, İstanbul, y.y., 1969, c.II, s.11.

⁴⁷ Bakara, 2/200

⁴⁸ Nîsa, 4/103

1.2.1.7. Vahiy

أُولَئِكَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَابٌ أَسِرٌّ

*Bizim aramızdan vahiy ona mı verildi? Hayır, o yalancının, şımarığın biridir.*⁴⁹

Neseffî'ye göre âyette geçen zikir kelimesi vahiy anlamındadır.⁵⁰

أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ

*Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığıyla Rabbinizden size bir zikir (vahiy ve öğüt) gelmesine şaştınız mı?*⁵¹

Cenâb-ı Hak insanlara dinin emir ve yasaklarını (vahiy) açıklamak üzere peygamberleri göndermiş ve onlar da vahyi insanlara tebliğ etmişlerdir. Burada geçen zikir kelimesinin vahiy olduğunu âyetten anlamaktayız.

1.2.1.8. Dua Etmek

وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ-
*Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma.*⁵²

Âyet-i kerîmede zikrin (duanın) nasıl olması gerektiği açıklanmıştır. Allah'a umarak ve korkarak yani ikisinin arasındaki dengeyi sağlayarak yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam kendisini anıp ve O'na kul olma bilinci ile dua edip gafillerden olmamayı emretmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاغْلُظُوا وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

⁴⁹ Kamer, 54/25

⁵⁰ Neseffî, a.e., c.VI, s.127.

⁵¹ A'râf, 7/69

⁵² A'râf, 7/205

*Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz.*⁵³

Savaş insanlar için bir zorluk halidir. Cenâb-ı Hak, insanlara zorluk olan savaş halinde dahi kurtuluşa ermeleri için sabredip Allah'ı anmalarını ve O'nu zikretmelerini istemektedir. O'nu anıp dua etmek duanın kabulüne de vesiledir. Zira Cenâb-ı Hak bir âyette: “*Bana dua edin, duanıza icabet edeyim,*”⁵⁴ buyurmaktadır.

1.2.1.9. Beş Vakit Namaz

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

*Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın).*⁵⁵

Bu âyette geçen zikir kelimesinden maksadın beş vakit namaz olduğu, Neseî ve Ebüssuûd Efendi tarafından bildirilmiş olup namaza zikir denmesinin nedeni ise rükunlarının çoğunun zikirten teşekkül etmesidir,⁵⁶ denilmiştir.

Bütün ibadetlerin ortak ögesi olan zikir, namazın tamamını kapsamakta ve her ibadette öz olarak yer almaktadır.

فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ

*Süleyman, “Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim” dedi. Nihayet güneş battı.*⁵⁷

⁵³ Enfâl, 8/45

⁵⁴ Mü'min, 40/60

⁵⁵ Bakara, 2/239

⁵⁶ Neseî, a.e., c.VI, s.276; Ebüssuûd, a.e., c.I, s.236.

⁵⁷ Sad, 38/32

Bu âyette zikir kelimesinden maksat Allah rızası için namaz kılmaktır. Suddi ve Katâde bu namazın ikindi namazı olduğunu rivâyet etmişlerdir.⁵⁸

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى

*Arınan ve Rabbinin adını zikredip, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.*⁵⁹

İslâmın direği ve mü'minlerin mi'racı namazdan maksat da Allah'ı zikirdir. O'nu hatırlamak O'nu anmaktır. Rabbi zikretmek, bütün ibadetlerin özü ve aslıdır.⁶⁰

1.2.1.10. Haber – Kıssa

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا

*(Ey Muhammed!) Bir de sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: "Size ondan bir zikir okuyacağım."*⁶¹

Ebüs-suûd Efendi, bu âyetteki zikir kelimesinin anlamının haber olduğunu söylemiştir.⁶²

Kur'ân-ı Kerîm peygamber kıssaları ve kavimlerinin haberleri ile doludur. Zikir kelimesi, bazen haber ve kıssa anlamlarında da kullanılmaktadır.

⁵⁸ Taberî, a.e., c.XXIII, s.155.

⁵⁹ A'lâ, 87/ 14-15

⁶⁰ Mehmet Görmez vd. **Hadislerle İslam**, ed. Mehmet Emin Özavşar, 5.Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, c.II, s.83-89.

⁶¹ Kehf, 18/83

⁶² Hâzin, a.e., c.IV, s.134; Ebüs-suûd, a.e., c.V, s.241.

1.2.1.11. Kusur Aramak, Alaya Almak, Diline Dolamak

Ayıplamak ve Eleştirmek

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَذَا الَّذِي يَذُكُرُ إِلَهُكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَنِ هُمْ كَافِرُونَ

*İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. “Bu mu ilâhlarınızı eleştiren/diline dolayan?” derler. Hâlbuki kendileri Rahmân’ın kitabını inkâr ediyorlar.*⁶³

Nesefî, bu âyette zikir kelimesinin kusur aramak, alaya almak, diline dolamak, ayıplamak ve eleştirmek anlamlarında olduğunu dile getirmiştir.⁶⁴

Taberî ise; âyetteki يَذُكُرُ fiilini, ilahlarınızı kötülükle zikreden, ayıplayan şeklinde,⁶⁵ yorumlamaktadır.

قَالُوا سَمِعْنَا فَتَىٰ يَذُكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ (İçlerinden bazıları), “İbrahim denilen bir gencin onları diline doladığını duyduk” dediler.⁶⁶ Bu ayette de zikir kelimesi, diline dolamak anlamında kullanılmıştır.

1.2.1.12. İbret

وَوَهَبْنَا لَهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرًا لِأُولِي الْأَبْطَابِ

*Biz ona tarafımızdan bir rahmet ve akıl sahiplerine bir ibret olmak üzere ailesini ve onlarla birlikte bir o kadarını bahsettik.*⁶⁷

⁶³ Enbiyâ, 21/36

⁶⁴ Hâzin, a.e., c.IV, s.248; Nesefî, a.e., c.IV, s.247.

⁶⁵ Taberî, a.e., c.XVII, s.25.

⁶⁶ Enbiyâ, 21/60

⁶⁷ Sa’d, 38/43

Elmalılı, bu âyette geçen zikir kelimesinden maksat “ibret” demektedir.⁶⁸

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا

*İşte böylece biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar yahut onlara bir uyarı versin diye onda tehditleri teker teker sıraladık.*⁶⁹

Bu âyette geçen zikir kelimesinin “ibret” anlamında olduğu Ebüssuûd ve Elmalılı tarafından vurgulanmaktadır.⁷⁰

Kur'an'ı incelediğimizde, her bir âyetinin birer ibret, uyarı ve öğütten ibaret olduğunu görmekteyiz. Kur'an'ın emir ve yasakları insanı doğru yola ileten, kötülükten alıkoyan, kul olma bilinci ve şuuru ile yaşamımıza yön veren manzumeler bütünüdür.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقِّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى
لِلْمُؤْمِنِينَ

*(Ey Muhammed!) Peygamberlerin haberlerinden, kendileriyle senin kalbini pekiştirdiğimiz her bir haberi sana aktarıyoruz. Bunlarda, sana hak, mü'minlere de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.*⁷¹

تَبَصَّرَةٌ وَذِكْرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

*Bütün bunlar, içtenlikle Allah'a yönelen her kulun gönül gözünü açmak ve ona öğüt ve ibret vermek içindir.*⁷²

Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1390/1971), Rabbine dönen, yaratıcısının kudretini düşünen, O'nun eşsiz eserlerini tefekküre dalan her kul için bir ibret ve öğüt olarak bunları vücuda getirdik. O eşsizlikler, o yaratılış eserleri, inanan ve düşünen kimseler için birer büyük uyanma vesilesidir,⁷³ demektedir.

⁶⁸ Yazır, a.e., c.VI, s.472.

⁶⁹ Tâhâ, 20/113

⁷⁰ Ebüssuûd, a.e., c.VI, s.44; Yazır, a.e., c.V, s.434.

⁷¹ Hûd, 11/120

⁷² Kaf, 50/8

⁷³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri**, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y., c.VII, s.3466.

Gerçek anlamda hâlis bir kalp ile Rabbine yönelen kişi; yeryüzünü, gökyüzünü ve bunun içindikilerini, hayatı ve ölümü düşündüğünde hepsinin birer büyük ibret vesileleri olduğunu anlar.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ
اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

*Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi var ya, işte o daha hayırlıdır. Bu (giysiler), Allah'ın rahmetinin alametlerindedir. Belki düşünüp ibret alırlar.*⁷⁴

Bu âyette geçen zikir kelimesinin “ibret” anlamında olduğu Elmalılı tarafından dile getirilmiştir.⁷⁵

1.2.1.13. Düşünmek

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُوهَا عِوَجًا وَادْكُرُوا
إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَنَرَكُمُ وَاَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ

*Bir de, tehdit ederek Allah'ın yolundan O'na iman edenleri çevirmek, Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Düşünün ki, siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu!*⁷⁶

وَادْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَنْحَدُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا
وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَادْكُرُوا الْآءَ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ

Düşünün ki, Allah Âd kavminden sonra, sizi onların yerine getirdi ve sizi yeryüzünde yerleştirdi. Yerin ovalarında köşkler kuruyor, dağları oyup evler

⁷⁴ A'râf, 7/26

⁷⁵ Yazır, a.e., c.VII, s.203; c.VI, s.190-195-189; c.IV, s.27.

⁷⁶ A'râf, 7/86

yapıyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini anın da yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.⁷⁷

Elmalılı'ya göre yukarıdaki iki âyet-i kerîmede zikir kelimesi “düşünmek” anlamında kullanılmıştır.⁷⁸

Kur'an'ın birçok yerinde insanlar düşünmeye teşvik edilmiştir. Düşünmek tefekkür, tefekkür de zikirdir.

أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا

*İnsan daha önce hiçbir şey değilken kendisini yarattığımızı düşünmez mi?*⁷⁹

Allah Teâlâ Kur'an'da insanı akletmeye, düşünmeye ve hayatını İslâmın prensiplerine göre yaşamaya davet etmektedir. İnsanın yaratılış evreleri, sorumlulukları, mükellefiyetleri, niçin yaratıldığı ve yaşamını neye göre tanzim edeceği hususlarını düşünmeye teşvik etmektedir. İnsan, düşünmesi ve akletmesi ile değer kazanır. Zira akıl melekesi olmayan insan sorumlu değildir. İnsan, düşünme, akletme, doğru yolu bulma ve istikametten ayrılmama ile mükelleftir. Bu bağlamda düşünmeyi de bir zikir olarak değerlendirebiliriz.

1.2.1.14. Tebliğ, İkaz ve Uyarı

إِنَّمَا نُنذِرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ الْعَلِيمَ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ

*Sen ancak Zikr'e (Kur'an'a) uyanı ve görmediği hâlde Rahmân'dan korkan kimseyi uyarırsın. İşte onu bir bağışlanma ve güzel bir mükâfatla müjdele.*⁸⁰

⁷⁷ A'râf, 7/74

⁷⁸ Yazır, a.e., c.IV, s.73-74-77.

⁷⁹ Meryem, 19/67

⁸⁰ Yasin, 36/11

Ancak Kur'an'ı düşünerek okumayı vird edinen ve nasihat dinleyen kimseleri uyarabilirsin. Çünkü onlar Rahman olan Allah'a karşı korku beslemektedirler. Uyarmanın ancak bu kişilere faydası olur.⁸¹

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحَدَّثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ

*Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir uyarı gelse onlar bunu hep alaya alarak dinlerler.*⁸²

Kâfir ve müşrik topluluklar, Allah'ın uyarılarını hep alaya almış ve taşkınlıklarda bulunmuşlardır. Gönderilen tüm peygamberlerin kavimlerinde aynı alaycı tavrı ve benzer taşkınlıkları görebilmekteyiz.

إِذْ هَبَّ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيًّا فِي ذِكْرِي

*Sen ve kardeşin âyetlerimle birlikte gidin ve beni anmakta gevşeklik etmeyin.*⁸³

Bu âyetteki zikir kelimesinin “risaleti tebliğ etmek” anlamında olduğu Ebüssuûd Efendi tarafından söylenmiştir.⁸⁴

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ آمَنُوا قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا

*Allah, âhirette onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. O hâlde, ey iman etmiş olan akıl sahipleri, Allah'a karşı gelmekten sakının! Allah, size bir zikir (uyarıcı) indirdi.*⁸⁵

Zikir kelimesinin burada Peygamber'i (s.a.v) niteleyen ve onu ifade eden bir anlamda olduğu Râzî ve Ebüssuûd tarafından bildirilmiştir.⁸⁶

H.z.Peygamber'in bu kelime ile nitelendirilmesi bir zikir olan Kur'an'ı devamlı surette okuması, tebliğ etmesi, insanları uyarması, “göndermek” yerine

⁸¹ Yazır, a.g.e, c.VI, s.402.

⁸² Enbiyâ, 21/2

⁸³ Tâhâ, 20/42

⁸⁴ Ebüssuûd, a.e., c.VI, s.126.

⁸⁵ Talak, 65/10

⁸⁶ Râzî, a.e., c.XXV, s.38; Ebüssuûd, a.e., c.VIII, s.264.

“indirmek” fiilinin kullanılması ise kendisine vahiy indirilen bir kişi olması ile izah edilmektedir.⁸⁷

Yine burada bazı müfessirler zikir kelimesinin, öğüt verici⁸⁸ ve uyarıcı⁸⁹ anlamlarında olduğunu bildirmişlerdir.

1.2.1.15. Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehâdet

يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا

*Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim.*⁹⁰

لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا

*Andolsun zikir (Kur'an) Bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımsız bırakıverir.*⁹¹

Buradaki zikir kelimesinden maksadın sebab-i nüzûle istinaden kelime-i şehâdet olduğu, müfessirlerin bir kısmı tarafından söylenmiştir.⁹²

Âyetin nüzul sebebi şu şekilde nakledilir: Ukbe b. Ebû Muayt adındaki kişi Peygamber (s.a.v)'ın toplantılarına sıkça katılmış. Bir gün Peygamber Efendimiz'i evine davet edip yemek ikram etmiş. Efendimiz de şehâdet getirmeden, yemeğini yemek istemeyince Ukbe de şehâdet getirmiş. Bunun üzerine Ukbe'nin yakın arkadaşı olan Übey bin Halef kendisini azarlayarak, “sapıttın” demiş. Ukbe de hayır, evimde yemek yemekten kaçındığı için utancımдан kelime-i şehâdet getirdim, demiş. Ubey ona: “Hayır, sen onun ensesine vurup yüzüne tükürmezsen, senden memnun olmam” demiş. Bunun üzerine Ukbe de Dârûnedve'de Peygamberimiz secde de iken ona rastgelmiş ve o

⁸⁷ Ebüssuûd, a.e., c.VIII, s.264.

⁸⁸ Râzî, a.e., c.XXX, s.38; Ebüssuûd, a.e., c.VIII, s.264.

⁸⁹ Yazır, a.e., c.VIII, s.126.

⁹⁰ Furkan, 25/28

⁹¹ Furkan, 25/29

⁹² Râzî, a.e., c.XXVII, s.76; Zemahşerî Ömer b.Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf'an-Hakâiki't-Tenzîl**, Beyrut, Dârû'l Ma'rife, t.y., c.III, s.90; Ebüssuûd, a.e., c.VI, s.214; Yazır, a.e., c.VI, s.84.

çirkin fiili işlemiştir. Hz. Peygamber ise yapılan bu fiile “Mekke’nin dışında rastlarsam mutlaka başına binerim” buyurmuştu. Bedir Savaşında, Ukbe esir edildiği zaman Hz. Peygamber, Hz. Ali’ye emrederek boynunu vurdurdu.⁹³

Elmalılı, işte böyle, Ukbe’ye zikir geldiği halde Übey şeytanlık ederek onu saptırdı, demiştir.⁹⁴ Sebeb-i nüzule istinaden âyette geçen zikir kelimesinin kelime-i şehâdet olduğu görülmektedir.

1.2.1.16. Cuma Namazı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

*Ey iman edenler! Cuma günü ezan okunarak namaza çağrıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.*⁹⁵

Buradaki zikir kelimesinden maksadın cuma namazı olduğunu söyleyebiliriz. Âyet-i kerîmeden mü’minlerin, cuma namazı için çağrıldıkları vakit, dünyevi her türlü işlerini bırakıp namaza gitmeleri emredildiğini görmekteyiz. Dini sorumluluklarını yerine getirmek için kılınan cuma namazı burada “zikir” olarak tanımlanmıştır.

1.2.1.17. Anlatmak, Söz Etmek ve Bahsetmek

وَأذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا *Kitap’ta İbrahim’i de an.*
*Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi.*⁹⁶

⁹³ İbn Kesir Ebü’l-Fidâ, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azim*, Beyrut, Dârü’l-Ma’rife, t.y., c.IV, s.220-221.

⁹⁴ Yazır, a.e., c.VI, s.64-65.

⁹⁵ Cuma, 62/9

⁹⁶ Meryem, 19/41

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنسِيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ
بِضْعَ سِنِينَ

*Yusuf, onlardan kurtulacağını düşündüğü kişiye, “Efendinin yanında beni an (benden söz et)” dedi. Fakat şeytan onu efendisine hatırlatmayı unutturdu da bu yüzden o, birkaç yıl daha zindanda kaldı.*⁹⁷

İbrahim Ahmed’e göre, burada zikirden maksat söz etmek, bahsetmek anlamındadır.⁹⁸

وَأذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا

*Kitap’ta İsmail’i de an. Şüphesiz o, sözünde duran bir kimse idi. Bir resûl, bir nebî idi.*⁹⁹

Zikri (Kur’ân’ı) incelediğimizde peygamberlerden ve kavimlerinden bahsedildiğini görmekteyiz. Burada Hz.Muhammed’ten peygamberleri anması istenmiştir. Beşeriyete örneklik açısından Hz.Peygamber zaman zaman sahâbesine peygamberlerin hayatlarından ve kavimlerinden bahsetmiştir.

وَأذْكَرُ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَيْ مَسْنِي الشَّيْطَانُ بِئُصْبٍ وَعَذَابٍ

*Ey (Muhammed) kulumuz. Eyyûb’u da an. Hani O Rabbine “şeytan bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu” diye seslenmişti.*¹⁰⁰

Yine bu âyette geçen “zikir” kelimesinin de anmak, bahsetmek anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz.

1.2.1.18. Nimet Vereni Bilmek, Tanımak ve Ona Şükretmek

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أُنْزِلُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ
عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

⁹⁷ Yusuf, 12/42

⁹⁸ İbrâhim Ahmed Abdülfettah, *el-Kâmûsu’l-Kavîm li’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kahire, y.y., 1983, c.I, s.243.

⁹⁹ Meryem, 19/54

¹⁰⁰ Sad, 38/41

*Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size el uzatmaya kalkışmıştı da, Allah (buna engel olmuş) onların ellerini sizden çekmişti. Allah'a karşı gelmekten sakının. Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler.*¹⁰¹

(اذْكُرُوا) Âyetinde zikir kavramı bu anlamda kullanılmıştır.¹⁰²

Yüce Allah'ın insanlar üzerindeki nimeti saymakla bitmez. İnsan kendisine verilen sayısız nimetler için hamd edip, şükrederek ve nimet veren yüce Allah'ı hatırdan çıkarmayarak ve devamlı O'nu anarak, zikir vazifesini yerine getirmiş olur.

Görüldüğü üzere, Kur'an'da geçen zikir kavramı, çok zengin bir kullanım alanına sahiptir. Bu nedenle bazı âyetlerde geçen zikir kavramı iki veya daha fazla anlamda değerlendirilmiştir. Bunu Kur'an meâllerinde ve tefsirlerde açıkça görebiliyoruz.

1.2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikir Çeşitleri

Zikir; dilin, kalbin ve tüm bedeninin Allah'ı anması ve hatırdan hiç çıkarmamasıdır.

Kur'an'da zikir üç şekilde gerçekleşir:

a)Dil ile zikir: Allah'ı ism-i âzam ile zikretmek. Senâ ve övgüde bulunmak.

b)Kalp ile zikir: Yarattığı her şey üzerine tefekkür etmek

c)Beden ile zikir: Vücut azaları ile ibadetleri yerine getirmek

---

¹⁰¹ Mâide, 5/11

¹⁰² Hâzin, a.e., c.II, s.248; Nimetin zikri o nimete şükretmektir bk.Hâzin, c.IV, s.198.

1.2.2.1. Dil ile Zikir

Dil ile zikir; Allah Teâlâ'yı en güzel isimleriyle anmak, övmek, yüceltmek, noksan sıfatlardan tenzih etmek, onun varlığını, birliğini, eşi, ortağı ve benzeri olmadığını, gücünü, iradesini ve nimetlerini ifade eden cümleleri söylemek, dua etmek, Kur'an okumak, öğrenmek, öğretmek şeklinde yapılabilir.¹⁰³

Allah'a hamd etmek, tesbih etmek, O'na istiğfar etmek de dil ile zikir kapsamındadır.

Dil ile zikredilmesini ifade eden birçok âyet vardır:

وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

*Allah'ı çokça zikredin tâ ki kurtuluşa eresiniz.*¹⁰⁴âyeti, dil ile zikri ifade etmektedir.¹⁰⁵

وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا

*Rabbinin ismini zikret et ve bütün benliğine O'na yönel.*¹⁰⁶âyetlerinde zikir emri, dil ile zikri ifade etmektedir.¹⁰⁷ Dil ile yapılan zikir, kalp ile yapılan zikre yol açmalıdır. Nitekim dil zikre devam ederek kulu kalbi zikre götürür. Böylelikle dil kalbin de zikretmesine vesile olur.

Dil ile yapılan zikir, bir şeyi telaffuz etmektir. Kalp ile yapılan zikir ise zihne bir şeyi getirmektir. Zikrin efdal olanı kalbi ve hafi olanıdır. Bu durumda dil ile zikir, kalbi zikre bir hazırlık teşkil etmektedir.¹⁰⁸

Zikrullah her mü'mine farzdır. Nitekim bir âyet-i kerîmede:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

¹⁰³Yazır, a.e., c.I, s.540.

¹⁰⁴Enfâl, 8/45

¹⁰⁵İsmail Karagöz, **Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir**, 4.Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, s.55.

¹⁰⁶Müzzemmil, 73/8

¹⁰⁷Karagöz, a.e., s.55.

¹⁰⁸Ebû Nasr es-Serrâc et- Tûsî, **el-Lüma'**, trc. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996, s.510.

*Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin,*¹⁰⁹ denmiştir.

İlk etapta dil zikrinin çokça yapılmasının esas sebebi sırası ile “kalp zikri”, “sırr zikri”, “ruh zikri”, “ hafi zikri” ve neticede “zat zikri”nin elde edilerek, bu sayede Allah’ın meşhûd hâle gelmesini sağlamaktır. Bu da “Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmek” manasına gelen “ihsan” derecesine ulaşmak demektir.¹¹⁰ İhsan derecesine ulaşmak ise zikrin hedefleri arasındadır. İbadetlerde aslolan Allah’ın gözetimi altında olduğunun farkında olmaktır. Bu da ihsan derecesi ile elde edilir.

أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

*(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı zikir her şeyden daha büyüktür. Allah, yaptıklarınızı bilir.*¹¹¹

Bu âyet-i kerîmede geçen “Allah’ı zikir her şeyden daha büyüktür” kısmını müfessirler farklı şekillerde yorumlamışlardır. Kulun Allah’ı zikretmesi, diğer bütün şeylerden daha büyüktür ve daha faziletlidir.

Taberî, bu âyeti: “Allah’ın sizi anması, sizin O’nu anmanızdan elbetteki daha üstündür,”¹¹² şeklinde yorumlamıştır.

Ömer Nasuhi Bilmen ise: “Namazda zikr-i ilâhiye vesiledir. Bu cihetle namaz sâir ibadet ve taatlerin en büyüğü kendisinde Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri tilâvet olunan namaz elbetteki Allah katında en efdal bir ibadettir,”¹¹³ demektedir.

Namaz, dil, kalp ve beden ile yapılan bir ibadettir. İçinde okunan sûre ve dualar tesbih, tahmid, tekbir ve tehlil dil ile zikri oluştururken okunan âyet ve

¹⁰⁹ Ahzâb, 33/41

¹¹⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, “**Kûtü’l-Kulûb**. Adlı eserinde zikir ve vird”, trc. Necmettin Ergül, Bilimname, Şubat 2014, c.XXVII, s.89-117.

¹¹¹ Ankebût, 29/45

¹¹² Taberî, a.e., c.IV, s.314.

¹¹³ Bilmen, a.e., c.V, s.2668.

duaların anlamlarını düşünmek, kalp ile zikir ve beden ile yapılan rükû, secde, kıyam ve teşehhüd de beden ile zikre en güzel örneklerdir.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

*Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okunduğu zaman (bu) onların imanlarını arttırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.*¹¹⁴

Bu âyet de bize gösteriyor ki, mü'minin kalbi dilin zikrine karşı duyarlıdır.

Kul devamlı Allah'ı zikrettikçe O'nunla arasında ciddi bir yakınlık ve sevgi doğar. Bu da kalbin huzura kavuşmasını sağlar. Rabbini anmayı alışkanlık haline getiren insan bu sayede gaflete düşmekten de kurtulmuş olur.

Zikir Allah'ı unutmamak, yani hiçbir hal ve şartta O'ndan gafil olmamaktır. Kur'an'ın zikir konusundaki asıl mesajı da budur.

Bir mü'min; tesbih, tehlil, tahmid ve tekbir cümlelerini söyleyerek zikredebileceği gibi, yapacağı bir iş için inşallah diyerek, Kur'an okuyarak, hayırlı işlerine eüzû besmele ile başlayarak ve tevbe istiğfar ile de zikredebilir. Şimdi bu hususları görelim:

1.2.2.1.1. Kur'ân-ı Kerîm Okuma

وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ

*Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler.*¹¹⁵

Bu âyet-i kerîmede Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu ifade edilmiştir.

Kelâm sahibi olan Allah Teâlâ, kulun kalbinde ve idrakinde büyüdükçe Allah Teâlâ da ona, kelâmı üzerinde düşünme gücü ihsan edecektir. O, Allah Teâlâ'nın hitabı üzerinde tefekkürünü uzattıkça O'nu sık sık tekrarladıkça, bir

¹¹⁴ Enfâl, 8/2

¹¹⁵ Bakara, 2/75

hadise olduğunda hemen hatırlayabildikçe ve gerektiğinde zikredebildikçe Allah'tan korkmuş ve layıkı ile sakınmış olur.¹¹⁶

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا *Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür ve iyi işler yapan mü'minler için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.*¹¹⁷

Bu âyet-i kerîme de ise Kur'an, en doğru yola ileten bir kitap olarak tanımlanmıştır. Zikir kelimesi çeşitli âyetlerde O'nu nitelemiş bu itibarla da zikir, O'nun adları arasında değerlendirilmiştir.

Kur'an okumak Allah'ı zikretmenin önde gelen yollarından biridir. Kur'an-ı anlamaya çalışmak kalple zikir olduğu gibi okumak da dil ile zikirdir.

وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا

*Kur'an'ı anlamamaları için kalpleri üzerine perdeler, kulaklarına da ağırlık koyarız. Kur'an'da sadece Rabbini andığın zaman arkalarına dönüp kaçarlar.*¹¹⁸

Kur'anda Allah'ı zikirden maksat; sadece Allah'ın varlığını ve birliğini ilan etmek yani;

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ *Lailaheillallah demek ve âyetleri okumaktır.*¹¹⁹ Kur'an okumak dil ile zikirdir.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

*Kur'an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.*¹²⁰

¹¹⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî, **Kûtü'l Kulûb**, trc. Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004, c.I, s.208.

¹¹⁷ İsrâ, 17/9

¹¹⁸ İsrâ, 17/46

¹¹⁹ Karagöz, a.e., s.61.

¹²⁰ A'râf, 7/204

Her söz sahibine göre değeri. Eğer sözün sahibi yüceltilirse söz de yüceltilir. Ve insanın kalbindeki yerinin yüksekliğine göre önemli bir yerde yer alır. Aynı şekilde söz sahibinin basit biri olması halinde söylediği söz de önemsenmeyecektir. Allah Teâlâ buyurdu ki: “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.”¹²¹ Yani azamet ve güç bakımından hiçbir şey O’na denk değildir. Dolayısıyla hüküm ve beyan bakımından O’nun sözü kadar kuvvetli bir söz de yoktur.¹²²

Kur’an okuyan, okuduğu Kur’an’ı anlamaya ve anladıklarını uygulamaya çalışan ayrıca okunan Kur’an’ı dinleyen kişi, Allah’ı zikretmiş ve Kur’an’ın her harfinden on sevap kazanmış olur.¹²³

Kur’an okuyan kimse, zarar etmeyen, sürekli kârda olan kimsedir. Çünkü Kur’an okuyan kimse, sürekli sevap işlemekte ve Allah’ı zikretmektedir.

“Allah’ı çok zikredin” emrini uygulamak için mü’minin, günün herhangi bir vaktinde, Kur’an’dan bazı sûre ve âyetleri okuması veya ezberlemesi dil ile zikir kapsamında yer almaktadır.

Mü’minler gerek namazlarda, gerekse namazların dışındaki vakitlerde Kur’an okuyarak Rabblerini hatırlamaları ve O’na kulluğun gereklerini yerine getirmeye çalışmaları zikirdir. Zira Kurân-ı Kerîm, ruhların gıdası, ibadetlerin esasıdır. Hayatın tümüne şâmidir.

1.2.2.1.2. Eûzü Besmele

Yeme, içme, giyinme, konuşma, okuma, yazma, bir iş ve görev yapmaya başlarken, ev ve iş yerine girip çıkarken, Allah’a sığınıp O’nun adını anarak yani eûzü besmele çekerek başlamak zikirdir.

Zira Kurân-ı Kerîm besmele ile başlamaktadır. İlk inen âyette:

---

¹²¹ Şûrâ, 42/11

¹²² el-Mekkî, a.e., c.I, s.208.

¹²³ Tirmizî, “Fedailü’l-Kur’an”, 16

إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ *Seni yaratan Rabbinin adıyla oku,*¹²⁴ buyrulmuştur.

Nahl sûresi 98.Âyette ise;

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

*Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın,*¹²⁵ denmiştir.

Eûzü besmele çekerek her hayırlı iş ve göreve başlarken okuyan kimse Allah'ı zikretmiş olur.

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ
وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ

*Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü bu şekilde ki davranış fasıklıktır. Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.*¹²⁶ âyetinde geçen Allah'ın ismini zikir, eti yenen hayvanları keserken ve etini yerken Allah'ın adını anmak besmele çekmektir.¹²⁷

Bir şeyi yiyip içerken, bir hayvan kurban edilirken veya kesilirken besmele çekmek, Allah'ı zikirdir.

1.2.2.1.3. Dua

Arapça bir masdar olan dua, İslâmî bir terim olarak: “Kulun bütün benliği ile Allah'a yönelerek O'ndan istek ve dilekte bulunması, bu amaçla icrâ edilen bir ibadet şeklidir.”¹²⁸

¹²⁴ Alak, 96/1

¹²⁵ Nahl, 16/98

¹²⁶ En'âm, 6/121

¹²⁷ Yazır, a.e., c.III, s.1576.

¹²⁸ Osman Cilacı, “Dua”, **DİA**, Ankara, TAV Yayınları, 1994, c.IX, s.529-530.

Yani insanın bütün benliği ile Allah'a yönelerek maddi ve manevi isteklerini O'na arz etmesidir.¹²⁹

Dua; Allah'ın büyüklüğü karşısında insanın acziyetini kabul edip, dünyevi ve uhrevi , maddi ve manevi isteklerini Yüce Allah'tan istemesidir. Dua kulun hiçliğini ve acizliğini Allah'a sunmasıdır.

Kulların yüce Allah'tan yardım, lütuf, ihsan ve inâyet istemelerinden maksat kulların kulluklarını göstermeleri yüce Allah'ın ilahi kudreti karşısındaki güçsüzlüklerini âciz oluşlarını idrak etmeleridir. O'na dua etmek kaza ve kadere razı olmakla beraber Allah'ın ilahi kudretini her şeyden fazla büyükleme ve hürmet etmektir.¹³⁰

Kişi, kendisini tehdit eden olaylar karşısında (kendisinin) âciz, güçsüz, çaresiz ve yetersiz olduğunun şuuruna varıp, kendisine şah damarından yakın olan Rabbine yönelip ona iltica ederek ondan yardım istemesi, dua etmesi Allah'ı zikirdir. Allah dua edenin duasına icâbet eder.

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

*Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.*¹³¹

Dua sadece ihtiyaç zamanlarında değil, kendisine Allah'ın verdiği nimetler vesilesiyle ferah ve rahat zamanlarda da yapılır.

وَاللَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذُرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.*¹³²

¹²⁹ İsmail Karagöz v.d., "Zikir", **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s.128.

¹³⁰ Cihat Tunç, "İslam Dininde Zikir ve Dua", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1988, sayı: 5, s.31-33.

¹³¹ Bakara, 2/186

¹³² A'râf, 7/180

Kişinin herhangi bir istek veya talepte bulunması durumunda Allah'ın isimleri ile dua etmesi âyetin özünü teşkil etmektedir.

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

*Rabbimize yalvararak ve gizlice dua edin. Muhakkak ki O, haddi aşanları sevmez.*¹³³

Gizlice yapılan duada ihlâs, samimiyet ön planda olup Rabbi ile baş başa kalma durumu bulunmaktadır. Gizlice yapılan duada her hangi bir riya korkusu ve endişesi de taşımamaktadır.

...Korkarak ve umarak O'na dua edin...¹³⁴ وَاذْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا

Yüce Allah bu âyet-i kerîmelerle, bize nasıl dua etmemiz gerektiğini göstermektedir.

Her dua aynı zamanda anlam itibari ile bir zikir içerir. Kur'an'a göre, dua edene Allah karşılık verir. Allah'ı anan kimseyi, Allah da anar.

Zikir ile dua kelimeleri Kur'an ve sünnette birbirinden ayrı ve birlikte kullanıldıkları gibi, birbirinin yerine de kullanılmışlardır. Ayrıca icra bakımından her duada mutlaka zikir bulunur ve içinde zikir ifade eden bazı kelimeler bulunmasa dahi, her dua aynı zamanda anlam itibari ile bir zikir içerir. Öte yandan zikir de form ve icra bakımından olduğu kadar gözetilen amaç ve kula sağladıkları açısından da dua ile örtüşmektedir.¹³⁵ Dua ibadetin özüdür. Dua başlı başına bir zikirdir.

Bir kutsi hadiste Rabbimizin: “*Ben dua ettiği zaman kullarımla beraberim*”¹³⁶ dediğini bildiren Peygamberimiz sahâbeye:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ Allah'im; Bana dünyada da âhirette de iyilik ver ve beni cehennem azabından koru¹³⁷ âyetini okuyarak dua etmelerini istemiştir.¹³⁸

¹³³ A'râf, 7/55

¹³⁴ A'râf, 7/56

¹³⁵ Adil Bebek, **Din ve Düşünce açısından Dua**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1998, s.19.

¹³⁶ Müslim, “Zikir”, 19

¹³⁷ Bakara, 2/201

¹³⁸ Müslim, “Zikir”, 27

Kurân-ı Kerîm’de pek çok dua örneği vardır:

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا ...Rabbimiz, eğer unuttuk veya hata yaptığımızı, bizi hesaba çekme...¹³⁹

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ
Rabbimiz bizi doğru yola ilettikten sonra, kalplerimizi eğriltme. Bize katından rahmet bahşet, şüphesiz sen bol bol bağışlayansın.¹⁴⁰

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ
Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, ana-babamı ve inananları bağışla.¹⁴¹

Sabah, akşam yatarken, bir şeyi yiyip içtikten sonra, namazın içinde ve sonrasında, yola çıkarken ve çeşitli zamanlarda okunması tavsiye edilen duaları her gün tekrarlamak dil ile zikirdir.

1.2.2.1.4. Tevbe - İstiğfar

Tevbe; insanın işlediği günaha pişman olup günahı terk etmesi, bir daha günah işlememeye azmetmesi ve yapamadığı salih amelleri telafi etmesidir. İstiğfar ise insanın Allah’tan af ve mağfiret dilemesidir.¹⁴²

وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

...Ey mü’minler; Hepiniz tevbe ediniz, tâki kurtuluşa eresiniz.”¹⁴³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا

Ey mü’minler! Samimi (dönmemecesine) bir tevbe ile Allah’a tevbe ediniz...”¹⁴⁴

¹³⁹ Bakara, 2/286

¹⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/8

¹⁴¹ İbrâhim, 14/41

¹⁴² Karagöz, a.e., s.70.

¹⁴³ Nur, 24/31

¹⁴⁴ Tahrim, 66/8

Âyetleri incelendiğinde, kurtuluşa ermenin şartının tevbe etmek olduğu görülmektedir. Fakat bu tevbe işlenen günaha bir daha dönmeyi içinde barındırmaktadır.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ *Rabbinizden mağfiret dileyin sonra O'na tevbe edin...*¹⁴⁵

Bu âyet-i kerîmede tevbe ile birlikte istiğfar edilip mağfiret dilenmesi istenmektedir.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

*Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever.*¹⁴⁶

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ لَهُ لَا يَأْتِيهِمْ أَجْرٌ عَلَيْهِمْ وَمَنْ يَفْعَلْ مَا عَلَى اللَّهِ يُعْلَمُونَ

*Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.*¹⁴⁷

Kur'an'a göre mü'min, bir günah işlediğinde günahından hemen dönüp, tevbe istiğfar ederek Allah'tan bağışlanmayı talep eder. Bile bile günahında ısrar etmez. Çünkü mü'min, kul olmanın bilinci ile davranır. Günahının ardından yaptığı bağışlanma ve tevbe Allah'ı zikirdir.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا *Hemen Rabbini Hamd ile tesbih (ve tenzih) et. O'ndan mağfiret iste. Şüphesiz ki o tevbeleri kabul edendir.*¹⁴⁸

¹⁴⁵ Hûd, 11/90

¹⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/134

¹⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/135

¹⁴⁸ Nasr, 110/3

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme ile kendisinin hamd ile tesbih edilmesini kulun günahından ve hatalarından dolayı bağış dilemesini istemektedir. Aynı zamanda kendisinin tevbeleri kabul eden Tevvâb olduğunu bildirmektedir. Nitekim kulun Allah'tan başka sığınacak kapısı yoktur. O bağış dileyenin bağışını kabul edendir.

Kişinin bir günah işlemesi veya nefesine zulmetmesi sonucunda, yaptığı günah olduğunu ve cezayı mucib olduğunu düşünüp, pişman olarak Allah'a yönelip O'ndan af dilemesi, tevbe etmesi Allah'ı zikirdir.

1.2.2.1.5. Esmâ-i Hüsnâ, Tekbir, Tehlil, Tahmid ve Tesbih

Allah'ı anarken, O'na dua ederken, O'nun en güzel isimleriyle O'nu anmak, O'nu tanımaya çalışmak, O'nun uluhiyyetini düşünmek ve O'na dua etmek, O'nunla ünsiyet kurabilme imkânını da elde edebilmeyi sağlar. Zikir; tesbih, tehlil, tahmid ve tekbir kelimeleri ile de yapılabilir.

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ *En güzel isimler Allah'ındır.*¹⁴⁹

Bu nedenle O'na güzel isimleriyle dua edilmelidir.

İlahi isimlerin güzellikle nitelendirilmesinin sebepleri ise şöyle sıralanabilir:

“1-Esmâ-i Hüsnâ Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade eder ve kullarda saygı hissi uyandırır.

2-Zikir ve duada kullanılmaları halinde kabule vesile olur ve sevap kazandırır.

3-Kalplere huzur ve sukün verir, lütuf ve rahmet ümidi telkin eder.

4-Bilginin değeri bilinenin değerine bağlı bulunduğu ve bilinenlerin en şerefli de Allah olduğu için Esmâ-i Hüsnâ bilgisine sahip olanlara bu bilgi şeref ve meziyet kazandırır.

---

¹⁴⁹ Â'raf, 7/180

5- Esmâ-i Hüsnâ Allah için vâcip, câiz ve mümtenî olan sıfatları içermesi sebebiyle O'nun hakkında doğru ve yeterli bilgi edinmemize imkân verir.”¹⁵⁰

Esmâ-i Hüsnâ, Allah hakkında yücelik ve büyüklük ifade ederken kullar da ise sevgi, saygı ve muhabbet hissi uyandırmaktadır. Allah'ın isimlerini saymak ve onunla dua etmek, kalplere huzur ve sükun verirken aynı zamanda kalbin ilahi muhabbetullahla da dolmasına vesile olur.

Esmâ-i Hüsnâ aynı zamanda uluhiyyet inancının kulun zihninde, kalbinde ve ruhunda belirginlik kazanmasına da yol açar.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ

*Namazı bitirdiğiniz zaman, artık ayaktayken, otururken ve yan üstü iken (yatarken), (devamlı) Allah'ı zikredin!*¹⁵¹

Allah'ı zikirden maksat; tekbir, tehlil, tesbih ve tahmid cümleleri ile Allah'ı anmaktır.¹⁵²

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ Sayılı günlerde Allah'ı zikredin¹⁵³

Sayılı günlerde Allah'ı zikirden maksat, Kurban Bayramı öncesi 9 zilhicce arefe günü sabahtan başlayıp bayramın 4.gününe kadar farz namazların akabinde tekbir getirmektir.¹⁵⁴

1.2.2.2. Kalp ile Zikir

Kalbin zikri Allah'ın varlığını, birliğini, eşsizliğini, sıfatlarını ve yüceliğini kabul etmek ve Allah'ın kendisini Kur'an'da tanıttığı şekilde tanımak ve bilmektir.

¹⁵⁰ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, **DiA**, Ankara, TDV Yayınları, 1995, c.XI, s.404-418.

¹⁵¹ Nisa, 4/103

¹⁵² Hâzin, **a.e.**, c.I, s.294; c.II, s.158.

¹⁵³ Bakara, 2/203

¹⁵⁴ Taberî, **a.e.**, c.II, s.203; Yazır, **a.e.**, c.II, s.730.

Allah'ı kalple zikredebilmek için O'nun varlığına işaret eden delilleri düşünmek, O'nu tanımak ve O'na iman etmek gerekir. Asıl zikir kalple yapılan zikirdir.

Kalple zikir, üç yönden ele alınabilir:

a) Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden akli ve nakli delilleri düşünmek, O'nun yüceliği üzerine tefekkür etmek, yarattığı her şeyde O'nu görüp idrak edebilmek kalp ile zikre girer.

Kur'an ve kâinatı incelediğimizde Allah'ın varlığını, birliğini, yüceliğini, büyüklüğünü kudret ve kuvvetini gözler önüne seren nice âyet ve delillerle dolu olduğunu görmekteyiz.

Varlıklardaki nizamı ve eşsiz güzellikleri görmek, yerleri, gökleri ve arasındaki intizamı düşünmek denizleri, yağmuru, toprağı ve karayı tefekkür etmek, hayvanları, nebâtatı, ışık ve ısı veren güneşi, parıldayan yıldızları düşünmek, insanın yaratılışındaki mükemmelliği görmek, bunların kendiliğinden var olmayıp mutlak bir yaratıcı tarafından yaratıldığını düşünmek ve en önemlisi kainattaki her şeyin Allah'ın bir eseri olduğunu düşünmek kalbin zikridir.

b) Allah'ın koyduğu hükümleri, kulluk vazifelerimizi yani Allah'ın bildirdiği sorumlulukları, onlarla ilgili hükümleri emir ve yasakları, Allah'ın vaadini, tehdidini ve bunların delillerini düşünmek kalp ile zikirdir.¹⁵⁵

Kulluk vazifelerimizin en başında gelen husus ise Allah'a imandır. İman ise Allah'ın varlığını, birliğini, evveli ve sonu olmadığını, hiçbir şeye muhtaç olmadığını, eşi, çocuğı ve ortağı olmadığını, yaratan ve rızık verenin sadece O olduğunu kabul etmektir. Kişi Allah'a iman etmeden O'nu zikredemez.

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوءًا أَهْذًا الَّذِي يَذْكُرُ إِلَهُكُمْ وَهُمْ يَذْكُرُ الرَّحْمَنَ هُمْ كَافِرُونَ

¹⁵⁵ Yazır, a.e., 2/152

*İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. “Bu mu ilâhlarınızı diline dolayan?” derler. Hâlbuki kendileri Rahmân’ın zikrini (kitabını) inkâr ediyorlar.*¹⁵⁶ âyeti zikrin “iman” anlamına geldiğine delildir.

Kişinin mükellef olduğu emirleri yerine getirme ve nehiylerden kaçınma üzerine yaptığı her türlü tefekkür de kalbi zikirdir.

İnsanın söylediği bir sözün yaptığı bir iş ve görevin, sergilediği bir davranışın, Allah’ın rızasına uygun olup olmadığını düşünmesi ve ona göre hareket etmesi, bir kötülük ve bir haram karşısında bunu Allah yasaklamıştır diyerek haram ve kötülükten vazgeçmesi, Allah’ın emir ve yasaklarını helal ve haramlarını, hüküm ve tavsiyelerini, ma’ruf ve münkeri, Kur’an ve sünneti, faydalı şeyleri düşünmesi, anlaması ve öğrenmesi; Allah’ın peygamberi ve kitabı ile bildirdiği İslâm gerçeğini, ilahi murâkabe altında olduğunu, dünyada yaptığı her iş ve davranışın, söylediği her sözün, sahip olduğu her nimetin, hesabının sorulacağını, başıboş bırakılmadığını, boş yere yaratılmadığını, ibadet ve itaatle sorumlu olduğunu düşünmesi, bilmesi ve kabul etmesi Allah’ı zikretmesi demektir.¹⁵⁷

c) Allah’ın yarattığı tüm varlıkları ve bunların yaratılış gâyelerini düşünmek, kişiyi Allah’ı gereği gibi bilmeye ve yaratılış gayesine uygun bir şekilde yaşamaya sevkedecektir. Burada gerçekleştirilen tefekkür de kalbin zikridir.

Allah’ı tanımadan O’nu gereği gibi zikredebilmek mümkün değildir. O’nu zikir, O’nu tanıyabilmekten geçer. Allah’ın zatı bilinemez, bununla birlikte Allah’ı, kendisini bize Kur’an’da tanıttığı sıfat ve fiilleriyle bilebiliriz.

Kur’ân-ı Kerîm baştan sona Allah’ı tanıtmaktadır:

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ En güzel isimler Allah’ındır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Enbiyâ, 21/36

¹⁵⁷ Beydâvî, **Envârü’t-Tenzîl**, c.VI, s.386.

¹⁵⁸ A’râf, 7/180

Kur’anda Allah’ı tanıtan bir çok isim ve sıfat vardır. Bu isim ve sıfatlardan bir kısmı Allah’ın ne olduğunu, bir kısmı da ne olmadığını belirtir.

Şimdi misalleri inceleyelim:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (۱) اللَّهُ الصَّمَدُ (۲) لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (۳) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

*O tektir, hiçbir şeye muhtaç değildir, çocuğu olmamıştır, doğmamıştır, doğurmamıştır. O’nun hiçbir dengi yoktur.*¹⁵⁹

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةً وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

*O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O’nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir.*¹⁶⁰

الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ *O Rahmandır, Rahimdir.*¹⁶¹

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا *Allah, mü’minlerin dostudur.*¹⁶²

Bu âyet-i kerîmelerle Allah kendisini kullarına tanıtmıştır. O yarattıklarına benzemeyen eşi, benzeri ve dengi olmayan, kimseye muhtaç olmayıp yarattıklarının kendisine muhtaç olduğu mü’minlerin dostu Rahman ve Rahim olandır.

Mü’min, Kur’an’daki âyetleri okudukça, evrenin her köşesine yerleşmiş olan sayısız delilleri gördükçe, Rabbini hatırlar. O’nun kalbi ve organları Allah’ı anmaktan hiçbir zaman uzak kalmaz. Kur’an ve evrendeki âyetleri, Allah’a götürecek bir sebep ve vasıta olarak görür ve bundan dolayı da imanı artar. Allah’ın yüceliğini tekrar aklına getirir .Fakat onun bu hatırlayışı yalnızca zihinde bir beliriş veya dilinde bir söz halinde kalmaz. Bu hatırlamanın ötesine geçer, dili

¹⁵⁹ İhlâs, 112/1-4

¹⁶⁰ En’âm, 6/101

¹⁶¹ Fatiha, 1/3

¹⁶² Bakara, 2/257

ve kalbiyle zikre dönüşür. Yaptığı bu zikir, bedenini kaplar. Organlarda amel yani ibadet olarak ortaya çıkar. Sosyal hayatındaki tüm davranışlarını da bu bilinç içerisinde yürütür.”¹⁶³

1.2.2.3. Beden ile Zikir

Bedenin her bir uzvunu emrolunduğu görevleriyle meşgul etmek ve yasaklandığı şeylerden de alıkoymaktır.¹⁶⁴ Örneğin; el ve ayakların görevi, haram olan yerlerden uzak tutulması, Allah’a ibadette kullanılması; dilin görevi, emr-i bi’l- mârûf, nehy-i ani’l-münkeri söylemesi, yalan ve iftira gibi haramlardan kaçınması; kulağın görevi, Allah’ın kitabını ve Resülünün sözlerini dinlemesi, gıybet gibi kötü sözleri dinlememesi; aklın görevi ise hakikatleri fark edip kavrayabilmesi; gözün görevi ise, kainata bakıp yaratıcısını fark etmesi, günah olan şeylere bakmaktan kaçınmasıdır.

Kişinin Allah ve Resulüne itaat etmesi, namaz kılması, oruç tutması, zekat vermesi, hacca gitmesi vb. tüm ibadetler ile tüm yasaklardan kaçınması Allah’ı bedenle zikretmesi demektir.

Kurtubî: “Allah’ı zikir, Allah’a itaattir. Allah’a itaat etmeyen kimsenin tesbihi, tehlili ve Kur’an okuması çok olsa bile bu kimse Allah’ı zikretmiş olmaz” demiştir.¹⁶⁵ Kitabımızda cuma namazı ve beş vakit namaz, Allah’ı zikir olarak tanımlanmıştır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ

*Ey Mü’minler; cuma günü namaz için çağrıldığı zaman hemen Allah’ı zikre koşun ve alışverişi bırakın*¹⁶⁶ âyetinde geçen Allah’ı zikir cuma namazıdır.

¹⁶³ Musa Bilgiz, “Kur’an’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, No:25, Erzurum, A.Ü.İ.F. Dergisi, 2006, s.205-232.

¹⁶⁴ Yazır, a.e., c.I, s.540.

¹⁶⁵ Kurtubî, el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an, c.I, s.172.

¹⁶⁶ Cuma, 62/9

أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı zikretmek elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.¹⁶⁷

Bu âyette zikir kelimesinin namaz anlamında olduğunu görmekteyiz.

Namaz kılan mü'min, Allah'ı zikretmiş olur. Abdesti, kıraati, kâmeti, tekbir, tehlil, tesbih, tahmid ve dualarıyla her türlü zikri içinde toplayan namaz beden ile zikre en güzel örnektir.

Kur'an da her hal ve şartta; "korku halinde, yaya veya binek üzerinde" (2/239) gücü yetiyorsa ayakta yetmiyorsa oturarak veya yatarak namaz kılınması emredilmiştir.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ

Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar.¹⁶⁸

Namaz; dil, kalp ve beden ile yapılan zikre en güzel örnektir.

Bedenle zikir, bedeni âzâların kendilerine emrolunan vazifelerle meşgul olup, yasaklanan her şeyden vücudu uzak tutmakla olur.

Kişi günlük işlerini yaparken Allah'ın büyüklüğünü ve azametini düşünmesi, işini ibadete dönüştürecektir. Yüce Allah'ın zikirle kuldân istediği şey kendisini her an hatırdâ tutması ve anmasıdır. Bu şekilde gerçekleştirilen zikir, hayatın bütünü de ibadete dönüştürmektedir.

¹⁶⁷ Ankebût, 29/45

¹⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/191

Zikir, hayatımızın her anında vardır, derken buna yolculukta olma hali de girer. Gazzâli bu konuda şöyle diyor: “Kul yolculuk esnasında da sessizce zikir ve Kur’an okumaya devam etmelidir.”¹⁶⁹

Yaşarken hayatımızı dinimize, inancımıza en faydalı hâle getirmemiz gerekmektedir. Çünkü kendimize kurduğumuz dünya hayatımız, inançlarımıza ters düşmeyip onların doğrultusunda olduğunda dünya bütün nimetleriyle âhiretimize ve dinimize hizmet etmiş olur. Dünyada dinin son meyvesi Allah’ı mağfiret ve zikir ile O’nunla ünsiyet peyda etmektir. Mağfiret fikrin devamı ile hâsıl olur.¹⁷⁰

Kulluğun çeşidi üçtür; Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla ameldir. ‘Onlar ki Allah’ı zikrederler’ kavli, dil ile kulluğa işarettir. ‘Ayakta oturarak ve yanları üstü yatarak’ kavli, organlarla kulluğa işarettir. ‘Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler.’ Kavli ise kalp, fikir ve ruh ile kulluğa işarettir. İnsan bu üçünün toplamından meydana gelir. Dil diğer azalarla beraber zikre ve şükre dalıp, gönül fikre dalarsa, kul bütün bir şekilde kulluğa dalmış olur. Birinci âyet Rububiyetin devamını gösteriyor. Son âyet ise kulluğun kemalini gösteriyor. Allah Teâlâ kullarını zikir niteliği ile tavsif ettikten ve zikrin ancak fikir ile kemale ereceğini bildirdikten sonra arkasından ‘göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler’ buyuruyor.¹⁷¹

Allah’ın emirlerini yerine getirip, yasaklarından kaçınmak, dünya ve âhirette saâdete, kurtuluşa vesile olur. Zikir, Allah’ı her an hatırdâ tutmak, gönülde sevmek, kalpte zikretmek ve zihinde tefekkür etmektir. Bu şekilde mü’minin kalbi Allah’ı zikretmeye karşı duyarlı bir hal almış olur. Bunun sonucunda, itaatte bulunduğu yaratıcısını unutmaz, O’na karşı gaflette bulunmaz, dili ve kalbiyle yaptığı zikir, tüm bedenini kaplar, bu vesile ile sürekli zikir halinde bulunmuş olur.

---

¹⁶⁹ Gazzâlî, **İhyâ’u Ulumi’d-Din**, trc. Mehmet A.Müftüoğlu, İstanbul, Tuğra Neşriyat, 1989, c.II, s.652.

¹⁷⁰ Gazzâlî, **a.e.**, c.II, s.634.

¹⁷¹ Râzî, **a.e.**, c.IX, s.135-138.

Kişi, sosyal hayatındaki tüm yaklaşımlarını da bu bilinç içerisinde yürütmelidir. İnsan, yaptığı her işte Allah'ı hatırlar, emrettiklerini yapıp, nehyettiklerinden kaçınır ve O'nun rızasına uygun hareket ederse; Rabbini beden, dil ve kalp ile anmış olur.

1.2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikrin Amacı, Önemi ve Faydaları

Kur'an'da Allah'ın çokça anılmasını emreden âyetler şüphesiz ki zikrin önemini ortaya koymaktadır;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

*Ey Mü'minler! Allah'ı çok zikredin.*¹⁷²

فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ

*Ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde (iken her hâlükârda) Allah'ı zikredin.*¹⁷³

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ *Beni zikredin ki bende sizi zikredeyim.*¹⁷⁴

Bu âyetlerdeki zikredin emirleri vücut ifade eder. Yani insanın Allah'ı zikretmesi farz olan bir görevdir. “Allah'ı zikir” karşısında duyarlı olanlar, kalpleri Allah'ın zikrine yumuşayanlar ve Allah'ı çok zikredenler övülmüş ve hakiki mü'minler olarak nitelendirilmiştir.

Allah'ı her an hatırlamak, hiç unutmamak şüphesiz ki O'nu çokça anmakla gerçekleşir. Kişi çokça andığını sever ve sevdiği tarafından da sevilir. Zikir, sevginin eseridir. Kişi sevdiğini andıkça kendisi de sevdiği tarafından anılır. Allah'ın kulu anması, kulun Allah'ı anmasından daha değerlidir.

Zikir, insanı dünya ve âhîret saâdetine kavuşturan bir vasıttır.

¹⁷² Ahzâb, 33/41

¹⁷³ Nisâ, 4/103

¹⁷⁴ Bakara, 2/152

وَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Allah’i çokça anın ki saâdete eresiniz.”¹⁷⁵

Bu âyette saâdete erişmenin yolunun Allah adını zikretmekten geçtiği vurgulanmaktadır. Bu da zikrin önemini ortaya koymaktadır.

Zikrin önemini bildiren bir başka âyet-i kerîme de Âl-i İmran sûresi’nin 190 ve 191. âyetleridir.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ (۱۹۰) الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, akıl sahiplerine şüphesiz deliller vardır. Onlar ayakta iken, otururken, yan yatarken Allah’ı zikrederler, göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. Rabbimiz, sen bunu boşuna yaratmadın, sen münezzehsin, bizi ateşin azabından koru, derler.”

Akıl sahipleri için elbette âyetler vardır. Öyle akıl sahipleri ki, eşyayı bütün açıklığıyla ve gerçekliği ile belirler. Allah Teâlâ, bu akıl sahiplerini niteliyor: “Onlar ki, oturarak ve yanları üstü yatarken Allah’ı anarlar.” Yani onlar bütün durumlarda içleriyle, kalpleriyle ve dilleri ile Allah’ın zikrini bırakmazlar. Sonra bu kimseler Allah Teâlâ’yı abesle meşgul olmaktan ve batıl olanı yaratmaktan tenzih ederek şöyle derler: “Rabbimiz sen batıl bir şey yaratmaktan münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru, ey yarattıkları hak ve adaletle yaratan, noksanlıklardan ayıptan ve abesten münezzeh olan gücün ve kuvvetin hakkı için bizi ateşin azabından koru. Bizim için razı olacağın amellere bizi muvaffak kıl. Bizi kendisi ile kurtaracağın salih ameller yapmaya muvaffak kıl,¹⁷⁶ derler.

Kul devamlı Rabbini zikrettikçe O’nunla arasında bir yakınlık ve ünsiyet oluşur. Allah’ı zikretmeyi düzenli bir alışkanlık haline getiren insan, gaflete düşmekten kurtulur ve bunun neticesinde kalbi huzura kavuşur.

¹⁷⁵ Cuma, 62/10

¹⁷⁶ İbn Kesîr, a.e., c.I, s.386-387.

Allah, kullarına maddî ve manevî sayısız nimetler vermiştir. Kul, varlığını bu nimetler sayesinde sürdürür. Bu nimetler karşısında kulun görevi ise, nimetleri verenin Allah olduğunu idrak etmesi ve nimetlere şükretmesidir. Kişi nimetlere şükrettiği sürece, Allah'ı zikretmiş olur. Zikir her hal ve durumda Allah'ı anmaktır. Kalbin gafleti için de en iyi tedavi yine Allah'ı zikirdir.

Allah'ı zikir için herhangi bir vakit ve mekân sınırlaması yoktur. Diğer tüm ibadetler için bir vakit sınırlaması var iken zikir için böyle bir durum söz konusu değildir. Günün her saatinde, ayakta, otururken, yatarken Allah'ı zikir gerçekleştirilebilir. Allah'ı devamlı anmak ve O'ndan gafil olmamak ve zikrin günün her saatinde gerçekleştirilebiliyor olması da onun önemini ortaya koymaktadır.

Allah'ı zikir, en büyük ve en faziletli ibadettir. Allah'ı zikir, aynı zamanda muttaki insanların özelliklerindedir. Allah'ı çokça anmanın mükâfatı, Ahzâb sûresinin 35. âyetinde “mağfiret” ve “büyük mükâfat” olarak nitelendirilmiştir.

Zikrin manevî faydaları pek çoktur.

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *Kalpler ancak Allah'ın zikri ile mutmain olur.*¹⁷⁷

Allah'ı zikirle kalpler huzura ve sukûnete kavuşur. Bu esnada kişi dünyevi dert ve kaygılardan uzaklaşmış olur.

“Ancak Allah'ın zikri ile veya Allah'ı anmak ve hatırlamakla kalpler mutmain olur. Gönüller huzura erer, içsel acılar, sancılar şifa bulur, sukûna kavuşur. Çünkü her şeyin başlangıcı ve sonu Allah'a bağlıdır. Bütünüyle sebepler zinciri Allah'tan başlar ve yine dönüp dolaşıp O'nda son bulur. Mümkün ve muhtemel olan her şeyin akışı Allah'ta kesilir.

Gönüller O'nun dışında hangi dünya nimetine meylederse etsin, hangi isteğe ulaşırsa ulaşınsın onların hepsinin daha iyisi, daha üstünü, daha ötesi bulunacağından, hiç birinde karar kılamaz, hiçbiri ruhun özlemini gideremez, heyecanını doyum noktasına ulaştıramaz. Haz ve lezzetle daha yükseğine ulaşmak

---

¹⁷⁷ Ra'd, 13/28

ister. Fakat kalp ilahi ma'rifetten, Allah'ı zikirden zevk almaya başlayınca, bütün maksatların ve bütün işlerin Allah'a yönelmiş olduğunu anlar ve O'ndan yüksek bir makam ve merciiye, O'nun dışında bir maksuda geçmek mümkün olmaz. Bundan dolayıdır ki, ma'rifetullah'a yükselmeyen ve Allah'ı zikretmeyen gafil kalpler hiçbir zaman ızdıraptan kurtulamaz, kalp huzuru, gönül huzuru ve mutluluğu tadamaz."¹⁷⁸ Kalbin huzura kavuşması ancak Allah'ı zikir ile gerçekleşir.

Bu âyeti incelediğimizde; kişinin huzura erebilmesi için kalbin mutmain olması gerekir. Kalbin mutmain olması için ise kulun Rabbini zikretmesi gerekmektedir.

Mü'min zikir sayesinde dünyada mesrûr ve âhirette de mesrûr olur. Zikir, kulu Rabbine yaklaştırır. Zikir, her türlü bunalım ve strese sebep olan psikolojiyi giderir. Katılaştırmış kalbi yumuşatır. İnsanın içindeki her türlü gamı, kederi ve hüznü giderir.

Zikir, insana bilinçli olmayı öğreten bir ibadettir. Zikir, takvaya ve ihsan derecesine ulaştırır. Çünkü zikir ile birlikte kişi sürekli bir murâkebe altında olduğunu hisseder. Bu da Allah'a kul olma bilincinin oluşmasına vesile olur. Zikir, Allah'ın verdiği sayısız nimetleri karşısında kulun bunları görmesi, tefekkür etmesi ve Rabbine teşekkür etmesi bilincini de oluşturur.

Allah'ı zikreden insan, nimetlerin farkına varıp şükreden insandır, zikir ve şükür içinde olan insan, Allah'ın da kendisini zikredeceğinin farkındadır.

Yüce Allah düşmanla karşı karşıya buldukları savaş halinde dahi mü'minlerin O'nu pek çok zikretmelerini emrederek şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

---

¹⁷⁸ Yazır, a.e., c.V, s.145-146.

*Ey iman edenler! Bir düşman ordusu ile karşılaştığınız zaman artık sebat edin. Ve Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.*¹⁷⁹

Âyette açıkca görüldüğü gibi Allah Teâlâ savaş esnasında hakiki başarı ve zaferin sebeplerinden birinin de zikir ve dua olduğunu belirtmektedir.

Allah'ı çokça zikretmek kulu nifaktan korur. Zira münafıklar, Allah'ı çok az zikrederler.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَآؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا

*Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az zikrederler.*¹⁸⁰

Nifaktan korunmanın en güzel yolu kişinin Rabbini çokça zikretmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, zikrin mükâfatını kadınlar ve erkekler için açıklayan, Ahzâb sûresi 35.âyeti şu şekildedir: “Allah'ın emrine uyan müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, taate devam eden erkekler ve taate devam eden kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazı erkekler ve mütevazı kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve ırzlarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça zikreden erkekler ve Allah'ı çokça zikreden kadınlar; işte Allah bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”

Yüce Allah bu âyet-i kerîme ile zikreden erkek ve kadınlar için büyük bir af, mağfiret ve mükâfat hazırladığını belirtmiştir.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir. “Allah Teâlâ buradaki zikirle, namazların ardından, sabah-akşam ve yatakta yapılan zikri kastetmektedir.” İnsan, uykudan kalktığı ve sabah-akşam evinden çıktığı zaman Allah'ı zikreder. Aynı zamanda,

¹⁷⁹ Enfâl, 8/45

¹⁸⁰ Nisa, 4/142

faydalı ilimle, Kur'an okumakla ve dua ile meşgul olmak bu zikirden sayılır. Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: “Kim, uykudan uyanıp iki rekât namaz kılsa, Allah'ı çokça zikreden erkekler ve zikreden kadınlar sınıfına kaydedilir.” Mücahid'in de şöyle dediği nakledilmiştir: “Kul, ayakta, oturarak ve yatarak Allah'ı zikretmedikçe Allah'ı çok zikreden kişilerden olamaz.” İşte Allah, itaatte bulunmaları sebebiyle ‘bunlar’ yani zikredilen on özelliği taşıyanların işledikleri küçük günahları için ki bu günahlar, yapmış oldukları amellerden dolayı bağışlanmıştır. Bu ma'rifet ve itaatlerine karşılık büyük bir mükâfat hazırlanmıştır. O da cennettir.¹⁸¹

Kulun kalbi, Allah'ı anmaktan uzaklaşıp, istikametten ayrılınca onu düzeltecek tek şey zikirdir.

وَأَذْكُرُ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ

*Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma.*¹⁸²

Zikir, kalbi yumuşatır, Allah'ın zikriyle yumuşayan kalb de yaratıcısına karşı büyük bir muhabbetle dolar. Kalbi, Rabbinin muhabbetiyle dolan kişi ise sürekli Rabbiyle beraber olur. Ve böylelikle kalbi gafletten korunur. Allah'ı sabah, akşam ve yüksek olmayan bir sesle anmak zikir olarak değerlendirilmiştir.

Zikrin sürekliliği, kul ile Allah arasındaki sevginin pekişmesi için en önemli ritüeldir. Allah'ın kullarına sürekli açık olan kapısı zikirdir. Bir dua veya yalvarış olan zikir, dilin kalpteki duyguları bedenle hâle dönüştürmesi ile gerçekleşir. Dil bu hâlin tercümanı olarak kabul edilmektedir. İşte bu tarz anma, kişinin benliğini yanılmalardan, Allah'a karşı yapılacak günah ve hatalardan korur. Allah sürekli anılırsa kalp, O'nun idaresine geçer. Ve hataya düşmesi engellenir. Kişi her yaptığı her hayırlı işte Allah'ı andığında, Allah da bu işlerin hepsinde onun yardımcısı olacaktır. Allah Teâlâ kendi adıyla başlayan işleri

¹⁸¹ İsmâil Hakkı Bursevî, **Muhtasar Ruhü'l-Beyân**, haz. Muhammed Ali Sabûnî, trc. Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe, İstanbul, y.y., 1975, c.IV, s.448.

¹⁸² A'râf, 7/205

hayırlı ve bereketli kılmayı, o işin eksiklerini tamamlamayı ve günahları affetmeyi vaat etmiştir. O'nun ismini anmak her derde devadır.¹⁸³

Kişi, Allah'ın sevgisini kazanmak istiyorsa O'nu çokça zikretmelidir. Allah'ın sevgisini kazanmaya vesile olan zikir; İslâmın ruhu, dünya ve âhiret saâdetinin anahtarıdır. Allah'ı zikreden kişiyi Allah da zikreder. Allah tarafından anılmak, mü'minin ulaşabileceği en son noktadır.

Zikir, menfi psikolojiyi müsbet psikolojiye dönüştüren en tesirli bir ibadettir. İnsanı ruhsal olarak kaygı ve endişeden uzaklaştırıp bir huzur iklimine sürükler. Bu bağlamda İbn Kayyimu'l-Cevzî, zikrin faydalarından bazılarını şu şekilde sıralamıştır:

“1-Zikir, şeytanı yanından uzaklaştırır ve Allah Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazandırır.

2-Kalpden gam ve tasayı giderir.

3-Kalbe ferah, sevinç ve rahatlık bahşeder

4-Kalbi ve yüzü nurlandırır.

5-Zikir, İslâm'ın ruhu olan sevgi ve muhabbeti te'min eder. O kurtuluş ve saâdetin kaynağıdır. Allah Teâlâ her şey için bir sebep yaratmıştır. Sevginin husulüne sebep de zikirdir. Her kim Allah Teâlâ'nın sevgisine nail olmak isterse zikre devam etmelidir.

6-Zikir, murâkabeyi te'min eder ve ihsan kapısının açılmasına vesile olur.

7-Zikir, kalbi cilalandırır. Her şey paslanabilir. Kalbin pası, gaflet ve hevâdır. Cilasası ise zikir, tevbe ve istiğfardır.

8-Zikir hataları önler, hatta giderir, yok eder. Çünkü zikir, iyiliklerin en büyüğüdür; iyilikler ise kötülükleri ortadan kaldırır.”¹⁸⁴

---

¹⁸³ Ali Tenik, Vahit Gökaş, “Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik İnşasına Etkisi” , Toplum Bilimleri Dergisi 8/15 Ocak-Haziran 2014, s 263-286.

¹⁸⁴ Eraydın, a.e., s.130-131.

Yine bu meyanda Mehmed Zahid Kotku ise zikrin bazı faydalarına şu şekilde değinmiştir:

- a- Zikir, kulu azâb-ı ilahiden kurtaran yegâne ibadettir.
- b- Zikir; sekine, itmi'nan, vakar ve rahmet-i ilahiyenin inmesine vesiledir.
- c- Zikir, her türlü felaketten korunmanın yollarından biridir.
- d- Zikrullah, insanı her halde Allah'a doğru seyrettirir.
- e- Zikir, insanda Allah'a karşı heybet, azamet, iclâl ve ta'zimi arttırır.¹⁸⁵

Şimdi kısaca Kur'an'da zikrin amaçlarına değinelim:

- a) Zikrin en önemli amaçlarından biri; kul ile Allah arasındaki irtibatı sürekli hale getirmektir. Kulluk için yaratılmış olan insan, belirli görevlerle mükellef tutulmuştur.

Bunun için de belirli vakitlerde yapılan ibadetlerin yanında vakit, zaman ve mekânla sınırlı olmayan ibadet ve sorumlulukları da yerine getirmesi gerekmektedir. Zikir işte bu noktada devreye girer. Ve kul ile Allah arasındaki kesintisiz diyalogda bir köprü görevini görür.

Allah, kendisiyle her an beraber olmaları konusunda mü'minleri uyarmış ve her şartta kendisini zikretmelerini onlara emretmiştir.

فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ *Namazı bitirdiğiniz zaman ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde Allah'ı anın.*¹⁸⁶

Mü'minin Rabbiyle olan irtibatını sağlayan zikir âyetleri aynı zamanda bu zikir halinin devamlılığını da hedeflemektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *Ey İnanlar! Bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah' çokça anın ki kurtuluşa eresiniz.*¹⁸⁷

¹⁸⁵ Mehmed Zahid Kotku, **Zikrullahın Faydaları**, İstanbul, Seha Neşriyat, t.y., s.23-26

¹⁸⁶ Nisâ, 4/103

¹⁸⁷ Enfâl, 8/45

Savaşmak durumunda kaldıkları zaman mü'minlerin, sebat edip geri adım atmamaları ve bundan sonra sürekli Allah'ı zikretmeleri bu âyette emredilmiştir. En zor durumlarda bile kul ile Allah arasındaki bağlantıyı sağlayan zikir, ilahi desteğin de mü'minlere ulaşmasına vesiledir.

Allah ile irtibatını her dâim canlı tutan kul, gaflete de düşmeyecektir. *وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْأَصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ* *Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret ve sakın gafillerden olma.*¹⁸⁸

Âyette de belirtildiği gibi zikirle varılmak istenen amaçlardan biri de, kulun Rabbini zikretmesinin yanında gafletten uzak durmasını da sağlamaktır.

b)Kulun yaratılış gayesi Rabbine ibadettir. Zikrin en önemli amaçlarından biri de hayatın her karesini ibadete dönüştürmektir.

Kulluk, İnsanın kendisini kul bilip, bütün benliğiyle Rabbine yönelerek, O'nu Rabb bilip hayatını bu bilinçle düzene sokup idâme etmesidir. İbadetin hayatın bütününe kapsaması, Allah'ı çokça zikretmekle olacaktır. Nitekim Allah'ı zikretmenin dışında hayatın bütününe kapsayan başka bir ibadette yoktur. Çünkü ibadetlerin tümü, zaman veya hem zaman hem mekân kaydıyla kayıtlıdır. Allah'ı zikir için böyle bir durum söz konusu değildir. O tüm zamanlarda ve her mekânda yapılabilme özelliğine sahiptir.

Allah'ı zikretmek sadece ibadetlerin özünü oluşturmakla kalmamakta hayattaki tüm davranış ve ilişkilerde sosyal ticari vb. etkin bir rol oynayarak bu alandaki işlerinde ibadete dönüşmesini sağlamaktadır. Nitekim Cuma sûresi 10. âyette Cuma namazı kılındıktan sonra mü'minlerin yeryüzüne dağılması ve Allah'ın verdiği lütuftan nasiplerini aramaları teşvik edilmiş ve bu esnada Allah'ı unutmayıp çokça zikretmeleri emredilmiştir.

---

¹⁸⁸ A'râf, 7/205

Hayatı idâme ettirme sırasında Allah'ın varlığını ve büyüklüğünü düşünmek ve bu bilinçle hareket etmek, bu esnada meydana gelen davranışları ibadete dönüştürecek bu şekilde hayatın tamamı ibadete dönüşmüş olacak.

c) Allah'ı zikretmenin amaçlarından biri de O'nu isim sıfat ve fiilleri ile tanımadır. Kur'an bize Allah'ı tanıtmaktadır. İnsan Allah'ı tanımalı ki imanı kemâle ersin ve O'nu hakkıyla zikredebilsin. Bunun içindir ki, Allah'ın varlığının birliğinin ve sonsuz kudretinin delili olan konuları üzerinde düşünüp tefekkür etmek, zihinde Allah bilincini dâima canlı tutmak onun yüceliğini, yaratan ve yöneten olduğunu bilmek, nimet verenin o olduğunu bilip şükürü eda etmek hayatını Kur'an'ın temel prensiplerine göre yaşayıp Allah'ın rızasını elde etmeye çalışmak da zikrin hedefleri arasındadır.

Yüce Allah'ı anmak, hatırlamak olan zikrin amacı, insan gönlünü ve düşüncelerini Allah sevgisi ile doldurmaktır. Rabbin dışında kalan bütün varlıklardan, onlara duyulan nefsanî eğilimlerden gönlü arıtıp onu ilahi aşkla tanıştıran huzura kavuşturmadır. Gönlü Allah sevgisi ile çarpan bir kulun Rabbinin güzel isimlerini, sıfatlarını anarak, tekrarlayarak yaptığı bütün ibadetlerin tümü zikir olacaktır.¹⁸⁹

1.2.4. Zikir ile İlgili Önemli Kavramlar

1.2.4.1. Tehlil

Tehlil, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (Allah'tan başka ilah yoktur) demektir. Bu cümleye Tevhid Cümlesi denir.

İslam dini, tevhid esası üzerine kurulmuş bir dindir. Bir kimse inanarak bu cümleyi söylerse İslâma girmiş olur.

---

¹⁸⁹ Bursevî, a.e., c.I, s.270-271.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ Diyen kimse, ilah olarak sadece Allah'ı kabul etmiş, ve Allah dışındaki tüm ilahları reddetmiş olmaktadır. Tevhid dinine girebilmek için Allah'a şirk koşulan tüm ma'budları red etmek gerekmektedir.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ Diyen kişi, O'nun hakimiyetini ve hükümlerini kabul etmektedir.

Tehlil cümlesi Kur'an'da farklı cümlelerle de vurgulanmıştır:

لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا Benden başka ilah yoktur.¹⁹⁰

مِنَ إِلَهِ إِلَّا إِلَهُ وَاحِدٌ Bir tek ilahtan başka ilah yoktur.¹⁹¹

مَا لَكُمْ مِّنْ إِلَهِ غَيْرُهُ Sizin için Ondan başka ilah yoktur.¹⁹²

“Tevhid üç kısımdır:

1-Hak Teâlâ'nın kendisini tevhid etmesi. Bu kendisinin bir olduğunu bilmesi ve kullarına haber vermesidir.

2-Hak Teâlâ'nın halk için tevhid etmesidir. Bu O'nun kulun tevhid ehli olduğuna hükmetmesi ve kulun tevhid inancını yaratmasıdır.

3-Halkın Hak Teâlâ'yı tevhid etmesi. Bu kulun yüce Allah'ın bir olduğunu bilmesi O'nun birliğine kesin olarak hükmedip bunu ilan etmesidir.

İşte tevhidin kısa ve öz olarak manası budur.”¹⁹³

Peygamber efendimiz (s.a.v):

الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ، بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً، فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ 70 küsür şubedir. Bunların en efdali lailahe illallah sözüdür,”¹⁹⁴ demektedir.

¹⁹⁰ Tâhâ, 20/14

¹⁹¹ Mâide, 5/73

¹⁹² Hûd, 11/50

¹⁹³ Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, s.326.

¹⁹⁴ Müslim, “İman”, 58

“Zikrin en efdali Lailahe İllallah demektir.”¹⁹⁵ Hadisinde kelime-i tevhide vurgu yapılmıştır.

Allah’ın varlığını, birliğini ve yaratan olduğunu, O’ndan başka ilah olmadığını düşünmek ve sürekli Allah’ı tesbih ederek tasdik etmek, zikirlerin en faziletli olanıdır. Tevhid zikrinin, zikirlerin en efdali olmasının sebebi ise içinde İsm-i Zât’ın bulunmasıdır. Çünkü kişi İslâma tevhid cümlesi ile girebilir.

“Kim Allah’tan başka ilah olmadığını bilerek ölürse cennete girer.”¹⁹⁶

Günahları olsa da inkâra düşmeyip, şirk koşmadan ölen insanlar mutlaka cennete girecektir. Büyük günahları olup tevbe etmeden ölen kimsenin hali ise Allah’a kalmıştır. Dilerse affedip cennetine alır, dilerse de günahının cezasını çektikten sonra cennetine alır.

Tevhid inancına sahip olmayıp, iman etmeyen, şirk, nifak ve küfr üzere bulunan kimseleri ise Allah bağışlayamayacaktır. Nitekim aşağıda verilen âyet buna delildir:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا
عَظِيمًا

*Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bundan başka dilediğini bağışlar. Kim Allah’a ortak koşarsa büyük bir günah işlemiş olur.*¹⁹⁷

Kelime-i Tevhid cümlesi beş vakit namazda, ezanda, kâmette ve gün içerisinde defalarca tekrar edilmekte ve iman tazelenmektedir.

¹⁹⁵ İbn Mâce, “Edeb”, 55

¹⁹⁶ Müslim, “İman”, 43

¹⁹⁷ Nisâ, 4/48

1.2.4.2. Tesbih

“Tesbih” Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih etmektir.¹⁹⁸ Tesbih, “temiz olmak” anlamındaki “takdis” ve “yüce oldu” anlamındaki teâlâ ile eş anlamlıdır.

Râgıb el-İsfahânî, tesbihin terim anlamının, kelimenin kökündeki “hızlı biçimde yüzme” manasıyla alakalı olduğuna dikkat çekerek bu kavrama: “Kulun Allah’a ibadet etme niyetiyle her türlü kötülükten hızla uzaklaşması” anlamını verir. Buradan hareketle tesbihe; “insanın sürekli biçimde ilahi kontrol altında bulunduğunu bilmesi dâimâ iyi ve yararlı işler yapmaya çalışması” şeklinde daha kapsamlı bir içerik belirlemek mümkündür.”¹⁹⁹

“Allah’ı tesbih etmek; O’na iman etmek, zatında, isim sıfat ve fiilerinde O’na layık olmayan şeyleri isnat etmemektir. Allah’ı zatına yakışmayan her türlü noksan sıfatlardan ve her şeyden uzaklaştırmak ve O’nun her türlü kusurdan arınmış olduğunu ‘sübhaneAllah’ diyerek dile getirmektir.”²⁰⁰

Şimdi Kur’an’da insanların, meleklerin ve diğer varlıkların tesbihini inceleyelim:

1.2.4.2.1. İnsanların Tesbihi

İnsanlar Allah’a kulluk için yaratılmıştır. Tesbih etmekte Allah’ın Kur’an’da emrettiği ibadetlerdendir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا (٤١) وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا *Ey iman edenler! Allah’ı çok zikredin. Ve O’nu sabah akşam tesbih edin.*²⁰¹

¹⁹⁸ Müslim, “Salât”, 105

¹⁹⁹ Metin Yurdagür, “Tesbih”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, c.XL, s.528-529.

²⁰⁰ Kemal Atik v.d., **İslâmî Kavramlar**, Ankara, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997, s.694.

²⁰¹ Ahzâb, 33/41-42

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ *Yüce Rabbi'nin ismini tesbih et.*²⁰²

Tesbih, Tevhid inancını pekiştiren bir kavramdır. Tenzih ve Takdis de aynı mahiyettedir. Kur'an âyetleriyle hadis rivâyetlerinde tesbihe yapılan atıflar bu kavrama daha geniş bir içerik kazandırmıştır. Buna göre tesbihin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için duygu ve düşüncenin yanı sıra davranışların ve dilin de buna göre bir işlev üstlenmesi gerekir. Evreni yaratan ve yöneten varlığın yüce ve münezzehe oluşu bilgisine öncelikle düşüncenin ulaşması gönlün de buna katılması tesbih eyleminin birinci aşamasını oluşturur. Ardından kişinin bütün kötülüklerden süratle kaçıp Allah'a sığınması aşaması gelir. Üçüncü aşamada hem iç etkilenmeyi sağlamak hem bu psikolojiyi sürdürmek için tesbih lafızlarının dil ile tekrarlanması söz konusudur. Bu kademelerin aşılması sonunda, "Biz, her birimizin sahip bulunduğu makamda saf, saf durur ve Allah'ı tesbih ederiz," diyen meleklerin²⁰³ itaat ve tesbih makamına yaklaşmak mümkün olur.²⁰⁴

فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ

*O hâlde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tesbih et ki hoşnut olasın.*²⁰⁵

Allah'ı tesbih etmeyi bize emretmekte olan âyetler, tesbihin ne zaman yapılacağını da bildirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin de Allah'ı tesbih ettiğini görmekteyiz.

Hız. Yûnus (a.s) balığın karnında iken:

²⁰² Vâkıa, 56/74

²⁰³ Sâffat, 37/164-166

²⁰⁴ Yurdagür, "Tesbih", a.e., s.528.

²⁰⁵ Tâhâ, 20/130

لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

Senden başka ilah yoktur. Sen eksikliklerden uzaksın, yücesin, ben zalimlerden oldum, diye yalvardı.

Cenâb-ı Hak ise ona cevaben:

فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسْتَجِيبِينَ (١٤٣) لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ *Eğer o, Allah'ı tesbih edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı,²⁰⁶ dedi.*

Bütün peygamberler gibi Hz.Yûnus (s.a.v.) da Allah'ı tesbih etmiştir. Çünkü peygamberler tüm insanlığa örnek olarak gönderilmişlerdir. Allah'ı tesbih etmek, Kur'an'ın nassıyla emirdir. Bu nedenle mü'minler de peygamberleri gibi Allah'ı tesbih ederler. Bu durum âyette şöyle izah edilir:

إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِهَا حَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ

Bizim âyetlerimize ancak, kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiği zaman secdeye kapanan, kibirlenmeksizin Rablerine hamd ederek tesbih edenler inanırlar.²⁰⁷

İbn Abbas (r.a), “Kur'an'da zikredilen tesbih kavramlarının tamamından, namaz murad edilmiştir,”²⁰⁸ demiştir.

Günde beş vakit namaz kılan bir mü'min namazın içinde ve sonunda tesbihatla birlikte yaklaşık 299 defa Allah'ı tesbih etmektedir.

1.2.4.2.2. Meleklerin Tesbihi

Allah'ın yaratmış olduğu her varlık kendi lisanlarınca Allah'ı tesbih etmektedir.

²⁰⁶ Saffat, 37/143-144

²⁰⁷ Secde, 32/15

²⁰⁸ Hâzin, a.e., c.I, s.99.

Kur'an'a baktığımızda meleklerin de Allah'ı tesbih ettiğini görmekteyiz.

وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ *Melekler Rabblerini hamd ile tesbih ederler.*²⁰⁹

يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ *Gece gündüz hiç durmaksızın (O'nu) tesbih ederler.*²¹⁰

Âyet-i kerîmeye bakıldığında, bazı meleklerin görevli olarak gece-gündüz hiç ara vermeksizin Allah'ı tesbih ettikleri görülmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ *Şüphesiz Rabbin katındaki (melek)ler O'na ibadet etmekten büyüklenmezler. O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler.*²¹¹

Secde etmek, yaratana karşı hiçliğini, acizliğini sergileyerek ona boyun eğmektir.

Meleklerin Allah'ı nasıl tesbih ettikleri konusunda âlimlerin mutabık olmadıklarını görmekteyiz;

Katâde, "Meleklerin tesbihi subhanallah diyerek Allah'ı takdis ve tenzih etmeleridir," derken İbn Abbas (ö.68/687) ve Abdullah İbn Mesud (ö.32/652) "Meleklerin tesbihi namaz kılmalarıdır,"²¹² demiştir.

Bir hadisi şerifte:

"Ebû Zer (r.a); sözlerin en faziletlisi hangisidir? Diye soruldu. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.): "Allah'ın melekleri için seçtiği سبحان الله *'Subhanallahi ve bi hamdihî' sözüdür,*"²¹³ buyurdu.

Meleklerin tesbihini; hem سبحان الله "Subhanallah" diyerek Allah'ı takdis etmek hem de namaz kılmak olarak düşünebiliriz.

²⁰⁹ Şûrâ, 42/5

²¹⁰ Enbiyâ, 21/20

²¹¹ A'râf, 7/206

²¹² Kurtubî, a.e., c.I, s.276.

²¹³ Müslim, "Zikir", 84

1.2.4.2.3. Diğer Varlıkların Tesbihi

Kur'ân-ı Kerîm'de insanların ve meleklerin Allah'ı tesbih ettikleri bildirildiği gibi kâinattaki diğer tüm canlı ve cansız varlıkların da Allah'ı tesbih ettikleri bildirilmektedir.

يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ *Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih ediyor.*²¹⁴

Bu âyet-i kerîmeden canlı ve cansız tüm varlıkların Allah'ı tesbih ettiklerini anlamaktayız.

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ

*Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız.*²¹⁵

Bu âyetlerde evrende yaratılan her şeyin deniz, güneş, ay, toprak, su vs. canlı ve cansız olduğunu düşündüğümüz her şeyin kendi dillerince Allah'ı tesbih ettiğini görmekteyiz.

Peygamberimiz (s.a.v): “Ben Mekke’de bir taş biliyorum ki, ben peygamber olarak gönderilmeden önce bana selam verirdi. Şimdi de onu biliyorum”²¹⁶ demiştir.

Yine peygamberimiz üzerine yaslanarak hutbe irad ettiği bir odun parçası olan hurma kütüğünün minber yapıldıktan sonra terk edilmesi üzerine inlediğini²¹⁷ bilmekteyiz.

²¹⁴ Haşr, 59/24

²¹⁵ İsrâ, 17/44

²¹⁶ Müslim, “Fedâil”, 2

²¹⁷ Buhârî, “Menâkıb”, 25

Cenâb-ı Hak, yarattığı canlı-cansız bütün mahlûkatına kendini tanıtmış ve onları dâimî bir sûrette zikir ile vazifelendirmiştir. Bu sebeple mahlûkatın hepsi bizim idrakimiz dışında kendi dillerince ve hususiyetleri mûcibince tabî ve periyodik bir zikir halindedir. Yani Allah'ı tanıyıp itaat etme keyfiyeti sadece insana has bir durum değildir.²¹⁸ Cansız varlıklar da kendi lisanlarınca Allah'ı zikrederler.

Âyet ve hadisleri incelediğimizde insan, hayvan, bitki ve bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiklerini görmekteyiz.

1.2.4.3. Tahmid

الحمد لله Cümlesini söylemeye denir. Kur'an'da değişik sürelerde 23 defa tekrarlanmaktadır. Her türlü övgü Allah'a aittir demektir.

الحمد لله Elhamdulillah medh, şükür, zikir, nimeti ikrar etmek ve dua cümlesidir. Elhamdulillah diyen insan, Allah'ı övmüş, anmış, verdiği nimetlere şükretmiş, nimeti ikrar etmiş ve O'na dua etmiş olur. Hamd şükürün başıdır. Allah'a hamd eden O'na şükretmiş olur.

Muhyiddin İbnü'l Arabî (ö. 638/1240) , zât-ı ilahiyeyi acz ve yaratılmışlık belirtilerinden tenzih etmenin (tesbih), kelime-i tevhidi tekrar etmenin tekbir getirmenin vb. bütün tâzim ifadelerini kullanmanın birer hamd olduğunu belirttikten sonra şöyle der: “Hamd, en umumi zikirdir, insan gibi diğer zikirler cüzdür, organ gibi.”²¹⁹

İman edip, salih amel işleyen cennet ehlinin duası da:

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ “Elhamdulillah Rabbilalemin” cümlesidir.²²⁰

²¹⁸ Osman Nuri Topbaş, “Zikrullah”, , **Altınoluk Dergisi**, sayı: 292, İstanbul, Haziran 2010, s.232.

²¹⁹ Topaloğlu, “Hamd”, **DİA**, , TDV Yayınları, İstanbul, 1997, c.XV, s.442-445.

²²⁰ Yûnus, 10/10

Duanın en efdali, الحمد لله ‘Elhamdülillah’ demektir. Elhamdülillah cümlesi ile Allah’ın verdiği tüm nimetleri ikrar edip teşekkür edilmiş olur. Yüce İlahın varlığı, birliği, gücü, otoritesi, hâkimiyeti ve kemal sıfatları ile muttasıf olduğu dile getirilmiş olur.

Kur’an’da birçok yerde hamd ve tesbih birlikte zikredilmişlerdir:

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ *Rabbini hamd ile tesbih et.*²²¹

Âyeti, insanlara hamd ile tesbih etmeyi emretmektedir.

Mü’minler hem namazlarında hem de hayatlarının her merhalesinde Allah’a hamd ederler. Dünyada hamd görevini ifa etmeseler de kıyamet koştuktan sonra mahşer yerinde toplanmak üzere çağrıldıklarında Allah’ı överek bu çağrıya uyacaklardır.²²²

İnsanın istifadesine sunulan yer, gök, güneş, ay, gece, gündüz, nebatat, hayvanat ve daha sayamadığımız sayısız nimetler için Allah’a hamd edilmelidir. İnsan kendisine verilen az çok maddi manevi bir nimet ile karşılaşınca Allah’a teşekkür için hamd etmelidir. Kur’ân’da hamd çeşitlerine birkaç misal verelim:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ *Bizden tasayı gideren Allah’a hamd olsun.*²²³

Kişi bir musibet, sıkıntı, üzüntü ve darlık hali ile karşılaşıp bu durum kendisinden giderildiğinde, Allah’a hamd etmesi ve feraha çıktığı için şükretmesi zikirdir.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا *Dediler ki, bizi hidâyete erdiren Allah’a hamd olsun.*²²⁴

Hidâyet, yani İslâmla müşerref olmak nimetlerin en büyüğüdür. Hidâyete eren İslâmla müşerref olan kişinin, bu nimete hamd etmesi ve şükretmesi de zikirdir. Zira nimete şükür, nimeti verene hamd ile gerçekleşir.

²²¹ Hicr, 15/98

²²² İsrâ, 17/52

²²³ Fâtır, 35/34

²²⁴ A‘râf, 7/43

إِٰحْتِيَارِ لِكْ قَاغِندَا بِنَا
اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي وَهَبَ لِيْ عَلٰى الْكَبِيْرِ اِسْمَاعِيْلَ وَاِسْحٰقَ
İhtiyarlık çağında bana İsmail'i ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamd olsun.²²⁵

Peygamber efendimiz (s.a.v): “Bir şey yiyip içip de o nimet sebebiyle Allah'a hamd eden kuldan Allah razı olur,”²²⁶ demiştir.

İnsanın başına gelen müsibet, zulüm, üzüntü, bela ve hastalıktan kurtulunca da Allah'a hamd etmesi gerekir. Çünkü her türlü musibetten kurtulmak bir nimettir ve bu nimeti verene hamd etmek ve teşekkür etmek bir görevdir.

فَاِذَا اسْتَوَيْتَ اَنْتَ وَمَنْ مَعَكَ عَلٰى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي نَجَّيْنَا مِنْ الْقَوْمِ الظَّالِمِيْنَ
Sen ve yanında bulunanlar gemiye yerleştiğiniz zaman “Bizi o zalim kavimden kurtaran Allah'a hamdolsun deyin.”²²⁷

Nimete teşekkür; zikir, dua ve şükür ihtiva eden hamd müslümanların hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Müslümanlar günlük olarak kıldıkları namazlarda, subhanekeden başlamak üzere, fatiha, tahiyyat, salli barik ve kunut dualarında ayrıca rükûdan kıyama kalkışta okunan tahmidde, besmele ve namaz sonrası tesbihlerde ve ardından okunan tevhid cümlesinde, ayrıca hac ibadetini yerine getirirken telbiyede, bayramlar ve dini merasimlerde, tekbirlerde hep hamd kelimesi tekrarlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, hamd cümlesi ile başlamakta olup, Allah'a senâ, tâzim, övgü ve her şerden sığınma ile bitmektedir. Cennete gidecek olan cennet ehlinin duası da:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ “Elhamdulillah Rabbil Âlemin” cümlesidir.²²⁸

Allah'a hamde etmek, O'nu verdiği nimeti görmek, nimet verenin Allah olduğunu idrak etmek ve verdiği her nimete teşekkür etmektir. Her hamd bir zikirdir.

²²⁵ İbrâhim 14/39

²²⁶ Müslim, “Zikir”, 89

²²⁷ Mü'minûn, 23/28

²²⁸ Yunûs, 10/10

İKİNCİ BÖLÜM

2. HADİSLERDE ZİKİR KAVRAMI

2.1. HADİSLERDE ZİKİR KELİMESİNİN ANLAMI

Kur'an'da zengin bir kullanıma sahip olan zikir kavramı, hadislerde de aynı zenginliğe sahiptir. Kur'an'daki kullanımına uygun bir şekilde hadislerde de “hatırlamak, anmak, vaaz vermek, nasihat etmek, Kur'an okumak, öğüt, rivâyet etmek, namaz, yemeğe başlarken ve avlanırken Allah'ın adını anmak ve söylemek anlamlarına”²²⁹ gelir.

“Allah'ı zikretmek, hatırlamak, isyan, nisyan ve gaflet halinde olmamaktır. Belli zamanlarda belli duaları, belli miktarda ve belli şekilde okumaktır.”²³⁰

Kur'an'da Allah'ı zikir, çokça teşvik edildiği gibi hadislerde de çokça teşvik edilmiş ve Allah'ı zikredenler övülmüştür. Hadislerde genellikle Allah'ı zikir maksadıyla söylenmesi tavsiye edilen hamd, tesbih ve özlü dualara geniş yer verilmektedir. Aynı zamanda Allah'ın varlığı, kudreti ve azameti üzerine yapılan her türlü tefekkürün de zikir olduğu vurgulanmıştır.

Allah'ı zikir, tüm ibadetlerin özü ve amacı olduğundan hadislerde de çok kapsamlı bir kullanım alanına sahiptir.

2.2. HADİSLERDE ZİKİR ÇEŞİTLERİ

2.2.1. Dil, Kalp ve Beden İle Zikir

Kişi, Kur'an okuyarak, dua ederek, Allah'ı güzel isimleriyle anarak, istiğfar ederek, dil ile zikretmiş olur. Kâinatın yaratılışını düşünerek, Allah'ın

²²⁹ Vezire Yaman, “İtikadî Açıdan Zikir Kavramı”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010, s.39.

²³⁰ Muhammed b.İbrâhim Kelâbâzî, **et-Ta'aruf**, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992, s.307.

varlığını gösteren delilleri tefekkür ederek de kalp ile zikretmiş olur. Ya da namaz kılarak, oruç tutarak vb. ibadetleri yaparak da bedeni ile zikretmiş olur.

Hadis-i şeriflerde Kur'an okumak, dua etmek, tevbe istiğfar çekmek, eüzû besmele çekmek, tesbih, tehlil, tekbir ve tahmid cümlelerini söylemek dil ile zikir çerçevesi içerisinde değerlendirilir.

Kur'an'ın bazı sûre ve âyetlerinin okunmasının faziletine dair pek çok hadis rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber Felak, Nas ve İhlâs sûrelerini sabah akşam ve gece yatınca üç kere okumayı tavsiye etmektedir.²³¹ Bunun yanı sıra Yâsin, Mülk, Âyetel Kürsi ve Bakara sûresi'nin son iki âyetinin okunması bunların faziletleri ve manevi birer zırh olması ile ilgili hadisler de tavsiye edilmiştir.²³² Bu sûrelerin okunması dil ile zikir kapsamında yer almaktadır.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

*Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır. Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılış üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru."*²³³ Derler.

Resulullah (s.a.v) geceleri ibadet etmek üzere kalktığı zaman pencerenin önüne oturup gökyüzüne bakarak bu âyet-i kerîme ile devamındaki on âyeti okurdu.²³⁴ Hz. Peygamber'in bu âyetler üzerine gerçekleştirdiği tefekkür, kalbin zikridir.

²³¹ Tirmizî, "Deavat", 7

²³² Müslim, "Müsâfirin", 258-259; Nesâî, "istiâze", 1

²³³ Âl-i İmrân, 3/190-191

²³⁴ Buhâri, "Tefsîr", 3

Akıllı kimse, gökyüzüne ve onların içinde bulunan güneş, ay, yıldızlar ve gezegenlerin çeşitliliğine, göklerin yüksekliğine, genişliğine, direksiz duruşuna, yeryüzünün harika manzarasına, dağlara, denizlere, göllere, ovalara, ağaçlara, meyvelere, bitkilere, çiçeklere, bulut, yağmur ve rüzgâra, yer altındaki mâdenlere, yeryüzü ile gökyüzü arasındaki nizama, intizama, âhenge baktıkça Allah'ın kudretine hayran kalır. Tefekküre daldıkça O'nun ulûhiyetinin, yüceliğinin ve büyüklüğünün farkına varır.

Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişine, birinin uzayıp diğerinin kısalışına, mevsimlerin farklı oluşuna baktıkça O'nun kudretinin yüceliği anlaşılır.

İnsanın yaratılışındaki mükemmelliği, kusursuzluğu, ilahi sanatın yüceliğini düşünerek ayakta, otururken ve yatarken herhalde Allah'ı zikretmek kalple zikirdir.

وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ اللَّهَ تَعَالَى عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ

Hiz. Âişe (r.a) şöyle dedi: “Resulullah (s.a.v) Allah Teâlâ'yı her halinde zikrederdi.”²³⁵

Kulluğun en üstünü ve ibadetlerin en büyüğü yüce Allah'ı herhalde ve her anda anmak, O'nu dilinden düşürmemek, kalbi ve zihni ile O'nu düşünmek ve âzaları ile de kulluğun gereklerini yerine getirmektir. Bu nedenle kulların en üstünü Hiz. Muhammed (s.a.v) yürürken, otururken, yatarken, binekli iken, abdestli veya abdestsiz iken her hâlükârda Allah'ı anardı.

Zikir, Allah Teâlâ'ya giden yolda kuvvetli bir rükündür. Hatta bu yolda temel vazifedir. Kul Allah'a ancak sürekli zikirle ulaşır. Kul diliyle zikre devam ederek sürekli kalp zikrine ulaşır. Tesir, kalp zikrine aittir. Kul kalbi ve dili ile zikretmeye başlayınca, onun mânevî terbiyesinde en kâmil hali bulur.²³⁶

²³⁵ Müslim, “Hayz”, 117; Tirmizî, “Deavat”, 9

²³⁶ Kuşeyrî, a.e., s.254.

Allah'ı her an kalbi ile anmak, O'nu kalbinden çıkarmamak en güzel zikirdir.

“Zikir, insanın her ânını sarmalıdır. Boş vakitler dışında işiyle meşgul olan bir kimsenin, bir taraftan Hakk'ı zikretmesi (zıkr-i dâim) ibadetini, hayatının bütün safhalarında gerçekleştirmesini temin eder. Zaten zikirden istenilen de kalbin her an Hakk'ın huzurunda olmasını te'mindir. İmam Nevevî: “Zikir, kalp ve dil ile olur. En faziletlisi, kalp ve lisanla birden yapılanıdır. İkisinden birini tercih eden için kalbi zikir efdal kabul edilmiştir. Riyâ korkusu dil ile zikri bazı ahvalde terk etmeye zorlayabilir. Çünkü zikirden maksat Allah'ı kazanmaktır” demiştir.²³⁷

Vücut azalarının da yaratılış gayesine uygun bir şekilde kullanılması beden ile zikir kapsamında değerlendirilir. Namaz kılmak, oruç tutmak ve hac vazifesini yerine getirmek gibi. Gözlerin harama bakmaması, Allah'ın yarattıklarını temaşa etmesi, kulakların iyiyi doğru ve helali dinleyip her türlü gıybet, nemime, fık ve fahşa sözleri dinlememesi, el ve ayakların haramı tutmaktan ve harama gitmekten alıkonması ise beden ile zikir kapsamında değerlendirebiliriz.

2.2.2. Ferdî ve Toplu Zikir

Hadislerde hem ferdî hem de toplu (cemaatle) olarak Allah'ı zikrin yapılabileceğini ifade eden rivayetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in tek başına ve ashâbıyla beraber yaptığı zikirlerle geniş yer verilmiştir.

Mü'minleri ferdî veya katıldıkları her ortam ve toplulukta Allah'ı zikretmeleri gereğine dikkat çeken Hz. Peygamber Allah'ın şöyle buyurduğunu haber vermiştir:

قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « يَقُولُ اللهُ تَعَالَى : أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي ، وَأَنَا مَعَهُ إِذَا دَكَّرَنِي ، فَإِنْ دَكَّرَنِي فِي نَفْسِهِ ، دَكَّرْتُهُ فِي نَفْسِي ، وَإِنْ دَكَّرَنِي فِي مَلٍّ ، دَكَّرْتُهُ فِي مَلِّ خَيْرٍ مِنْهُمْ » إِذَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا ، وَإِذَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا ، وَإِذَا أَتَانِي يَمْشِي أُتَيْتُهُ هَرْوَلَةً

²³⁷ Eraydın, a.e., s.130.

“Ben kulumun zannı üzereyim. O beni anarken ben onunla beraberim. O beni kendi başına anarsa ben de onu kendim anarım. O beni bir topluluk içinde anarsan ben onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım. O bana bir karış yaklaşırsa, ben ona iki kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim.”²³⁸ Bu hadis, fert veya toplulukla zikredilmesi gereğinin önemini vurgulamaktadır.

Hz. Peygamberin, Allah’ı topluca zikredenlere vereceği mükâfatları bildirmesi de toplu zikrin önemini vurgulamak içindir.

Toplu halde yapılan zikirlerde, fertlerin iç huzura kavuşma ve kendilerini Rabb’lerine yakın hissetmeleri cehrî zikirle gerçekleşir. Âyet ve hadislerde her iki zikir şekli de tavsiye edilmiştir. Her iki şekildeki zikirde önemli olan ihlâstır. Yerine göre cehrî ve hafî olarak Hakk’ı zikreden kimsenin, kalp huzuru ile bu zikrine devam etmesi neticesinde, ihsan (Allah’ı görüyormuş gibi ibadet) gerçekleşir. Ve zikreden her an Hakk ile beraber olma şerefine erer.²³⁹

2.2.3. Hafî (Gizli) ve Cehrî (Sesli) Zikir

Hadisleri incelediğimizde, Allah’ı zikrin hem sesli hem sessiz olarak yapıldığını görmekteyiz.

Hz. Peygamber, ashâbıyla beraber Mekke’nin fethi seferinde iken sahâbelerin birden yüksek ses ile tekbir getirmeleri üzerine Hz. Peygamber(s.a.v):

أَيُّهَا النَّاسُ ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، إِنَّكُمْ لَيْسَ تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا، إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا،
وَهُوَ مَعَكُمْ

²³⁸ Buhârî, “Tevhid”, 50.

²³⁹ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatler**, 10.Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2012, s.128-129.

“Kendinize acıyın, siz ne sağıra ne de gaip olana sesleniyorsunuz. Sizi gören ve işiten zâta sesleniyorsunuz. O sizinle beraberdir.”²⁴⁰ diyerek onlardan seslerini alçaltmalarını istemiştir.

“Zikrin hayırlısı, sessiz ve gizli yapılandır,”²⁴¹ diyen Resûlullah, başka bir hadisinde de gizli zikrin sesli zikirden 70 kat daha faziletli olduğunu bildirerek şöyle buyurmuştur: “Kıyamet gününde Allah kullarını hesaba çekmek için bir araya topladığında, hafaza melekleri de yazdıklarını getirirler. Allah onlara, ‘iyice bakın geriye bir şey kaldı mı?’ Diye sorduğunda onlar: ‘Ey Rabbimiz! Bildiğimiz ve muhafaza ettiğimiz şeyleri ortaya koyduk’ derler. Bunun üzerine Allah, o kula şöyle seslenir: “Senin, benim yanımda bilmediğin, meleklerin de bilmediği, bir amel defterin var. Ben, seni onunla mükâfatlandıracağım. O da gizli zikirdir,” der.²⁴²

Yine hadis-i şeriflerde, sesli yapılan zikrin önemi vurgulanmış ve buna teşvik edilmiştir. “Size deli deninceye kadar Allah’ı çokça zikrediniz,”²⁴³ diyen Hz. Peygamber: “Yeryüzünde inanarak, Allah Allah diyen tek kişi olsa dahi kıyamet kopmayacaktır,”²⁴⁴ buyurarak sesli zikrin önemine dikkat çekmektedir.

Kurban Bayramı günlerinde sesli olarak söylenen teşrik tekbirleri,²⁴⁵ hac ve umre yapılırken yüksek sesle söylenen telbiye,²⁴⁶ sabah, akşam ve yatsı namazlarında sesli okunan Kur’an ve namazların müteakiben Hz. Peygamber’in yüksek sesle: “Lailahe illallahu vehdehu laşerike lehül mülkü velehül hamdü vehüve ala kulli şeyin kadir.”²⁴⁷ Demesi sesli zikir ile ilgili verilebilecek örneklerdir.

İbn Abbas’(r.a)’dan gelen bir rivayette ise: “Ben mescide gittiğim zaman, namazın bittiğini dışarıda namaz sonrası zikredilen tesbih seslerini işittiğimde

²⁴⁰ Buhârî, “Meğâzî”, 38; Müslim, “Zikir”, 44; Ebû Dâvud, “Salât”, 361.

²⁴¹ Ahmed b.Hanbel, **Müsned**, I, 172.

²⁴² Ebû Ya’la, **Müsned**, VIII, 182-183.

²⁴³ Ahmed b.Hanbel, **Müsned**, III, 68; Hâkim, **Müstedrek**, I, 499.

²⁴⁴ Müslim, “İman”, 234.

²⁴⁵ Malik, **Muvatta**, “Hacc”, 205.

²⁴⁶ Tirmizî, “Hacc”, 15.

²⁴⁷ Buhârî, “Ezan”, 155.

anıyordum.²⁴⁸ Sözleri ise namaz sonrası yapılan tesbih ve zikirlerin sesli olduğunu bize göstermektedir.

Şâyet bir kimse, riyâ endişesi duyar ve bundan dolayı tereddüde düşerse hafî zikir onun için faydalıdır. Yalnız ise cehrî zikri tercih etmesi tavsiye edilmiştir.²⁴⁹

Allah Resulü (s.a.v), teheccüd namazı kılan ashâbının sesli okudukları Kur'an'ı dinler, bunu tasvib ederek okudukları Kur'an'ı dikkatle dinlerdi. Hatta onlara gece Kur'an'ını sesli okumalarını emrederdi. Allah Resulü'nün şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Sizden biri teheccüd namazına kalktığı zaman, namazında sesli okusun, çünkü melekler ve ev halkı okumasını dinler ve onunla beraber namaz kılarlar.”

Allah Resulü (s.a.v) gece vakti, üç sahâbîsini, üç halde buldu. Biri, sessizce okuyordu. Bu Ebûbekir (r.a) idi. Bu husus kendisine sorulduğu zaman şöyle dedi: “Benim münacaat ettiğim beni işitir. Bir diğeri ise Kur'an'ı seslice okuyordu ki, bu da Ömer (r.a) idi. Allah Resulü (s.a.v) neden sesli okuduğunu sorduğu zaman şöyle dedi: “Böylece uyku isteğini dağıtır ve şeytani uzak tutarım.” Bir üçüncü sahâbesi olan Bilal (r.a) ise, bir sûreyi sesli, bir diğeri ise sessiz okuyordu. Allah Resulü (s.a.v) neden böyle yaptığını sorduğu zaman, şöyle dedi: “Güzeli güzelle karıştırıyorum.” Allah Resulü (s.a.v) her üçünü de gördükten sonra şöyle buyurdu: “Hepiniz de güzel ve doğru olanı yapmaktasınız.”²⁵⁰ Hadislerde görüldüğü üzere zikir, hafî ve cehrî olarak uygulanmıştır.

2.2.4. Mutlak ve Mukayyed Zikir

Zikir ayrıca *mutlak ve mukayyed* olarak iki kısımda icrâ edilir. Mukayyed zikir, namazdan sonra yapılan tesbih, tahmid ve tekbirler, yemekten sonra yatarken vs. yapılan duâ, istiğfar ve ezkârdır. Mutlak zikir zaman ve mekânla

²⁴⁸ Buhârî, “Ezan”, 155.

²⁴⁹ Eraydın, a.e., s.129.

²⁵⁰ el-Mekkî, a.e., s.211.

alâkalı değildir. Mü'min her hâl ü kârda Rabbini anmalı O'nu dilinden düşürmemelidir.²⁵¹

Zikirden maksat huzur-u kalptir. Zikirde hep bunu aramalı, bunu elde etmeye çaba göstermelidir. Zikrettiği şeyleri düşünmeli, manasını anlamaya gayret etmelidir. Kıraatte olduğu gibi zikirde de istenen manasını düşünmektir.²⁵²

2.3. HZ. PEYGAMBER'İN ZİKRE TEŞVİKİ

Âlemlere rahmet olarak gönderilen müjdecî, uyarıcı ve üsve-i hasene olan Hz. Peygamber (s.a.v) dinin tüm alanında örnek olduğu gibi zikir konusunda da ümmetine örneklik teşkil etmiş, sahâbesini ve onların şahsında tüm mü'minleri zikre teşvik etmiştir.

Allah Teâlâ buyuruyor ki: “Siz beni anın ki ben de sizi anayım.”²⁵³ Bu âyetten, kulun Allah'ı andığı gibi Allah'ın da kulunu andığını, anlamaktayız.

Peygamber efendimiz (s.a.v):

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : « يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى : أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي ، وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي ، فَإِنِ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ، ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي ، وَإِنِ ذَكَرَنِي فِي مَلٍّ ، ذَكَرْتُهُ فِي مَلٍّ خَيْرٌ مِنْهُمْ » إِذَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا ، وَإِذَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا ، وَإِذَا أَتَانِي يَمْشِي أُتَيْتُهُ هَرْوَلَةً

“Ben kulumun beni düşündüğü gibiyim. Beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Eğer beni yalnız başına anarsa, ben de onu yalnız anarım. Şâyet beni bir toplulukla beraber anarsa ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde anarım.”²⁵⁴ Kulum bana bir karış yaklaştığı zaman, ben ona bir arşın yaklaşıyorum.

²⁵¹ Eraydın, a.e., s.131.

²⁵² İmam Nevevî Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b.Şeref, **el-Ezkâr**, trc. Abdülvehhab Öztürk, Ankara, İmaj Yayınları, 2005, s.36.

²⁵³ Bakara 2/52

²⁵⁴ Müslim, “Zikir”, 19; Tirmizî, “Deavat”, 131

*Kulum bana bir arşın yaklaştığı zaman, ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. Kulum bana yürüyerek gelirse, ben ona doğru koşarım.*²⁵⁵

Başka bir hadiste ise: “Oturup Allah’ı zikreden hiçbir toplum yoktur ki onları melekler kuşatmış, rahmet kaplamış ve üzerlerine sekinet inmiş olmasın. Allah da bu kimseleri katındakilerin yanında anar,”²⁵⁶ buyurmuştur.

Allah’ı zikir için bir araya gelen mü’minler topluluğuna sekinet inip, her bireylerini huzur kaplaması, dini şuur ve dini yaşama isteklerinin artması, onları Allah’ın rahmetinin kuşatması ve bu topluluğun melekler katında anılmasını ifade eden bu hadis mü’minleri Allah’ın zikrine teşvik etmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber sahâbesi ile sık sık bir araya gelmiş, Allah’ı anmış onlara zikri tavsiye etmiş ve bizler için de birer örnek olmuşlardır.

Mü’min, Rabbini ister tek başına, isterse bir toplulukla beraber zikreder. Nitekim peygamber efendimiz de Allah’ın zikredildiği meclisleri ve zikir ehlinin yanında bulunmayı istemiş ve ashâbına bu tür toplulukların faziletini şu hadiste anlatmıştır;

Resulullah (s.a.v): Allahu Teâlâ’nın yollarda dolaşıp zikredenleri tespit eden melekleri vardır. Bunlar Cenâb-ı Hakk’ın zikreden bir topluluğa rastladıkları zaman birbirlerine “gelin! Aradıklarınız burada!” diye seslenirler. Yolu zikredenleri dünya semasına varıncaya kadar kanatlarıyla çevirip kuşatırlar. Bunun üzerine Allah Teâlâ meleklerden daha iyi bildiği halde yine de onlara: kullarım ne diyor? Diye sorar. Melekler; سبحان الله (sübhânallah) diyerek ulûhiyetine yakışmayan sıfatlardan seni tenzih ediyorlar, الله أكبر (Allahu ekber) diye tekbir getiriyorlar, الحمد لله (elhamdulillah) deyip sana hamd ediyorlar ve senin yüceliğini dile getiriyorlar, derler.

-“Peki onlar beni gördüler mi ki?”

-Hayır, vallahi seni görmediler.

²⁵⁵ Tirmizî, “Deavat”, 131

²⁵⁶ Müslim, “zikir”, 39

-“Beni görselerdi ne yaparlardı?”

-Şâyet seni görselerdi, sana daha çok ibadet ederler, şanımlı onu daha fazla yüceltirler, uluhiyyetine yakışmayan sıfatlardan seni daha çok tenzih ederlerdi.

-“Kullarım benden ne istiyorlar?”

-Cenneti istiyorlar.

-“Cenneti görmüşler mi?”

-Hayır ya Rabbi! Vallahi onlar cenneti görmediler.

-“Ya cenneti görselerdi ne yaparlardı?”

-Şâyet cenneti görselerdi onu büyük bir iştiyakla isterlerdi. Onu elde etmek için büyük gayret sarf ederlerdi.

-“Bunlar Allah'a neden sığınıyorlar?”

-Cehennemden sığınıyorlar.

-“Peki cehennemi gördüler mi?”

-Hayır, Vallahi onlar cehennemi görmediler.

-“Ya görseler ne yaparlardı?”

-Şâyet cehennemi görselerdi ondan daha çok kaçarlardı, ondan pek korkarlardı.

Bunun üzerine Allah Teâlâ meleklerine: “Sizi şahit tutarak söylüyorum ki, ben bu zikreden kullarımı bağışladım” buyurur. Meleklerden biri:

-Onların arasında bulunan falan kimse esasen onlardan değildir. O buraya bir iş için gelip oturmuştu, deyince Allah Teâlâ söyle buyurur:

-“Orada oturanlar öyle iyi kimselerdir ki onların arasında bulunan kötü olmaz.”²⁵⁷

Bu hadis-i şerif de görmekteyiz ki, Hz.Muhammed (s.a.v) inananları zikir halkalarına ve zikre teşvik etmektedir. Zikir, gönül diriliği sağlarken zikir halkaları da gönül birliğini oluşturmaktadır.

Resûlullah (s.a.v) ashâbına önemli bir şey diyeceği zaman, onların ilgisini çekecek sorular sorar ve böylece sözünü dikkatle dinlemelerini sağlardı.

« أَلَا أُتَيْبُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ ، وَأَرْكَأَهَا عِنْدَ مَلِيكِكُمْ ، وَأَرْفَعَهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ ، وَخَيْرٌ لَّكُمْ مِنْ إِنْفَاقِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ ، وَخَيْرٌ لَّكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ ، فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ ، وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ؟» قالوا : بلى ، قال: « ذِكْرُ اللَّهِ تَعَالَى »

Resûlullah (s.a.v) ashâbına: “*Size en hayırlı, Allah katında en değerli, derecenizi en fazla yükseltecek, sizin için sadaka olarak altın ve gümüş dağıtmaktan daha kazançlı, düşmanla karşılaşp da sizin onların boynunu vurmanızdan, onların da sizi öldürmesinden daha çok sevap getirecek amelin ne olduğunu haber vereyim mi?*” diye sordu. Onlar da; Evet söyle dediler. Resûl-i Ekrem de: “*Allah Teâlâ'yı zikretmektir,*”²⁵⁸ buyurdu.

Bu hadis-i şerif zikrin çok değerli ve en büyük bir ibadet olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanın tüm varlığı ve şuuruyla Allah'ı zikretmesi en hayırlı ve Allah katında en değerli ibadettir. Şuurla yapılan zikir insanı her türlü kötülükten alıkoyar.

« يُصْبِحُ عَلَى كُلِّ سَلَامٍ مِنْ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ : فَكُلُّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلُّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلُّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ ، وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ . وَيُجْزِيءُ مِنْ ذَلِكَ رُكْعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا مِنَ الضُّحَى »

Hiz. Peygamber (s.a.v): “*Her birinizin her bir eklemi için günde bir sadaka vermesi gerekir. İşte bu sebeple her tesbih bir sadaka, her tehlil bir sadaka, her tekbir bir sadaka, iyiliği tavsiye etmek bir sadaka, kötülükten*

²⁵⁷ Buhârî, “Deavat”, 66; Müslim, “Zikir”, 25

²⁵⁸ Tirmizî, “Deavat”, 6; İbn Mâce, “Edeb”, 53

sakındırmak bir sadakadır. Kuşluk vakti kılınan iki rekât namaz bunların yerini tutar.”²⁵⁹ Demiştir.

Hız. Peygamber tehlil, tekbir tahmidle tesbih edilmesini, emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkeri ve kuşluk namazını öncelikle ashâbına ve onların şahsında mü'minlere tavsiye etmektedir.

Resûlullah (s.a.v): “Müferridler öne geçti” buyurdu. Bunun üzerine sahâbiler: “Meferridler ne demek ya Resûlullah? Diye sordular. Resûl-i Ekrem de: “Allah'ı çok anan erkekler ve kadınlardır.” buyurdu. Müferridler Allah'ı zikretmeye düşkün olan kimselerdir. Zikir onların sırtlarındaki günah yüklerini indirdiği için kıyamet günü hafiflemiş olarak gelirler.²⁶⁰

Hız. Peygamber, müferridleri ve onların elde edeceği manevî kazancı dile getirerek sahâbesini zikre teşvik etmiştir.

مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُهُ ، مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ

*Rabbini zikredenle etmeyenin farkı, diri ile ölünün farkı gibidir.*²⁶¹ Kalbin diri,zinde ve huzurlu olması, Allah'ı çokça zikretmekle mümkündür. Zira Cenâb-ı Hak: “*Kalpler ancak Allah'ın zikriyle huzur bulur*”²⁶² buyurmuştur.

“Allah'ı zikretmek, inanan kalbin gıdası, derdinin şifası ve kurtuluş vesilesidir. Allah'ın en güzel isimlerini zikretmek O'nun isminin azametinin farkına vararak tekrar tekrar dillendirmek, gönüle ve zihne yerleştirmektir.”²⁶³

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُسَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ، إِنَّ شَرَّ أَعْمَالِ الْإِسْلَامِ قَدْ كَثُرَتْ عَلَيَّ ، فَأَخْبِرْنِي بِشَيْءٍ أَتَشَبَّهُتُ بِهِ قَالَ : « لَا يَزَالُ لِسَانُكَ رَطْبًا مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ »

²⁵⁹ Müslim, “Zekât”, 56; Ebû Dâvud, “Edeb”, 160

²⁶⁰ Müslim, “Zikir”, 4; Tirmizî, “Deavat”, 128

²⁶¹ Buhârî, “Deavat”, 66

²⁶² Ra'd, 13/28

²⁶³ Görmez, a.e., s.83-89.

Abdullah b. Büsr (r.a); Bir adam Resûlullah'a hitaben: "Ya Rasûlallah (s.a.v) İslâmiyet'in emirleri çoğaldı. Bana sıkı sıkıya yapışacağım bir şey söyle" dedi. O da: "Dilin hep Allah'ı zikretsin,"²⁶⁴ buyurdu.

Yaşlılık, hastalık, âcizlik veya güçsüzlük sebebiyle nâfile namaz kılamayan, nâfile oruç tutamayan insanlar dilleriyle kolayca zikredebilirler. Buna da güç yetiremezlerse kalpleriyle Allah'ı anarlar.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَنْزٍ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ ؟ » فَقُلْتُ : بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ ، قَالَ : « لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ »

Ebû Musa (r.a), Resûlullah (s.a.v) bana hitaben: "Cennet hazinelerinden bir hazineyi sana bildireyim mi?" buyurdu. Ben de: "Evet, ya Rasûlallah (s.a.v) bildir, dedim. Şöyle buyurdu: "La havle vela kuvvete illa billâh" Günahdan kaçacak güç, ibadet edecek kuvvet ancak Allah'ın yardımıyla kazanılabilir,"²⁶⁵ dedi.

Cennetteki bu hazineye ulaşabilmek için havkaleyi çokça tekrar etmek gerektiğini Resûlullah'ın bu tavsiyesinden anlamaktayız.

Ebû Said el-Hudri (r.a): Muaviye (r.a) mescidde halka halinde oturan bir cemaatin yanına geldi ve:

-Burada niçin böyle toplandınız? Diye sordu.

-Allah'ı zikretmek için toplandık, diye cevap verdiler. O tekrar

-Allah aşkına doğru söyleyin. Siz buraya sadece Allah'ı zikretmek için mi oturdunuz? Diye sordu.

-Evet, sadece bu maksatla oturduk, dediler. Bunun üzerine Muaviye;

-Ben sizin sözünüze inanmadığım için yemin vermiş değilim. Resulullah (s.a.v) e benim kadar yakın olup da benden daha az hadis rivâyet eden yoktur. Bir

²⁶⁴ Tirmizî, "Deavat", 4

²⁶⁵ Buhârî, "Deavat", 50

gün Resûlullah (s.a.v) bir ilim halkasında oturan sahâbelerin yanına geldi de onlara:

- “Burada niçin oturuyorsunuz?” Diye sordu.

-Bize İslâmiyeti nasip ederek büyük bir lütufta bulunması sebebiyle Allah’ı zikretmek ve O'na hamd etmek için oturuyoruz, diye cevap verdiler.

Resûlullah (s.a.v): “Gerçekten siz buraya sadece Allah'ı zikretmek için mi oturdunuz?” diye sordu.

-Evet, vallahi sadece bu maksatla oturduk, dediler. Bunun üzerine Allah'ın Resulü: “Ben size inanmadığım için yemin vermiş değilim. Fakat bana Cebrail (s.a.v) gelerek Allah Teâlâ'nın meleklerle sizinle iftihar ettiğini haber verdi de onun için böyle söyledim”²⁶⁶ buyurdu.

İlim öğrenmek, Kur'an okumak ve Allah'ı zikretmek için bir araya gelen kimseler, Allah'ın hem takdirini kazanır hem de rızasını elde ederler.

Cenâb-ı Hakk'ın meleklerine kendisiyle iftihar ettiği ehli zikrin arasında bulunabilmek en güzel mertebe ve en üstün değerdir.

“İlahi sevgiye ulaşan kimse, Allah’ı yüceltir. O’nun rızâsını nefsinin arzularına tercih eder. O’ndan ayrı kalmaya sabredemez. İçi O’na kavuşma heyecanıyla kaynar. O’nsuz rahat edemez, kalbi ile sürekli O’nu zikrederek bir huzur ve sukûnet bulur.”²⁶⁷ Allah sevgisinin belirtilerinden biri de Allah’ın zikri dışında geçen saatlere üzölmek, ibadetleri yüksünmemek, zevk alarak yapmak, yaratıcısının rızasından başka bir kaygısı, düşüncesi olmamaktır. Çünkü Allah’ın rızası nimetlerin en büyüğüdür.²⁶⁸

Resûlullah bir hadiste: “Âdemoğlu Allah'ı zikirten daha ziyade kendisini Allah Teâlâ'nın azabından koruyabilecek bir amel işlememiştir”²⁶⁹ buyurmuştur.

²⁶⁶ Müslim, “Zikir”, 40; Nesai, “Kudât”, 37

²⁶⁷ Kuşeyri, a.e., s.343.

²⁶⁸ Süleyman Ateş, **İslâm Tasavvufu**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2005, s.429.

²⁶⁹ Tirmizî, “Deavat”, 6

Bu hadisi şeriften, Allah katında en büyük ibadetin; Allah'ı zikir olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda Allah'ın azabından koruyacak en büyük amelin de zikir olduğunu anlamaktayız. Resûlullah, ashâbını ve inananları bu nedenle zikre teşvik etmiş ve kendisi de her an zikir üzere bulunmuştur.

Ebû Hureyre, Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyururken işittim, dedi: “*Yedi grup insan vardır ki Allah Teâlâ kendi gölgesinden başka hiçbir gölge olmadığı (kıyamet) gününde onları, kendi gölgesinde gölgelendirecektir;*

1-Adaletli devlet başkanı

2-Allah'a ibadet ile yetişen genç

3-Kalbi mescidlere bağlı olan kişi

4-Allah için birbirini seven, buna göre buluşan ve buna göre birbirinden ayrılan kişi

5-Asil ve güzel bir kadın kendisini (kötü file) davet ettiği halde (red edip) Ben Allah'tan korkarım, diyen kişi

6-Verdiği sadakayı, sağ elinin verdiği, sol eli bilmeyecek şekilde gizlice veren kişi

7-Tek başınayken Allah'ı zikredip de gözlerinden yaş boşanan kişi.”²⁷⁰

Kur'an okumak da hadislerde teşvik edilmiş, Kur'an okumanın zikir olduğu, insanların en hayırlısının Kur'an'ı öğrenen ve öğreten olduğu²⁷¹ vurgulanmıştır. Bu hadisten şunu anlıyoruz; Kur'an-ı dinleyen, Kur'an-ı okuyan, okuduğunu anlamaya ve uygulamaya çalışan insan da Allah'ı zikretmiş olur.

« لا يَقَعْدُ قَوْمٌ يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا حَقَّنَهُمُ الْمَلَائِكَةُ ، وَغَشِيَتْهُمُ الرَّحْمَةُ وَنَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ ، وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ »

²⁷⁰ Buhârî, “Ezan”, 36; Tirmizî, “Deavat”, 8

²⁷¹ Buhârî, “Fezailü'l-Kur'an”, 21

Hız Peygamber (s.a.v): “Bir topluluk Allah'ı zikretmek üzere bir araya gelirse, melekler onların etrafını alır, Allah'ın rahmeti onları kaplar, üzerlerine sekine iner ve Allah Teâlâ onları yanında bulunanlara över,”²⁷² buyurmuştur. Burada da zikir halkalarına, zikir topluluğuna teşvik ve özendirme vardır.

Mü'minler farklı mekânlarda bir araya gelip kendilerine Allah'ı hatırlatan, O'nun kudretini düşündüren, O'nun nimetlerini ve lütuflarını düşündürmeye vesile olan sohbetler yapıp, Kur'an okuyarak ve Allah'ın en çok hoşuna giden tekbir, tehlil, tahmid ve tesbihleri söyleyerek Allah'ı zikretmiş olmaktadır.

بيننا رسولُ الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جالِسٌ إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةَ نَفَرٍ ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَوَجَدَ فُرْجَةً فِي الْحَلْقَةِ فَدَخَلَ فِيهَا ، وَأَمَّا الْآخَرُ فَجَلَسَ وَرَاءَ النَّاسِ ، وَأَدْبَرَ الثَّلَاثَ ذَاهِبًا ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَلَا أَنْتَبَّكُمْ بِخَبَرِ الثَّلَاثَةِ ؟ أَمَّا الْأَوَّلُ فَأَوَى إِلَى اللهِ فَأَوَاهُ اللهُ ، وَأَمَّا الثَّانِي فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللهُ مِنْهُ ، وَأَمَّا الثَّلَاثُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللهُ عَنْهُ

Ebû Vâkîd Hâris b. Afv (r.a) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.v) Mescid-i Nebevi'de oturmuş, sahâbelerde O'nun etrafını almışken üç kişi çıkageldi. İki Resûlullah'a (s.a.v) yöneldi, diğeri gitti. Resûlullahın yanına gelenlerden biri cemaatin arasında bir boşluk görüp oraya oturdu. Öteki ise cemaatin arkasına gidip oturdu. Üçüncü adam da çekip gitti. Resûlullah (s.a.v) sözünü bitirince (bunlar hakkında) şöyle buyurdu: “Size üç kişinin durumunu haber vereyim mi? Onlardan biri Allah'a sığındı, Allah da onu barındırdı. Diğeri (insanları rahatsız etmekten) utandı, Allah da ondan hâya etti. Ötekine gelince, o (bu meclisten) yüz çevirdi, Allah da ondan yüz çevirdi.”²⁷³

İlim, zikir ve sohbet meclislerine devam etmek Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazanmaya vesile iken bu meclislerden uzak durmak da Allah'ın buğzuna sebeptir.

مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ رَبَّهُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ

²⁷² Müslim, “Zikir”, 39; Ebû Dâvud, “Vitir”, 14; Tirmizî “Deavat”, 7

²⁷³ Buhârî, “İlim”, 8; Tirmizî, “isti'zan”, 29; Müslim, “Selam”, 10

*Rabbini zikredenle zikretmeyenin farkı, diri ile ölünin farkı gibidir.*²⁷⁴

Allah'ı zikreden kalp gafletten kurtulur. Çünkü gaflet, nefsin hevâ ve heveslerinin esiri olup Allah'tan uzaklaşmaya sebeptir. Allah'tan uzaklaşan kimsenin yolu ise şeytanla kesişir. Nitekim aşağıda verilen âyet-i kerîmede buna şöyle değinilmiştir:

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ

*Kim, o çok esirgeyici Allah'ın zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytani musallat kılalım. Artık bu onun bir yer arkadaşıdır.*²⁷⁵

Nefsinin arzu ve isteklerine uyup Kur'an ve sünnetten yüz çeviren kişiye şeytan musallat olmuştur. Şeytanın musallat olduğu kişi ise Allah'ı zikirten uzaklaşır. Allah'ın zikrinden uzaklaşanlara ise çetin bir azap vardır. Nitekim âyet-i kerîmede:

وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا

*Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse, Rabbi onu üstüne çıkıp yükselecek ve mağlup edecek çetin bir azaba sokar.*²⁷⁶

Bir kişinin Allah katındaki değeri; onun Allah için nefsanî olan haz ve lezzetlerden ferâgat etmesiyle anlaşılabilir.

Kalp, Allah'ın zikrinden uzaklaşırsa karararak, katılaşıp körelir. Rabbini unutan kalp, dünyaya dalarak acı ve ızdıraplar içinde kıvrılıp durur. Kalp ancak Allah'ı zikrederek huzura ve sukûna kavuşur. Âyette de belirtildiği gibi:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *Kalpler ancak Allah'ı zikretmekle mutmain olur.*²⁷⁷

²⁷⁴ Buhâri, "Deavat", 66

²⁷⁵ Zuhruf, 43/36

²⁷⁶ Cin, 72/17

²⁷⁷ Ra'd, 13/28

Rabbini zikreden kalp, manevi huşû ve lezzete kavuşur, incelik naifleşir. Yaratıcısının belirttiği yaşam çizgisinden çıkmamaya, O'na iyi bir kul olmaya, O'nun rızası doğrultusunda hayatı yaşama gayretine girer.

Bu hadis-i şeriflerle Resûlullah sahâbesinin şahsında tüm inananları zikre teşvik etmiştir.

Hadis kaynaklarında zikir ile ilgili rivâyetlerin çok oluşu mü'minleri zikre teşvik etmek içindir. Allah kendisini zikrederek yaklaşıma daha fazla yaklaşacağını belirtmiş, zikir meclislerine huzur ve sekinet indiği meleklerin bu grup insanlara gıpta ettikleri ve Allah'ın bu kimseleri kendi yanında andığını belirterek, insanlar Allah'ı zikre teşvik edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ASR-I SAÂDETTE ZİKİR UYGULAMALARI

3.1. SAHÂBENİN ZİKİR ANLAYIŞI VE UYGULAMASI

3.1.1. Asr-ı Saâdet

Arapça asr (devir, zaman, çağ) ve saâdet (mutluluk, bahtiyarlık) kelimelerinden meydana gelen asr-ı saâdet terimi “mutluluk dönemi, insanların en bahtiyar oldukları çağ” mânasını taşımaktadır.

Muhtemelen, Hz. Peygamber’in: “insanların en hayırlıları, benim asrında yaşayanlardır.” Meâlindeki hadîs-i şerifinden ilham alınarak kullanılan asr-ı saâdet tabiri insanlık için hidâyet kaynağı olan Kurân-ı Kerîmin nâzil olduğu, bütün insanlığa rahmet ve örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber’in yaşadığı, ashâbını terbiye edip yetiştirdiği, İslâmiyetin tebliğ edildiği ve tam anlamıyla uygulandığı zaman dilimini ifade etmektedir.

Genellikle, sadece Hz.Peygamber dönemini belirlediği kabul edilen asr-ı saâdet terimi bazen Hulefâ-i Râşidin devri hatta tâbiin ve tebeü't-tâbiin devirleri için de kullanılmaktadır.²⁷⁸

Müslümanlar için asr-ı saâdet dönemi her açıdan önem arz etmektedir. Kur'an ve Kur'an'ın açılımı olan sünnet, Resûlullah ve sahâbenin hayatlarında en güzel şekilde yaşanmış ve günümüze kadar gelmiştir. Kur'an ve sünnetin tüm uygulama alanları asr-ı saâdet döneminden bize ulaşmış ve rehberlik etmiştir.

3.1.2. Sahâbe

Sözlükte, “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamındaki sohbet kökünden türeyen sahâbe sâhibin çoğuludur. Sahâbe ile birlikte ashâb da sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili sahâbîdir.

²⁷⁸ Abdulkerim Özeydin, “Asr-ı Saâdet”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 1991, c.III, s.501.

Hadis âlimlerinin sahâbe tarifi daha kapsamlıdır. İbn Hacer el-Askalânî sahâbîyi “Hz Peygambere mü’min olarak erişen ve müslüman olarak ölen kimse” şeklinde tarif etmiştir.²⁷⁹ Sahâbî olmak için Resûl-i Ekrem’i uyanık iken bir an bile görmek yeterlidir. Kendisiyle uzun zaman beraber olmak, yolculuk etmek veya gazâyâ gitmek ya da kendisinden hadis rivâyet etmek şart değildir. Abdullah b.Ümmü Mektûm gibi âmâ olduğu için Hz. Peygamberi göremeyen ancak ona mülâki olup sohbet edenlerle Mekke’nin fethi ve Vedâ Haccında olduğu gibi kendisiyle doğrudan ilişki kurarak sohbet etme imkânı bulamayan fakat Resûlullah’ın kendilerini gördüğü kimseler de sahâbidir. Resûlullah ile görüşüp sohbet eden bir sahâbînin müslüman olarak ölmesi de şarttır. Müslüman olmadan önce Hz.Peygamberi görmekle beraber onun vefâtından sonra İslâmiyeti kabul eden kimselerle Resûlullah’ın huzurunda müslüman olduktan sonra irtidad eden ve bu hal üzere ölen kimseler sahâbî kabul edilmez. En son vefât eden sahâbe Ebü’t-Tufeyl Âmir b.Vâsile’dir. Mekke’de olduğu konusunda ihtilaf bulunmamakla beraber 100 (718), 102 veya 107 (725) yılında vefât ettiği nakledilmiş ancak Zehebî bu tarihin 110 (728) olduğunu belirtmiştir.²⁸⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de sahâbe-i kirâm hakkında birçok âyet-i kerîme bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak, ashâbı övmüş ve mutedil bir ümmet olduklarını,²⁸¹ insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet olduklarını,²⁸² Allah ve Resûlüne iman edip, tam teslimiyet gösterdiklerini ve büyük ecir kazandıklarını,²⁸³ Allah’ın kendilerinden ve kendilerinin de Allah’tan razı olduğunu ve ebedi kalacakları cennetin onlar için hazırlandığını,²⁸⁴ Allah’a ve Resûlüne yardım eden sadık mü’minler olduklarını,²⁸⁵ bildirmiştir.

²⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî **el-İsâbe**, c.I, s.6

²⁸⁰ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2008,c.XXXV, s.491-500.

²⁸¹ Bakara 2/143

²⁸² Âl-i İmrân 3/110

²⁸³ Âl-i İmrân 3/172

²⁸⁴ Tevbe 9/100

²⁸⁵ Haşr 59/8

Resulullah'ın rahle-i tedrisinde yetişmiş olan sahâbe-i güzün sanki birer canlı Kur'an idi. İslâmın zâhirî, bâtinî bütün özellikleri, onların yaşayışlarında yerini alıyordu. Onlar Kur'an ve sünnete sarılmada insanların en ileri derecede olanları idi. Allah ve Resulünün emirlerinin hayata hâkim kılınması ve hayatlarında uygulanması ise onlar için mal ve canlarından daha kıymetli idi.²⁸⁶

Hz. Peygamber'in de "insanlık tarihinin en hayırlı nesli"²⁸⁷ olarak tanıttığı sahâbe-i kirâm Resûlullah'a gösterdiği tam bir teslimiyet, bağlılık ve gösterdikleri vefa ile hem Hz. Peygamber'in sağlığında hem de vefatından sonra İslâm'ın doğru anlaşılıp yayılması için yaptıkları cân-ı gönülden ve olağanüstü çalışmalar sebebiyle dinde önemli bir yere sahiptir. İslâmiyet, sahâbe tarafından yayılmış ve sonraki nesillere aktarılmıştır.

Hadislerin vürûd sebepleri, Kur'an âyetlerinin nüzul sebepleri, hükümlerinin açıklanması ve pratik hayata tatbiki ile Hz. Peygamber'in peygamberlik boyunca yaptığı tüm davranışlar ve icraatler sahâbe-i kirâmın nakilleri sayesinde bilinmektedir.

Sahâbe-i kirâm, tüm söz ve fiillerinde Resûlullahı örnek almış ve onu rol model edinmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber, mü'minlerin ulaşmak istedikleri en güzel insan modelidir. Çünkü Hz. Peygamber, İslâmı kendi hayatında en mükemmel şekilde yaşamıştır. Bu sebeple zikir, Resûlullah'ın ashâbına öğrettiği gibi yapılmalı, onun örnekliği dışındaki bidat sayılabilecek uygulamalardan da uzak durulmalıdır.

Hz. Peygamber'in öğretilerini hayatlarına geçiren sahâbe-i kirâm, ibadetlerin özü ve amacı olan zikir ibadeti konusundaki öğretilerini de alıp yaşamlarının vazgeçilmezleri haline getirmişlerdir. Onun bu konudaki bazı tavsiyelerine ve sahâbe-i kirâmın zikir uygulamalarına değinelim:

²⁸⁶ Ahmet Turan Arslan, "İslâmi İlimler ve Tasavvuf", **İslâm Dergisi**, Sayı:72, İstanbul,1989, s.14.

²⁸⁷ Buhârî, "Fedailu Ashâbi'n-Nebî, 1

3.1.2.1. Sahâbenin Zikir Uygulamaları

3.1.2.1.1. Tehlil, Tesbih, Tahmid ve Tekbir

Hız. Peygamber (s.a.v) tehlil, tesbih, tahmid ve tekbir cümlelerini söyleyerek Allah'ı zikretmiş ve buna benzer çeşitli zikirleri sahâbesine de tavsiye etmiştir.

“Dile hafif, mizana konulduğunda ağır gelen ve Rahman olan Allah'ı hoşnut eden iki cümle vardır:

سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ

“Ben, Allah'ı ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih ederim. Ben, yüce Allah'ı ulûhiyet makamına yakışmayan sıfatlardan tekrar tenzih ederim.”²⁸⁸

Peygamberimiz (s.a.v.), söylendiğinde çok sevap kazandıran ve telaffuzu kolay olan bu iki cümlenin çokça söylenmesini ashâbına tavsiye etmiştir.

Hız. Peygamber (s.a.v):

سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر Demek benim için üzerine güneş doğan her şeyden daha kıymetlidir.²⁸⁹ Bu hadis-i şerifi incelediğimizde dört farklı zikrin tavsiye edildiğini görüyoruz.

1-Tehlil لا إله إلا الله: Allah'tan başka ilah yoktur. Allah dışında hiçbir güç ve otoritenin tanınmaması ve O'ndan başka ibadet edilecek hiç bir ilahın olmadığı anlamlarına gelir.

2-Tekbir الله أكبر : Allah en büyüktür, anlamındadır. O'nun yüceliğinin, azametinin, gücünün ve kudretinin tasavvur edilemeyecek kadar büyük olduğu vurgulanmaktadır.

²⁸⁸ Buhârî, “Deavat”, 65; Müslim, “Zikir”, 31

²⁸⁹ Müslim, “Zikir”, 32; Tirmizî, “Deavat”, 128

3-Tesbih سبحان الله : Allah'a yakışmayan sıfatlardan O'nu tenzih etmektir. O'nun her türlü kusur ve noksanlıklardan beri olduğunu ikrar etmek anlamlarına gelir.

4-Tahmid الحمد لله : Hamd âlemlerin Rabbi içindir anlamındadır. Verilen sayısız nimetlere teşekkür ve senâ anlamı içerir.

Kim yüz kere سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim ve O'nu överim, derse günahları deniz köpüğü kadar olsa, silinir.²⁹⁰

Yüz kere سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ deyiniz. Kim bu cümleyi bir kere söylese on sevap yazılır. On kere söylese yüz sevap yazılır. Yüz kere söylese bin sevap yazılır. Kim arttırsa Allah da sevabını arttırır. Kim Allah'tan bağış dilerse, Allah onu bağışlar, buyurmuştur.²⁹¹

Zikirlerin çokça tekrar edilmesi, dilin yanında kalbin de zikre alışması ve zikrin alışkanlık haline gelmesine sebep olur. Zikirlerin çokça yapılması sevapların da çoğalmasına vesile olur.

İbadetler, tekrar tekrar yerine getirilmekle aynı zamanda kendilerine enerji sağlayan kaynakları beslemektedir. Bilinçli ve düzenli olarak yapılan ibadetler her mü'minin inancını takviye temekte hem de dini emirleri yerine getirip yasaklardan kaçınma konusunda insan iradesini güçlendirmektedir.²⁹² Zikrin alışkanlık olması ve sık sık yapılır hale gelmesi karektere etki ederek onun temizlenip olgunlaşmasına yol açar. Devamlı zikir yapan kişilerde vazife ve sorumluluk duygusu artar.²⁹³

Bir kimse her gün yüz defa:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Derse;

²⁹⁰ Müslim, "Zikir", 28; Buhârî, "Deavat", 168

²⁹¹ Tirmizî, "Deavat", 61

²⁹² Hüseyin Certel, **Din Psikolojisi**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2014, s.119.

²⁹³ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, 2.Baskı, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2016, s.241-247.

-On köle azad etmiş gibi sevap alır.

-Yüz hasene (iyilik, hayır, salih amel) sevabı alır.

-Yüz günahı bağışlanır.

-Bu zikir, o gün akşama kadar onu şeytandan korur.

-Bu zikri, kendisinden daha çok yapan hariç, hiç kimse ondan daha faziletli bir amel işleyemez.²⁹⁴ Bu konuda farklı bir rivâyette ise:

مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، لَهُ الْمُلْكُ ، وَلَهُ الْحَمْدُ ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ، عَشْرَ مَرَّاتٍ : كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ أَرْبَعَةَ أَنْفُسٍ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ «

Kim on defa; la ilahe illallahu vahdehu la şerike leh lehül mülkü ve lehül hamd u yuhyî ve yumît vehuve ala kûlli şey'in kadîr, derse İsmail'in çocuklarından dört köleyi hürriyetine kavuşturmuş gibi sevap kazanır,²⁹⁵ denmiştir.

Bir başka rivâyette ise: Kim, akşam namazının peşinden on defa “lailahe illallahu vahdehu la şerike leh, lehul mülkü velehul hamdu yuhyi ve yumit ve huve ala kulli şey'in kadîr” derse, Allah ona koruyucu bir melek gönderir. O melek onu sabaha kadar şeytandan korur. Allah ona bu sebeple on hasene yazar. Helak edici on günahını siler. On köle mü'mini hürriyetine kavuşturmuş gibi sevap alır,²⁹⁶ demiştir.

Allah'tan başka ilah yoktur, O tektir, mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur, O öldürür ve diriltir, O her şeye kadirdir anlamlarına gelmektedir.

Bir günde amel defterine yüz iyilik kaydettirip, yüz günahı sildirtmek, on köleyi hürriyetine kavuşturma sevabı almak, o gün akşama kadar şeytandan korunmak başka türlü elde edilemeyecek büyük bir fırsattır. Sahâbe-i Kiram da bu

²⁹⁴ Müslim, “Zikir”, 28; İbn-i Mâce, “Dua”, 14

²⁹⁵ Tirmizî, “Deavat”, 61; Buhârî, “Deavat”, 54

²⁹⁶ Tirmizî, “Deavat”, 98

fırsatları hiç kaçırmaz değerlendirirlerdi. Resûlullah'dan duydukları her zikir uygulamaya geçirirlerdi.

Bu tesbihlerin on veya yüz defa söylenmesi tavsiye kabilindedir. Kişi o anki durumuna göre istediği kadar çekebilir. Çokça söylendiğinde sevabı da o oranda çok olur.

“Zikir, kulu gafletten koruyan manevi bir zırhtır. Kişi ancak zikir sayesinde huzur bulur. Zikre devam eden kimselerin kalbinde dünyaya karşı duyulan rağbet zayıflar ve yerini Allah sevgisine terk eder. Kişi Rabb'ini her an zikrederse (hatırlarsa) gönlünde bir ferahlık, kalbinde bir itmi'nan hüküm sürer. İnsanların yaratılış gayesi olan kesb-i kemâl ve seyr-i cemâle zikir yoluyla ulaşılır.”²⁹⁷

وَعَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَحَبِّ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ ؟ إِنَّ أَحَبَّ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ : سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ »

Ebû Zer (r.a), Resûlullah (s.a.v) bana: “Allah'ın en çok hoşlandığı şeyi sana bildireyim mi? Allah'ın en çok hoşlandığı söz; Sübhanallahi ve bi hamdihi, demektir.”²⁹⁸

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَأُ الْمِيزَانَ ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَأُنَّ أَوْ تَمْلَأُ مَا بَيْنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ »

Resûlullah (s.a.v): “Temizlik, imanın yarısıdır. Elhamdulillah duası, mizânı, Subhanallahi ve'l-hamdulillahi zikri ise, yer ile göklerin arasını sevap ile doldurur.”²⁹⁹

Subhanallahi ve bihamdihi zikri, Allah'ı en çok hoşnut eden zikirlerden biri olduğunu hadis-i şeriflerden anlamaktayız. Bu zikirlerin, insana çok sevap kazandıracağı anlaşılmaktadır.

²⁹⁷ Eraydın, a.e., s.126-127.

²⁹⁸ Müslim, “Zikir”, 85

²⁹⁹ Müslim, “Tahâret”, 1; Tirmizî ,“Deavat”, 86

« إِنَّهُ خُلِقَ كُلُّ إِنْسَانٍ مِنْ بَنِي آدَمَ عَلَى سِتِّينَ وَثَلَاثِمِائَةِ مَفْصِلٍ ، فَمَنْ كَبَّرَ اللَّهَ ، وَحَمِدَ اللَّهَ ، وَهَلَّلَ اللَّهَ ، وَسَبَّحَ اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ اللَّهَ ، وَعَزَلَ حَجْرًا عَنْ طَرِيقِ النَّاسِ أَوْ شَوْكَةً أَوْ عِظْمًا عَنْ طَرِيقِ النَّاسِ ، أَوْ أَمَرَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهَى عَنْ مُنْكَرٍ ، عَدَدَ السِّتِّينَ وَالثَّلَاثِمِائَةِ ، فَإِنَّهُ يُمْسِي يَوْمِيذٍ وَقَدْ رَحِحَ نَفْسَهُ عَنِ النَّارِ »

“Âdemoğullarından her insan 360 eklem sahibi olarak yaratılmıştır. Her kim Allah'ı tekbir, tahmid, tehlil ve tesbih eder, Allah'a istiğfarda bulunur, insanların yolundan bir taşı veya bir dikenini veya bir kemiği (yani insanlara zarar veren herhangi bir şeyi) alıp kaldırır, iyiliği emreder, kötülüklerden men eder de bu hayır fiilleri 360 sayısına ulaşırsa işte böyle o gün kendini ateşten (cehennemden) uzaklaştırmış olarak yürür.”³⁰⁰

Bu hadis-i şerif ile Resûlullah, Allah'ı tahmid, tekbir, tehlil ve tesbih cümleleri ile zikretmenin karşılığı olarak kişinin cehennemden uzaklaştırılmak ile mükâfatlandırılacağını bildirmektedir.

Zikrin belirlenmiş bir vakti yoktur. Zikir, her vakitte yapılabilir. Kul her vakit zikirle görevlidir. Bu ya farz, ya fazilet olarak sürekli devam eden bir görevdir. Namaz, ibadetlerin en şerefli olduğu halde, bazı vakitlerde kılınması câiz değildir. Zikir ise bütün vakit ve hallerde yapılabilir. Bu nedenle sahabe-i kirâm, günün herhangi bir vaktinde Allah'ı zikir görevini yerine getirmişlerdir.

Ebû Zer (r.a): “Ya Resûllellah! Zenginler sevapları alıp götürüyorlar. (zîra onlar), bizim gibi namaz kılıyorlar, oruç tutuyorlar, mallarının fazlasını sadaka olarak veriyorlar. Bizim sadaka olarak verecek malımız yok (ki verelim)” dedi. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü: “ya Eba Zer! Sana (bazı) kelimeler öğreteyim mi? Bu kelimelerle seni geçenlere yetişirsin, senin gibi amel yapanlar hâriç, senden sonra gelen kimse sana yetişemez,” dedi.

Ebû Zer:

-Evet, öğret ya Resûllellah! Karşılığımı verdi. Bunun üzerine peygamberimiz (s.a.v):

³⁰⁰ Müslim, “Zekât”, 53

-Her namazın peşinden 33 defa tekbir اللهُ أَكْبَرُ , 33 defa tahmid الحمد لله , 33 defa tesbih سبحان الله dersin ve bunlara:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Allah'tan başka ilah yoktur. Sadece O vardır, O'nun ortağı yoktur. Bütün mülk O'nundur. Her türlü övgü O'na aittir. O her şeye gücü yetendir.” Cümlesi ile son verirsin. Kim bunu yaparsa, deniz köpüğü kadar günahları olsa bile bağışlanır.³⁰¹

“Hiç şüphesiz, ibadetlere hayat veren en önemli güç mü'minin kalbindeki imandır. İmanın olmadığı yerde dinden ve ibadet hayatından bahsedilemez. İmanın varlığından hayat bulup filizlenen ibadetler aynı zamanda imanı takviye edip besleyen, güçlendirip derinleştiren kaynaklardır.”³⁰² İbadetlerin hepsi birer zikirdir. Allah'ı zikir ise en büyük ibadettir. Bu nedenle Resulullâh'ın hayatında zikir, önemli bir yere sahiptir.

İbn Abbas (r.a): Fakirler Resûllullah'a geldiler ve dediler ki:

-Ya Resûllellah, zenginler bizim gibi namaz kılıyor ve oruç tutuyorlar. Malları var zekât veriyor ve Allah yolunda harcıyorlar. (Dolayısıyla bizden çok sevap kazanıyorlar) bunun üzerine Hz.Peygamber (s.a.v):

-Namazlarınızı kıldığınız zaman 33 defa sübhanallah (سبحان الله), 33 defa elhamdülillah (الحمد لله) 33 defa Allah'u ekber (الله أكبر) ve 10 defa la ilahe illallah (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) deyiniz. Böylece siz bununla; sizden öncekilere yetişir, sizden sonrakileri geçersiniz³⁰³ buyurmuştur.

Bütün ibadetler, Allah Teâlâyı zikretmek için emredilmiştir. Başta ibadetler olmak üzere Allah'a itaat sayılabilecek her hal ve davranış gerçekte Allah'ı zikirdir.

³⁰¹ Ebû Dâvud, “Salat”, 359

³⁰² Certel, a.e., s.138.

³⁰³ Nesâî, “Sehv”, 95

“Zikir sürekli Allah’ı hatırında tutmak ve devamlı yüce yaratanın gözetiminde olduğunun bilincinde olmaktır. Zikir Allah’ı anmak üzere yapılması veya söylenilmesi tavsiye edilen hamd, dua, tesbih ve ibadet gibi söz ve fiilerdir. Zikir, Allah’ın varlığının, birliğinin ve sonsuz kudretinin delili olan pek çok konuyu düşünmek, tefekkür etmektir.”³⁰⁴

Resûllullah (s.a.v): “Kim her namazın arkasından 33 defa Allah’ı tesbih eder, 33 defa Allah’a hamd eder ve 33 defa Allah’ım tekbir ederse ki bunun tamamı 99 eder, yüze tamamlamak üzere ‘la ilahe illallahu vahdehu la şerîke leh. Lehü’l-mülkü velehu’l-hamdü ve huve ala kulli şey’in kadîr’ derse, deniz köpüğü kadar günahı olsa, hataları yine bağışlanır,³⁰⁵ demiştir.

Bir hadis-i şerifte, “muakkibat” olarak adlandırılan bu tesbihlerin farz namazlarının ardından okunacağını³⁰⁶ Peygamberimiz bize bildirmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz hadislerde farz namazların akabinde;

-33 Tesbih (subhânellâh) سبحان الله

-33 Tahmid (elhamdülillah) الحمد لله

-33 Tekbir (Allah’u ekber) الله أكبر

-1 Tehlil

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Denmesi tavsiye edilmiştir.

Mü’minler arasındaki en yaygın olan tesbihat, bu tesbihattır.

Peygamberimiz teşvik sadedinde bu tesbihatlara çok sevap verildiğini ve kişinin birçok günahının bağışlandığını mü’minlere bildirmiştir. Kur'an ve sünnet perspektifinden baktığımızda, bu zikirlerle küçük günahların bağışlanacağını düşünebiliriz.

³⁰⁴ Görmez, a.e., s.83-89.

³⁰⁵ Müslim, “Mesacid”, 146

³⁰⁶ Müslim, “Mesacid”, 144

Allah kulların tasavvur edemeyeceği kadar büyüktür, anlamındaki “Allah’u ekber” tüm senâ, övgü ve teşekkürler O’nadır, anlamındaki “Elhamdulillah” ve Allah her türlü noksanlıklardan münezzehtir, anlamındaki “Sübhanallah” demek, en büyük zikirler arasında yer alır.

Resûllullah (s.a.v) yaprakları kurumuş bir ağaca uğradı. Asâsı ile bu ağaca vurdu. Ağacın yaprakları döküldü. Bunun üzerine, “Elhamdulillah”, “Subhânellâh”, ve “La ilahe illallâhu vallâhu ekber” cümleleri bu ağacın yaprakları döktüğü gibi kulun günahlarını düşürür,³⁰⁷ dedi.

Tekbir, tesbih, tehlil ve tahmid cümlelerini söyleyen kimse Cennet bahçesinin meyvelerinden yemiş gibi olur. Enes (r.a.), Resûllullah (s.a.v): “Cennet bahçelerine uğradığınız zaman, onun meyvelerinden yiyiniz” buyurmuştur.

-Ya Resûllullah! Cennet bahçelerinden maksat nedir? Diye sordum.

-“Mescitlerdir” buyurdu. Meyvesi, yiyeceği nedir? Dedim.

-Meyveleri, سبحان الله والحمد لله وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَالله أَكْبَرُ cümleleridir,³⁰⁸ buyurdu.

Allah’ı zikretmekle sorumlu olan bir mü’mini hiçbir hal ve şartta Allah’ın zikrinden alıkoyacak bir sebep olmamalıdır. Çünkü zikirsiz bir hayat anlamını yitirir. Hayat ancak zikirle anlam kazanır.

Bu nedenle mü’minin hayatının tümünde zikir olmalı ve Allah’ı hatırında hep canlı tutmalıdır.

İsrâ gecesinde İbrâhim Peygamber Hz.Muhammed’e (s.a.v)

-Ya Muhammed! Ümmetine benden selam söyle. Cennet düz, ovalık bir yerdir. Onun ağaçları سبحان الله والحمد لله وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَالله أَكْبَرُ cümleleridir, demiştir.

³⁰⁷ Tirmizî, “Deavat”, 83

³⁰⁸ Tirmizî, “Deavat”, 83

Peygamberimiz (s.a.v): İhlâs ile لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ Allah'tan başka ilah yoktur, diyen hiçbir kul yoktur ki, büyük günahlardan sakındığı sürece arşa kadar semanın kapıları, onun için açılmış olmasın.³⁰⁹

3.1.2.1.2. Kur'an Okuma

H.z.Peygamber günün belirli vakitlerinde Kur'an okur ve sahâbeye de Kur'an okumalarını tavsiye ederdi. Nitekim bir hadis-i şeriflerinde:

خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ

“En hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir.” Buyurmuştur.³¹⁰

Bazı âyet ve sûreleri ezberleyip, onları farklı zamanlarda okumak da Allah'ı zikirdir. iman esaslarını ve bazı duaları içinde bulunduran Bakara sûresinin son âyetlerini,³¹¹ yine Bakara sûresinin 255. Âyetini,³¹² Haşr sûresinin 22-24 âyetlerini³¹³ Fatiha sûresini, Allah'ın sıfatlarını anlatan İhlas sûresini³¹⁴, muavezeteyn sûrelerini³¹⁵, Yasin sûresini³¹⁶ veya Kur'an'dan istediği herhangi bir sûre ve âyetleri okumak gibi.

Cabir (r.a): “Hz. Peygamber Secde ve Tebâreke (Mülk) sûrelerini okumadan uyumazdı”³¹⁷ demiştir.

H.z. Peygamber Kur'an'da 30 âyetlik bir sûre var. Bir adama şefaet eder ve o kişi mağfîret olunur. O “Tebareke” sûresidir,³¹⁸ demiştir.

³⁰⁹ Tirmizî, “Deavat”, 76

³¹⁰ Buhârî, “Fedailul-Kur'an”, 21

³¹¹ Tirmizî, “Fedailu'l-Kur'an”, 4

³¹² Tirmizî, “Fedailu'l-Kur'an”, 2

³¹³ Tirmizî, “Fedailu'l-Kur'an”, 22

³¹⁴ Tirmizî, “Fedailu'l-Kur'an”, 11

³¹⁵ Tirmizî, “Deavat”, 7

³¹⁶ Tirmizî, “Fedailu'l-Kur'an”, 162

³¹⁷ Tirmizî, “Fedailu'l-Kur'an”, 9

³¹⁸ Ebû Dâvûd, “Salat”, 322

Ebû Zerr (r.a): “Ya Resulellah, bana öğütte bulun, dedim.” Peygamberimiz (s.a.v): “Takvaya sarıl, zira takva her işin başıdır.” Ben de: “Ya Resulullah, bana daha da öğütte bulun, dedim.” O da: “Kur’an’ı okumaya bak. Çünkü Kur’an senin için yerde aydınlık, gökte bir azıktır,” buyurdu.³¹⁹

Hız. Peygamber (s.a.v): “Kıyamet gününde, Kur’ân-ı Kerîm gelecek ve Allah Teâlâ’ya: ‘Ya Rabbi Kur’an okuyan kimseyi şeref süsü ile süsle’ diyecek. Bunun üzerine Kur’an okuyan kimse şerefle süslenecek.”³²⁰

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: « أَفْرُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَفِيعاً لِأَصْحَابِهِ »

Resûlullah (s.a.v): “Kur’an okuyunuz, çünkü Kur’an kıyamet gününde kendisini okuyanlara şefaathçi olarak gelecektir.³²¹ Buyurmuştur.

Hız. Peygamber’in, Kur’an okumaya teşvik eden hadisleri, Kur’an’ın bir yaşam rehberi ve mü’minlerin her an başvurduğu bir hayat kitabı olmasından ileri gelir.

3.1.2.1.3. Eûzü Besmele

Resûlullah yemek yerken, bir şey içerken, bir işe başlarken, konuşurken, dua ederken, yatarken ve kalkarken yani her işinde besmele çekerdi.

قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَذْكُرْ اسْمَ اللهِ تَعَالَى، فَإِنْ نَسِيَ أَنْ يَذْكُرَ اسْمَ اللهِ تَعَالَى فِي أَوَّلِهِ، فَلْيَقُلْ: بِسْمِ اللهِ أَوَّلُهُ وَآخِرُهُ».

Peygamberimiz (s.a.v): “Biriniz bir şey yediği zaman yüce Allah’ın adını zikretsin. Yemeğin evvelinde yüce Allah’ın adını unutursa, Bismillahi evvelehu ve âhirahu (önünde ve sonunda Allah’ın adıyla)” desin,³²² buyurmuştur.

Yine Peygamber efendimiz: “ Kişi evine girdiği zaman, içeri girerken ve yemek yerken Allah’ın adını zikrederse şeytan (avanelerine) size, burada

³¹⁹ M.Yusuf Kândehevi, **Hayâtü’s-Sahâbe**, trc. Sıtkı Güllü, İstanbul, Divan Yayınları, 1991, c.IV, s.17

³²⁰ Tirmizî, “Fedailü’l-Kur’an”, 18

³²¹ Müslim, “Müsâfirîn”, 252

³²² Ebû Dâvud, “At’ime”, 16

gecelemek de yok. Akşam yemeği de yok,” der. Ama kişi eve girerken Allah’ı zikreder, fakat akşam yemeği yerken zikretmezse şeytan (avanelerine): “ Akşam yemeğine kavuştunuz. Ama burada gecelemeniz mümükün değil,” der. Adam eve girerken ve yemeğe başlarken (bismillah diyerek) Allah’ı zikretmezse şeytan (avanelerine): “Yemeğe de yetiştiniz, yatmaya da” der.³²³

Ebû’l-Melih b.Üsâme, babasının şöyle anlattığını naklediyor: “Bir defasında Peygamberimizin terkisine binmişim. Derken devemiz sürçtü.

Ben: Kahrolasica şeytan! Dedim.

Resulullah: Kahrolasica şeytan deme! Çünkü o, sen böyle söyleyince kabarıp, ev kadar olur ve benim kuvvetimle oldu, der.

Böyle anlarda “Bismillah” de o zaman şeytan sinek gibi olur.” buyurdu.³²⁴

Besmele ile başlanan her iş hayırla tamamlanır. Mü’minlerin işlerine başlarken, yerken, içerken, uyurken, kalkarken, otururken kısacası her işinde besmele çekmesi zikirdir.

“İbadette Allah’a karşı sorumluluk bilinci ve görev duygusu ön planda gelir. İbadet bütün bilince hâkim olan ciddi bir tutumdur. Aynı zamanda ibadet bütün duygu kapasitelerini harekete geçirir. Korku ile beraber sevgi ve saygı duygusu etkin bir şekilde yer alır. İnanan insan bir taraftan Allah’ı sever. Allah istediği için O’na karşı duyduğu sevgi ve saygının bir belirtisi olarak ibadet eder. Diğer taraftan Allah’tan korkar, O’na sığınır, dua ve yakarıшта bulunur. İbadet etmenin gönül rahatlığını yaşar.”³²⁵ Zikir, kalpteki sıkıntıyı gideren, gönüle huzur ve itmi’nan veren bir ibadettir. Manevi huzura açılan kapıdır. Besmele ise her ibadetten ve her işten önce söylenmesi gereken bir zikirdir.

³²³ Müslim, “Eşribe”, 103

³²⁴ Kândehevi, a.e., c.IV, s.41

³²⁵ Hökelekli, a.e., s.200.

3.1.2.1.4. Nimete Şükür ve Dua

Peygamberimiz (s.a.v) insanın sahip olduğu en kıymetli, en değerli varlıkların başında kişinin “şükreden bir kalbe ve zikreden bir dile” sahip olmasını zikretmiştir.³²⁶

« أَنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ بِيَدِهِ وَقَالَ : « يَا مُعَاذُ ، وَاللَّهِ إِنِّي لِأَجْبُكَ » فَقَالَ : « أَوْصِيكَ يَا مُعَاذُ لَا تَدَعَنَّ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ تَقُولُ : اللَّهُمَّ اعْنِي عَلَى ذِكْرِكَ ، وَشُكْرِكَ ، وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ »

Resûllullah (s.a.v), Muaz (r.a.)’ın elinden tuttu ve: “ Muaz, vallahi seni gerçekten seviyorum” buyurdu. Sonra sözüne şöyle devam etti: “Muaz her namazdan sonra şu duayı mutlaka okumanı tavsiye ediyorum; Allahümme e’inni ala zikrike ve şükrike ve Hüsni ibadetik.” Allah’ım! Seni anıp zikretmek, nimetine şükretmek, sana lâyık ibadet etmek için bana yardım eyle.³²⁷

Allah'tan istenmesi gereken bu çok önemli üç husus, kul için en önemli görevleridir. İnsanın Allah'ı her an hatırında tutması, dili ve kalbi ile O'nu anması, verdiği sayısız nimetlere lâyıkıyla şükredebilmesi ve şânına yakışır şekilde kulluk yapabilmesi için Allah'tan yardım dilemesi gerekmektedir.

Resûllullah (s.a.v):

- (Müslüman) bir kulun çocuğu ölünce;
- Allah, kulumun çocuğunu aldınız öyle mi? Diye sorar.

Melekler:

-Evet, derler.

Yüce Allah:

³²⁶ Tirmizî, “Tefsir”, 277

³²⁷ Ebû Dâvud, “Vitir”, 26

-Peki, kulum ne söyledi? Diye sorar.

Melekler:

-Sana hamd etti ve ; “inna lillah ve inna ileyhi raci’un”(şüphesiz biz Allah’ımız ve O’na döneceğiz) dedi, cevabını verirler.

Bunun üzerine Allah Teâlâ:

-(O halde) kulum için cennette bir köşk inşa edin ve ona ‘hamd köşkü’ adını koyun, buyurur.³²⁸

Musibet, zorluk, darlık, hastalık ve ölüm karşısında kul, Allah’a yönelerek: “Ya Rabbi, biz senden geldik ve yine sana döneceğiz”, deyip isyana düşmeden sabredebilirse Allah’ın büyük nimetlerle donattığı cennetteki hamd köşkü ile mükâfatlandırılacaktır. Bu, kişinin gösterdiği sabır karşılığında, Allah’ın ona verdiği bir mükâfattır.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : « إِذَا تَشَهَّدَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْ أَرْبَعٍ ، يَقُولُ :
اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ جَهَنَّمَ ، وَمِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ ، وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ ، وَمِنْ شَرِّ
فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ »

Hız. Peygamber, insanlar için şu dört fitneden Allah’a sığınmaları ve bunun için dua etmelerini istemiştir: “Biriniz namazda, tahiyyatı bitirdiği zaman, 4 şeyden Allah’a sığınarak şöyle desin; Allahümme inni eûzübike min azabî cehennem ve min azabîl kabri ve min fitnetil-mahye ve'l memat. Ve min şerri fitnetil- mesihi'd-deccal.” (Allah’ım, cehennem azabından ve kabir azabından, hayat ve ölüm fitnesinden, kör deccal’in fitnesine uğramaktan sana sığınırım.)³²⁹

Dua sadece çaresizlik ve sıkıntı hallerinde başvurulmuş bir yardım talebi olmayıp, bolluk, ferahlık, mutluluk gibi hallerde de Allah’a yönelme ve O’nunla iletişim kurma, bağlılığını bildirme, O’nu zikretme, O’na duyulan sevgi, şükran ve hayranlık vb. duygularını ifade etme vasıtasıdır. Diğer ibadetlerden farklı olarak

³²⁸ Tirmizî, “Cenâiz”, 36

³²⁹ Müslim, “Mesacid”, 128; Ebû Dâvud, “Salat”, 149; Nesâî, “Sehv”, 64

dini bir zorunluluk ve vazife anlayışı ile değil, tamamen insanın kendi isteği ile içten gelen samimi bir yönelişle yerine getirdiği evrensel bir ibadet olan dua, dini hayatın içerisinde merkezi bir yere ve öneme sahiptir.³³⁰ Kul dua ile değer kazanır. Dua en güzel zikirlerden biridir.

وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ : كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكْتَبُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ : سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي «

Hiz. Âişe (r.a) şöyle dedi: “Resûllullah rûku ve secdede şu duayı okurdu; sübhanekeallahümme Rabbena ve bi-hamdik Allahümmeğfirli.” (Allah'ım! Yüce Rabbimiz! Seni uluhiyyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih eder ve sana hamd ederim. Allah'ım! Beni bağışla)³³¹ derdi. Bir başka rivâyetinde ise;

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ : « سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ »

Resûllullah rûku ve secdede iken: “Subbuhun kuddusun Rabbu'l- melaiketi ve'r-ruh.” (Allah'ım sen ulûhiyetine yakışmayan sıfatlardan tamamen münezzehsin. Sen bütün kusurlardan ve noksanlardan tamamıyla arınmışsın, mukaddessin. Sen, meleklerin ve Ruh'un Rabbisin)³³² derdi.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : « فَأَمَّا الرُّكُوعُ فَعَظِّمُوا فِيهِ الرَّبَّ ، وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ فَقَمِنْ أَنْ يُسْتَجَابَ لَكُمْ «

Resûllullah (s.a.v): “Rukûda âlemlerin Rabbine tazim edin. Secde de ise dua etmeye çalışınız, çünkü oradaki duanızın kabul olma şansı daha fazladır,”³³³ derdi.

³³⁰ Certel, a.e., s.142.

³³¹ Buhâri, “Ezan”, 123; Müslim, “Sabat”, 217; Ebû Dâvud, “Salât”, 148

³³² Müslim, “Salât”, 223, Ebû Dâvud, “Salât”, 147; Nesâî, “Tatbik”, 11

³³³ Müslim, “Salât”, 207; Ebû Dâvud, “Salât”, 148; Nesâî, “Tatbik”, 8

Kulun Rabbine en yakın olduğu hal, secde hâlidir. İşte bu sebeple çok dua etmeye bakın.³³⁴ Bu hadis, kulun Rabbine giderken aczini dile getirip O'nun da yüceliğini ifade eden en güzel örneklerdendir. Kişi O'nun önünde eğilip başını secdeye koyarak, hem kendi aczini dile getirmiş olur hem de O'nun yüceliğini ifade etmiş olur. Çünkü kişi ancak büyük bir gücün, büyük bir kudretin önünde eğilebilir. Bir müslüman içinse bu güç sadece O'nun yüce yaratıcısıdır. Bu şekilde O'nun merhametine sığınıp yardımını talep eder.

Duada birey Allah'a yönelerek O'nunla iletişim kurar, duygu ve düşüncelerini, arzu ve isteklerini, dertlerini ve beklentilerini O'na arz eder. Allah ise kulunun kendisinden yardım istemesini memnunlukla karşılar. Onun isteklerini mutlaka dikkate alır. Böylece duada kulluk ve Allah bilinci en üst düzeye çıkar. Birey Allah'ın kulu olduğu, kendi derdini giderecek güce sahip olmadığı, onu yaratan ve tek mutlak varlık olan Allah'ın ise sınırsız gücünün bulunduğu O yardım ettiği takdirde, sıkıntıları aşabileceği bilinci ile Allah'a yönelir. O'nun şefkat ve merhametine sığınır. Sığınılacak tek varlığın Allah olduğunu bilir. O yüce kudrete güvenir, teslim olur. Dolayısıyla duanın temelinde Allah'ın sonsuz bir güç sahibi olduğunun kabulü ve O'nun insanın dert ve sıkıntılarına çare, arzu ve dileklerine karşılık vereceğine dair inanç ve güven vardır.³³⁵ Duada Allah ile yakınlaşmak, samimi bir diyalogun oluşma hali de vardır. Dua kulluğa değer katan en büyük zikirdir.

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ فِي سُجُودِهِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي كُلَّهُ : دِقَّةَ وَجِلَّتِهِ ،
وَأَوَّلَهُ وَآخِرَهُ ، وَعِلَانِيَتَهُ وَسِرِّهِ «

Hiz. Peygamber (s.a.v), secde de: Allahümmeğfiri zenbi kullehu, dikkahu ve cillahu ve evvelehu ve âhirahu ve alâniyyetehu ve sirrahu. (Allah'ım!

³³⁴ Müslim, "Salât", 215; Ebû Dâvud, "Salât", 148; Nesâî, "Tatbik", 78

³³⁵ Hökelekli, a.e., s.194.

Günahımın hepsini küçüğünü, büyüğünü öncesini, sonrasını, açığını, gizlisini bana bağışla.)³³⁶ Derdi.

“Dua insanın Allah ile doğrudan ve içten kurduğu bir iletişim bir diyalogdur. Dua, ruhun Allah’a teveccühüdür. Kalbin Allah ile konuşmasıdır.”³³⁷

Bu hadislerde kulun Rabbine en yakın olduğu ve duaların kabul edildiği rükû ve secde halinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini bize haber vermiştir.

Fitri bir ihtiyaç olan dua, kul ile Rabbi arasındaki diyalogu ifade eder. Dua; âciz, sonlu ve sınırlı varlık olan insanın sınırsız, sonsuz ve her türlü acziyetten beri olan kudret sahibi Allah ile kurduğu köprüdür. İnsanın Allah’a yönelerek halini O’na arz etmesi ve yakarıшта bulunması duanın temel mahiyetidir. Dua Allah’ın kudreti karşısında kulun acziyetini itiraf edip yaratana ta’zim, saygı ve sevgi duyguları içinde O’ndan yardım talep etmesidir. Dua bir sevgi köprüsüdür. Bunların yanında dua ve zikir benliğın gelişiminde çok önemli bir yere sahiptir.

3.1.2.1.5. Övgü, Senâ ve Özlü Dualar

Rahmet elçisi (s.a.v), Allah’ı zikrederken özlü ve mana bakımından kapsamlı lafızlar seçer ve Rabbine bunlarla seslenirdi. Ayrıca O hikmet dolu bu zikir ifadelerini ashâbına da öğretirdi.³³⁸

Resûllullah (s.a.v) bir gün sabah namazını kıldıktan sonra, Cüveyriye validemiz, namaz kıldığı yerde oturmakta iken erkenden evden çıktı. Kuşluk vakti tekrar eve döndü. Cüveyriye’nin (r.a) hala yerinde oturmakta olduğunu görünce: “Yanımdan ayrıldığımdan beri hep burada oturup zikirle mi meşgul oldun?” Diye sordu. O da: “Evet” diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûllullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Senin yanımdan ayrıldıktan sonra üç defa söylediğim şu dört cümle, senin sabahtan beri söylediğin zikirlerle tartılacak olsa, sevap bakımından onlara

³³⁶ Müslim, “Salât”, 219; Ebû Dâvud, “Salât”, 148

³³⁷ Certel, a.e., s.140.

³³⁸ Görmez, a.e., s.83-89.

eşit olur. 'Subhanellahi ve bi-hamdihi adede halkihi ve Rıza nefsihi ve zinete arşivi ve midade kelimatihî (yarattıkları sayısınca, kendisinin hoşnut olduğunca, arşının ağırlığına ve bitip tükenmeyen kelimeleri adedince ben Allah'ı uluhiyyet makamına yakışmayan sıfatlardan tenzih eder ve O'na hamd ederim)³³⁹ dedi.

Zikre ve ibadete çok düşkün olan Hz. Peygamber'in eşi Cüveyriye validemiz saatlerce zikredip yerinden kalkmaması nedeniyle Peygamberimiz bazı zikirlerin diğerlerinden daha faziletli olduğunu ve daha çok sevap kazandırdığını dile getirmiştir.

Başka bir hadiste: “Zikrin en efdali, la ilahe illallah. Duanın en efdali, El-hamd'u-lillah'tır,”³⁴⁰ demiştir.

Mü'min kişi, gerek namazlardan sonra, gerekse günün herhangi bir vaktinde bu cümleleri tekrarlayarak zikir emrini de yerine getirmiş olmaktadır.

“Peygamber efendimizin gün içinde yaptığı dualara bakıldığında kabaca şöyle bir tasnif yapmak mümkündür:

1-Günün belli saatlerinde yaptığı dualar

2-Ortaya çıkan bazı olumlu veya olumsuz olaylar sebebiyle yaptığı dualar

3-Yeme-içme, uyuma, üzülme-sevinme, giyinme, mescit-ev-tuvalet vb. gibi yerlere girip çıkma vs. sırasında yaptığı dualar

4-Abdest alırken yaptığı dualar

5-Namazların içinde ve sonrasında yaptığı dualar

6-Tevbe ve istiğfarlar”³⁴¹

Zikir, kişiyi Rabbine ulaştıran en büyük vasıta. Kişi zikir sayesinde Rabbi ile beraber olur. Bu zikir, bazen mükellef olduğu emir ve nehiyleri yapmak, bazen Kur'ân âyetlerini tefekkür etmek, bazen O'nu ism-i âzam ile tesbih etmek,

³³⁹ Müslim, “Zikir”, 79

³⁴⁰ Tirmizî, “Deavat”, 8

³⁴¹ Abdulhakim Yüce, **Efendimizin bir günü**, İstanbul, Işık Yayınları, 2007, s.32-33.

bazen namaz kılmak ve bazen de Kur'an okumak şeklinde tezahür eder. Her ne şekilde olursa olsun, zikrullah en değerli ve en büyük ibadettir.

“Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üzerine oturur iken Allah'ı zikrederler. Ve göklerle yerin yaratılışı hakkında düşünürler. Ve, Ey Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın, Sen münezzehsin. Artık bizi ateşin azabından koru”³⁴² derler.

Âyetini incelediğimizde zikrin ayakta, yatarken, otururken vs. herhalde yapılabildiğini görmekteyiz. Tefekkürün de zikir olması, zikrin değerini daha da arttırmaktadır.

Allah'ın mahlûkatını düşünmek, kâinat kitabını incelemek, evrende Allah'ın kudretini görmek bir anlamda hâlis bir ibadet, ince bir tefekkür ve samimi bir zikrullahtır.

Kişi Allah'ın yarattıkları üzerine tefekkür edince ayakta, otururken ve yanları üzere yatarken, hep zikir hâlinde olmuş olur.

“Özellikle İslâm dini açısından bakıldığında en geniş manasıyla ibadet, hayatın her yönünü kuşattığı gibi insanın maddi ve manevi tüm varlığına da şâmindir. Çünkü mü'min Allah'a düşüncesiyle, kalbiyle, dili, gözü, kulağı ve diğer âzalarıyla yani tüm bedeni ve ruhi varlığıyla ibadet eder.”³⁴³

“İbadet, Allah'ın rızasına yönelik hareket ve eylemleri, ubudiyetle Allah'ın takdir ve fiiline yönelik, rıza ve teslimiyeti ifade etmektedir. Zikir denilen ve Allah'ı unutmamak anlamına gelen gönül dirliği de ibadet kapsamı içinde yer alır. Yararılmaktan gaye kulluk bu kulluktan gaye de Allah ile kalbi ilişkilerdeki canlılık ve diriliktir. İbadetlerin en faydalısı sayılan zikir, kalp huzuru ve daimi surette yapılan zikirdir. İbadetleri değerli kılan kalp huzurudur.”³⁴⁴ Bu anlamda en büyük ibadet zikirdir.

---

³⁴² Âl-i İmrân 3/91

³⁴³ Certel, a.e., s.137.

³⁴⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, “Zikir Terbiyesi”, **Altınoluk Dergisi**, No:155, Ocak 1999, s.5.

Zikir, kalplere huzur veren, kalpleri tatmin eden, ruhları sıkıntılardan feraha çıkartan, gönüle şifa olan ve kalbi her türlü kötü vesveselerden koruyan bir ibadettir. Zikir, kula farkındalık kazandırırken, onun uyanık ve şuurlu bir mü'min olmasına da yardımcı olur. Zikir, Allah ile dostluğun, muhabbetin ve ma'rifetin de oluşmasını sağlar.

وَعَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : جَاءَ أَعْرَابِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ : عَلَّمَنِي كَلَامًا أَقُولُهُ . قَالَ : « قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَثِيرًا ، وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ » ، قَالَ : فَهَوَلاءِ لِرَبِّي ، فَمَا لِي ؟ قَالَ : « قُلْ : اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وارْحَمْنِي . وارْزُقْنِي »

Sa'd b.Ebi Vakkas (r.a), bir bedevi Resûlullah'a (s.a.v) gelerek: “Ya Resûlellah, bana söyleyeceğim bir söz öğret” dedi. Resûl-ü Ekrem:

-La ilahe illallahu vahdehu la şerike lehu Allah'ü ekber Kebiran. Velhamdu lillahi kesiran. Ve subhanallâhi Rabbi'l âlemin. Vela havle vela kuvvete illa billahi Aziz'il- Hâkim (Allah'tan başka hiçbir mabud yoktur. O tektir, hiçbir şeriki yoktur. Allah büyüktür, en büyüktür. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim. Her türlü güç ve kuvvet ancak Aziz ve Hâkim olan Allah'ın yardımı ile olur.)

Bedevi şöyle dedi;

-Bunlar Rabbim içindir, ya benim için? Dedi.

Resûlullah (s.a.v):

-Allah'ım beni bağışla, beni sırât-ı mustakîme ilet ve beni rızıklandır, de³⁴⁵ buyurdu.

Başka bir rivâyette ise:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا فَرَغَ مِنَ الصَّلَاةِ وَسَلَّمَ قَالَ : « لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ . اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ ، وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ ، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ »

³⁴⁵ Müslim, “Zikir”, 33-36

Resûlullah (s.a.v) namazını tamamlayıp selam verince, “La ilahe ilallahu vahdehu la şerike lehü, lehül-mülkü ve lehu’l-Hamdu ve hüve ala külli şey’in kadirun. Allah’ümme la mania lima ateyte vela mu’tiye lima menâ’te vela yenfevze’l-ceddi minke’l-ceddu (Allah’tan başka hiçbir mabud yoktur. O tektir ve şeriki yoktur. Mülk O’nundur. Hamd O’na mahsustur. O her şeye kâdirdir. Allah’ım, senin verdiğine mâni olacak kimse yoktur. Senin mâni olduğunu da verecek hiç kimse yoktur. Hiçbir servet sahibine, senin verdiğin servet kadar fayda vermez. (Ancak takdim ettiği salih ameli fayda verir,)”³⁴⁶ dedi.

Allah, kuluna bir nimet vermek istediği zaman, onu engelleyecek hiçbir güç ve otorite yoktur. Gerçek güç ve hâkimiyet, tüm kâinatı yaratan yegâne Hâlik olan Allah’ın elindedir. Allah’ın vermek istemediğini, verebilecek hiçbir güç ve kuvvet yoktur.

İnsanın gaflete olan meyli sebebiyle Allah namazdan sonra bile zikri emrederek gönül diriliğine çağırılmaktadır.³⁴⁷

Asr-ı Saâdette, Resûlullah ne emrettiyse Sahâbe-i kiram emirlerini yerine getirmeye çalışmış, O nasıl yaşadıysa öyle yaşamaya gayret etmişlerdir. O her farz olan namazın ardından tesbih, tehlil, tahmid ve tekbir cümlelerini söylemiş her fırsatta sahâbesine de söylemelerini tavsiye etmiştir. Resûlullah yerken, içerken, otururken, sohbet ederken, dolaşırken, savaşta iken, yatarken, namaz kılarken v.s herhalinde Allah’ı zikrederdi. Gaflete düşmezdi.

3.1.2.1.6. Tevbe, İstiğfar

Resûlullah (s.a.v), peygamber olmasına rağmen beşeriyete örneklik açısından tevbe istiğfarı dilinden hiç düşürmezdi.

³⁴⁶ Buhârî, “Ezan”, 155; Müslim, “Mesacid”, 137

³⁴⁷ Yılmaz, a.e., s.5.

“Allah Resülü gaflet kelimesini kullanmadan kalbini kaplayan bir dumandan bahsetmekte ve bu durumun tesirinden kurtulmak için günde 70 defa istiğfar ettiği belirtilmektedir.”³⁴⁸ Bu ifadelerle kalpte gaflet tesiri meydana getiren manevi baskıdan kurtulmak için istiğfarın önemi anlatılmaktadır.³⁴⁹

Sevban (r.a): Resûlullah (s.a.v) namazını bitirdiği zaman üç defa istiğfar eder ve “Allahümme ente’s-selamu ve minke’s-selamu tebârekte ya ze’l celâli ve’l-ikram” derdi. Bu hadisin ravilerinden olan İmam Evzai’ye (ö. 157/774);

-“İstiğfar nasıl olur?” diye soruldu.

-“Estağfirullah, estağfirullah” dersin cevabını verdi.³⁵⁰

عن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ : « قَالَ اللهُ ، عَزَّ وَجَلَّ ، أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي ، وَأَنَا مَعَهُ حَيْثُ يَذْكُرُنِي ، وَاللَّهِ لَلَّهِ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ أَحَدِكُمْ يَجِدُ ضَالَّتَهُ بِالْقَلَاةِ

Peygamberimiz (s.a.v), yüce Allah’ın şöyle buyurduğunu bildirmiştir:
“Ben kulunun zannı üzereyim ve ben beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Allah kulunun tevbesine sizden birinizin çölde kaybettiği yitiğini bulmasından çok sevinir.”³⁵¹

Hadisin başında geçen Allah’ı zikirten maksat tevbe etmektir.

Bir âyette:

Kim, bir وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللهُ يَجِدِ اللهُ غُفُورًا رَحِيمًا kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse o kimse Allah’ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulur.³⁵²

Kul, günah işledikten sonra pişman olup Allah’tan bağışlanma dilerse affedileceği âyette bildirilmektedir.

Dinin olduğu yerde günah sayılan davranışların işlenmesi kaçınılmaz olduğuna göre, pek çok dindar insanda dini suçluluk ve günahkârlık hissini bulunması da tabiidir. Böyle bir durumda kişi kendini rûhen kirlenmiş hisseder.

³⁴⁸ Müslim, “Zikir”, 41

³⁴⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, “Gaflet Girdabı”, **Altınoluk Dergisi**, No:155, Şubat 2010, s.8.

³⁵⁰ Müslim, “Mesacid”, 135-136; Tirmizî, “Salât”, 108

³⁵¹ Müslim, “Tevbe”, 1

³⁵² Nisâ, 4/110

Günahları sebebiyle Rabbi ile arasının açıldığının şuurundadır. Bu durum samimiyetle inanan bir insan için ruhî bir gerginlik ve huzursuzluğu da beraberinde getirecektir. Kişi, hiç değilse kendisi ve Rabbi ile baş başa kaldığında, kendi kendisine hesap verememenin acısını içinde duyacaktır. İşte günahları sebebiyle kendini ruhen kirlenmiş, iç huzuru kaçmış, Rabbi ile arası açılmış hisseden kişi, bu kirlenmişlikten arınmanın yollarını arar, yeniden huzura ermek ve ferahlamak ister. Bunun için, yaptıklarından pişman olarak bir daha işlememek üzere onlara tevbe edebilir, Rabbinin rızasını ve hoşnutluğunu kazandıracak olan ve din dilinde itaat, ibadet, hayır, amel-i salih vb. kavramlarla ifade edilen müsbet davranışlara yönelebilir. Kendilerini Allah'tan uzaklaşmış gördüklerinde, bu kopukluğu pişmanlık arz ederek, tevbe ve istiğfar edip bağışlanma dileyerek tamir etmeye çalışırlar. Burada kişiyi tevbeye sevk eden güdü, dini suçluluk duygusu ve Rabbi ile uyumlu bir ilişkiyi sürdürme arzusudur.³⁵³ Kişi tevbe ederek aynı zamanda Rabbinin zikretme görevini de yerine getirmiş olur.

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : « وَاللَّهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً »

Resûlullah (s.a.v): “Vallahi ben bir günde yetmiş defadan fazla Allah'tan mağfiret diler ve O'na tevbe ederim”³⁵⁴ demiştir.

Âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflere baktığımızda şunları söyleyebiliriz; günah işlemek insani bir davranıştır. Bazen mü'min nefesine zulmeder, fakat yaptığına pişman olur. İşlediği günah üzerinde ısrar etmeyip, yüce yaradanına sığınıp af diler, estağfirullah der, bir daha o günahı tekrarlamayacağına dair söz verirse, yüce Allah da kulun pişmanlığına ve istiğfarına karşılık olarak onu affeder. Her günahın ardından istiğfar etmek zikirdir.

“Tevbenin manası; günahları derhal terk etmek, istikbalde yapmamaya azimli olmak ve daha evvel geçen durumlardaki kusurunu telafi etmeye

³⁵³ Certel, a.e., s.145-149.

³⁵⁴ Buhârî, “Deavat”, 3; Tirmizî, “Tefsir”, 47

çalışmaktır. Geçmişe dair nedamet getirmek ve üzölmek farzdır. Bu ise tevbenin ruhunu teşkil eder. Telâfi bununla tamamlanır.”³⁵⁵

Tevbenin sahih ve geçerli olmasının üç şartı vardır:

1-İşlediğı günaha pişman olmak

2-Kusur ve günahı terk etmek

3-Yapmış olduğı günaha ve onun gibi bir kusura dönmemeye kesin karar vermek.

Bir tevbenin sahih ve geçerli olması için bunlar muhakkak bulunmalıdır.³⁵⁶

Resûlullah (s.a.v), tüm hataları affedilmiş olmasına rağmen günde en az yüz defa istiğfar etmesi, mü'minlere Allah'a tevbe etmeleri konusunda örneklik teşkil etmek içindir.

İbn Ömer (r.a):

-Peygamberimizin bir oturumda yüz kere: “Ya Rabbi beni affet, tevbemi kabul eyle, çünkü sen ziyade tevbeleri kabul eden ve çok acıyansın” dediğini sayardık,³⁵⁷ demiştir.

Tevbenin en büyük farzı ve şartı pişmanlıktır. Tevbenin gerçekleşmesi için pişmanlık yeterlidir. Kim günahları terk eder, kalbinden günahı ısrar etme düğümünü çözer (günah düşüncesini silip atar) ve bir daha bu tür işlere dönmemeye kesin karar verirse bu onun kalbinde samimi bir pişmanlık meydana getirir. Bundan sonra o kimse, yaptıklarına esef eder, zâyi ettiğı güzel hallere üzölür, kötü işler için âh eder. Böylece tevbesi tamam olur, mücahedesi samimi ve doğru bir şekilde devam eder.³⁵⁸

---

³⁵⁵ Gazzâlî, a.e., c.IV, s.13.

³⁵⁶ Kuşeyrî, a.e., s.145.

³⁵⁷ Ebû Dâvud, “Vitr”, 26; Tirmizî, “Deavat”, 39

³⁵⁸ Kuşeyrî, a.e., s.146-147.

Yüce Allah günah işleyip kendine yönelen ve tevbe eden kullarının günahlarını bağışlayacağını vaatmektedir. Çünkü “O, tevbeleri kabul eden Tevvabtır.”³⁵⁹

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « مَنْ لَزِمَ الاستِغْفَارَ ، جعل الله له مِنْ كُلِّ ضَيْقٍ مَخْرَجاً ، وَمِنْ كُلِّ هَمٍّ فَرَجاً ، وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ »

Hız. Peygamber (s.a.v): “Her kim istiğfara devam ederse, Allah ona her darlıktan bir çıkış kapısı açar. Her kederinden bir ferahlık verir ve onu hiç ummadığı bir yerden rızıklandırır.”³⁶⁰

İstiğfar etmenin, yukarıdaki hadis-i şerife dayanarak, faydalarını:

a-Darlıklardan mutlaka bir çıkış kapısının olduğu

b-Her sıkıntıdan sonra bir ferahlık olduğu

c-Kişiyeye ummadığı yerlerden rızık kapılarının açılabilceği, şeklinde sıralayabiliriz.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : « مَنْ قَالَ : أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ ، غُفِرَتْ ذُنُوبُهُ وَإِنْ كَانَ قَدْ فَرَّ مِنَ الرَّحْفِ »

-Resûlullah (s.a.v): “Her kim kendisinden başka ibadete lâayık olmayan Allah’tan mağfiret dilerim, derse savaş alanından kaçmış olsa bile bütün günahları bağışlanır”³⁶¹ dedi.

Bir başka rivâyette: “İstiğfarın büyüğü, şöyle demesidir, Allah’ım sen benim Rabbimsin, Senden başka ibadete lâayık yoktur. Beni sen yarattın. Ben senin kulunum, elimden geldiği kadar (ezelde) sana verdiğim söz ve va’d üzereyim. Yaptıklarımın şerrinden sana sığınırım. Üzerimde ki nimetini sana itiraf ediyorum, günahlarımı ikrar ediyorum. Beni mağfiret eyle, çünkü günahları ancak sen

³⁵⁹ Tevbe 9/104

³⁶⁰ Ebû Dâvud, “Vitr”, 26; İbn Mâce, “Edeb”, 57

³⁶¹ Ebû Dâvud, “Vitr”, 26; Tirmizî, “Devat”, 118

bağışlarsın. Kim bunun sevabına ve faziletine kesin inanarak gündüz okur da o gün akşama varmadan ölürse, o kimse cennet ehliendir. Kim de bu duayı aynı inançla gece okur da sabaha çıkmadan ölürse o da cennet ehliendir”³⁶² dedi.

Karşılığında bütün günahların bağışlanacak olması, istiğfar etmenin en güzel sonuçlarından birisidir.

Zikir, birçok hayır kapılarının açılmasını vesile olduğu gibi birçok zararı da def eden bir tesire sahiptir.

Mü'min, kul olma bilinci ile Allah ve Resulüne itaat edip, emir ve nehiylerine uyarak istikamet üzere bulunur, hayatını zikir-i dâim ile geçirirse kendisine içinde ebedi kalacakları, altlarından ırmaklar akan her türlü nimet ve zevklerle donatılmış olan cennetler vaadedilmiştir.³⁶³

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ : « قَالَ اللهُ تَعَالَى : يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّكَ مَا دَعَوْتَنِي وَرَجَوْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ عَلَى مَا كَانَ مِنْكَ وَلَا أُبَالِي ، يَا ابْنَ آدَمَ ، لَوْ بَلَغَتْ ذُنُوبُكَ عَنَانَ السَّمَاءِ ، ثُمَّ اسْتَغْفَرْتَنِي غَفَرْتُ لَكَ ، يَا ابْنَ آدَمَ ، إِنَّكَ لَوْ أُنْبِئْتَنِي بِقُرَابِ الْأَرْضِ خَطَايَا ، ثُمَّ لَقِيتَنِي لَا تُشْرِكُ بِي شَيْئاً ، لَأَتَيْنُكَ بِقُرَابِهَا مَغْفِرَةً »

Kudsi bir hadiste şöyle rivâyet edilmiştir: “Ey Âdemoğlu! Sen bana dua edip benden umdukça senden sudur eden tüm günahlarını (çokluğuna) hiç aldırış etmeden bağışlarım. Ey Âdemoğlu! Senin günahların (yığın, yığın olup) bulutlara erişse, sonra benden af dilersen seni affederim, Aldırmam da. Ey Âdemoğlu! Sen bana yer dolusu hatalarla gelsen, sonra bana hiçbir şeyi ortak koşmadan bana kavuşursan, ben de sana yer dolusu mağfiretle gelirim.”³⁶⁴

Allah’ın kullarından istediği şey günah işledikten sonra samimi, içten, yaptığına pişman olmuş ve affedilmeyi uman selim bir kalple kendilerine yönelmeleridir.

³⁶² Buhârî, “Deavat”, 6; Tirmizî, “Deavat”, 15

³⁶³ Nisâ 4/13; Bakara 2/82

³⁶⁴ Tirmizî, “Deavat”, 106

Şirk koşma fiili dışındaki kişinin işlediği tüm günahlarından tevbe edip O'na yöneldikten sonra bu günahların bağışlanacağı bu hadis-i şerifle bildirilmiş olmaktadır.

Allah'ı zikir, kalbe huzur verir. Gönüldeki darlığı, sıkıntıyı, kederi giderir. Zikir ile kalp şenlenir. Zikir sayesinde kul Rabbine kavuşur. Rabbine kavuşan gönlü huzur bulan bir kimsenin aşamayacağı engel ve gideremeyeceği sıkıntı yoktur. Çünkü mü'min zikir ve dua ile kendisini çok güçlü hisseder. Bir gönülde zikir varsa, o gönül diri ve canlıdır. Eğer zikir yoksa o gönül ölüdür. Hakiki mü'minler, her dâim zikir üzere bulunmuşlardır. Zikir sayesinde, insanın Allah'a olan ma'rifeti ve muhabbeti artar. Allah'ı zikredeni, Allah da zikreder. Zikir, tüm ibadetleri içinde bulunduran en büyük ibadettir. Yani ibadetlerin tümüne şâmilidir. Bu özellik ise sadece zikirde bulunmaktadır.

Hz. Peygamber ve ashâbının hayatı incelendiğinde zikrin bir bütün olarak hayatın tümüne yayıldığı ve hayatın tamamını kapsadığı görülmektedir. Gün içerisinde Hz. Peygamber'in bir işe başlarken eûzü besmele çekmesinden başlayarak, kıldığı farz ve nafil namazlar, söylediği tüm tesbihler, bunun yanında hamd, senâ ve övgü cümleleri, tüm dualar, tevbe istiğfarlar, Allah'ın yüceliği ve tüm âyetler üzerine yaptığı tefekkürler, ashâbı ile yaptığı ilmi müzakereler, onlara Kur'an'ı okuması, öğretmesi ve anlatması, gece yatmadan evvel bazı sûreler okuması Allah'ı zikirdir. Ve bu durum günün bütününe yayılmaktaydı. Hz. Peygamber'in hayatındaki zikir, kesintisiz ve sürekli olan zikr-i dâimdi.

Sahâbe-i Kirâm, Kur'an'ın ve Resûlullah'ın tüm öğretilerinin bize ulaşmasındaki en büyük etkendirler. Tüm ibadet hayatında olduğu gibi, asr-ı saâdetde zikir anlayışının ve uygulama alanının neler olduğunun bilgisini de bu guzide insanlar sayesinde öğrenmekteyiz. Ashâbın içinden Resûlullaha yakın olup, dinlerini daha iyi öğrenip-öğretmek, kendilerini ibadet ve zikre adayıp, fakru zaruret içinde zühd hayatı yaşamaya adanmış bir grup vardı. Bunlar Hz. Peygamber'in (s.a.v) mescidinin sofasında yaşıyorlardı. Onların bir kısmı kendilerini geçindirebilecek kadar bir işte çalışıyor, bir kısmının ise zengin sahâbiler ve Hz. Peygamber tarafından geçimleri temin ediliyordu. Tüm

vakitlerini Resûlullah ile birlikte geçirmeye çalışan bu grup tüm ilimlerin bize kadar ulaşmasındaki en büyük amildirler. İlim, amel ve zühd hayatının en güzel temsilcileri olan ashâb-ı suffe Resûlullahın hayatında da özel bir öneme sahipti.

3.1.3. Ashâb-ı Suffe

Sözlükte “gölgelik” anlamına gelen suffe, Mescid-i Nebevî'nin giriş kısmında Medine'de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahâbîlerin barınması için yapılan mekânın adı olmuştur. Burada kalan ve çoğunluğu muhacirlerden oluşan topluluğa “ashâbü's-Suffe / ashâb-ı Suffe” veya “ehlü's Suffe/ehl-i Suffe” denilmiştir. Ashâb-ı Suffe ihtiyaçları Resûl-i Ekrem ve zengin sahâbîler tarafından karşılandığı için “adyâfü'l-İslam” (Müslümanların misafirleri), çeşitli kabilelere mensup olmaları, dolayısıyla “evfâd” diye de isimlendirilmiştir.

Hız. Peygamber, Medine'ye hicretinin ardından Mescid-i Nebevî'yi inşa ettirirken ailesine ait odaların yanı sıra kimsesiz fakir sahâbîlerin barınması için mescidin kuzeyine bir gölgelik yaptırdı. Gerek Mekke muhacirlerinden gerekse daha sonra İslâmı kabul edip Medine'ye hicret edenlerden yoksul, bekâr ve yakını bulunmayan sahâbîler burada kalıyordu. Ayrıca Ensar'dan ve Abdullah b.Ömer gibi evleri olan muhacirlerden bazılarının Suffe ehline imrenerek onlarla birlikte kaldıkları ve onlardan sayıldıkları bilinmektedir. Çeşitli zamanlarda kalanların toplam sayısının 400'e ulaştığı ifade edilmektedir. Ashâb-ı Suffe'den güç sahibi olanlar gündüzleri mescide su taşıyarak ve dağdan getirdikleri odunları satarak ihtiyaçlarını temin etmeye çalışır. Geceleri de Kur'an tilaveti ve ilimle meşgul olurlardı. Suffe Ashâb-ı vakitlerini Resûlullah'ı dinleyip ondan İslâm'ın esaslarını öğrenerek geçirmeleri dolayısıyla, kısa zamanda bir eğitim kurumu haline geldi.

Bunun yanında ilk dönem zühd hareketlerinin ehl-i Suffe ile başladığı, Suffe'nin tasavvufun nüvesini teşkil ettiği kabul edilmektedir.³⁶⁵

Resulullah (s.a.v) Suffe ehlinin, eğitim ve öğretim işleriyle ilgileniyor, bizzat orada dersler veriyor ayrıca Ubâde b. Sâmit gibi hocaları tayin ediyordu.³⁶⁶ Bu nedenle Suffe ehli diğer sahâbelere göre daha şanslıydı. Onlar her an Resulullah ile beraber oluyor. İlmi birinci ağızdan alıyorlardı. Âyetlerin nüzul sebeplerine şahitlik edip, hadisleri direk öğrenme şansına sahip oluyorlardı. Bu nedenle bize kadar gelen ilmin en büyük aktarıcısı durumundaydılar.

Aslında sahâbe nesli, bir kadro hareketi, suffedeki sahâbiler de bu kadronunun ilmî, mânevî ve askeri konulardaki hazır kıtası konumundaydılar. Allah Resûlü mesciddeki ders, sohbet ve zikir meclislerinin müdavimi olan bekâr ve evi olmayan sahâbilerin barınma yeri mescidin suffesi idi. Allah Resûlü, onların ihtiyaçlarını bizzat karşılar, yalnızlıklarını paylaşır, onlarla oturur, birlikte yemek yer ve halkı onlara ikram etmeye teşvik ederdi. Hz. Peygamber, onların maddi, mânevî ve rûhânî ihtiyaçlarının yanında yetişmeleri ile de ilgilenirdi. Onlar takvanın ve riyâzat yoluyla İslâm'ın özüne vâkîf olmuş kişilerdi. Suffe halkının tek işi Kur'an'ı öğrenmek, anlamak, okumak ve anlatmaktı.³⁶⁷

Burada kalan sahâbilerin en büyük meşguliyeti; yazıyı öğrenmek, Kur'an okumayı, anlamayı ve anlatmayı şiar edinmek, hadis ilmüne vâkîf olmaktı. Burada Resûlullah, onlarla ilmi müzakereler yapar ve zikir halkaları oluştururdu. Tüm günlerini Kur'an'ı okumak, anlamakla ve Allah'ı zikirle geçirirlerdi. Onlar, dinin kaynağına en yakın ve Hz. Peygamber'in ilim meclisinin müdâvimi durumundaydılar. Bu nedenle ilmi açıdan hızla ilerliyor ve ilimleri kalıcı oluyordu. Sürekli bir öğrenme, öğretme, anlayıp yaşama gayreti içinde bulduklarından hayatlarının bütünü zikir halinde geçiyordu.

³⁶⁵ Mustafa Baktır, Ashâb-ı Suffe, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, c.37, s.469-470.

³⁶⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, C.I, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2015, c.I, s.375.

³⁶⁷ Yılmaz, "Ashâb-ı Suffe", **Altınoluk Dergisi**, No:186, Ağustos, 2001, s.5

Onlar, ticaret ve dünyevi meşguliyetlerin kendilerini Allah'ı zikirten vazgeçiremediği, dünyevi kazandıklarına sevinemeyen ve kaybettiklerine de üzülmeyen, huzuru Allah'ın zikrinde bulan şanslı mü'minlerdi.³⁶⁸

Ebû Hureyre, Ebû Zer el-Gıfari, Abdullah ibn Ömer, Abdullah ibn Abbas, Selmanî Farisi ve Abdullah ibn Mesud, Suffe'de yetişmiş zikir ehli sahâbiler arasındadır.

Ashâb-ı Suffe, gündüzün az bir vakitlerinde geçimlerini temin edecek kadar çalışır, geriye kalan tüm vakitlerini ibadet etmeye ve ilim öğrenmeye ayırırlardı. Gecelerini namaz kılarak, Kur'an okuyarak, Allah'ı tesbih ve tefekkür ederek geçirirlerdi. Az uyur çok ibadet ederlerdi. Bu kimseler, tam olarak zikir ehli idiler. Zikirle alakalı gelen rivâyetlerin çoğu ashâb-ı suffe tarafından bize ulaşmaktadır. Tüm İslami ilimlerin teşekkülü ve bize kadar aktarılmasındaki en büyük öncülüğü de bu grup gerçekleştirmiştir.

Suffe ehlinin, dünyalık bir şeye sahip olmamaları, dünya meşgalesi ile hiç ilgilenmeyip, hayatlarını Allah Resûlünün mescidinde ilim ve ibadet ile geçirmeleri, onların zâhidâne bir hayat içinde olduklarını gösterir. Zühdî hayatın ilk nüvesi buradan zuhur etmiş ve daha sonra tasavvuf dönemindeki yaşayan sufilere örneklik teşkil etmiştir.

3.1.4. Ashâb-ı Kirâmın Zikir Hakkındaki Sözleri

Hz. Ömer (r.a), insanlardan söz ederek şöyle demiştir: “Nefislerinizi oyalamayın. Bu bir musibettir. Allah'ın zikrine sarılın. Aman Allah'ın zikrine sarılın. Zikrullah şifadır.”

Muaz b.Cebel (r.a) şöyle demiştir: “Hiçbir kimse Allah'ın zikrinden daha çok kendisini azaptan kurtaracak bir amel yapmamıştır. Sabah erkenden geceye

---

³⁶⁸ el-İsfahânî, a.e., c.I, s.337-338.

kadar Allah'ı zikretmeyi aynı süre zarfında Allah yolunda iyi cins atlara binmeye tercih ederim.

Ebu'd-Derdâ (r.a): "Allah'ı zikretmek, Allah'ı anmak her şeyden daha büyüktür. Sevinçli, huzurlu anlarında Allah'ı zikret ki O da seni sıkıntıya düşüğünde ansın. Dilleri Allah'ın zikriyle yaş olanlar gülerek cennete girerler. Bana göre yüz defa tekbir getirmek, yüz altın tasadduk etmekten daha kârlıdır."³⁶⁹

Selman (r.a): "Üzüntülü olduğun zaman, bir mesele hakkında hükmedeceğin zaman ve elinde bulunan bir şeyi taksim edeceğin zaman Allah'ı zikret, O'nu hatırla."

Ebû Zer (r.a), Hz. Peygamber bana; "Arşın altında bir hazine olan, Lâ havle velâ kuvvete illâ billâhı çok zikretmemi söyledi."³⁷⁰

Ebû Bekir (r.a): "Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim (2/152) bu âyetten sonra Allah'ın dışında zikredilebilecek her şeyi bırakıp sadece O'nun zikri ile meşgul oldum."³⁷¹

İbn Abbas (r.a): "Bismillah, diyen kişi Allah'ı zikretmiş olur. 'Elhamdulillah' diyen kişi Allah'a şükretmiş olur. 'Allah'u Ekber' diyen kişi Allah'ı yüceltmış olur. 'La ilahe illallah' diyen kişi Allah'ı tevhid etmiş olur. 'La havle vela kuvvete illa billâh' diyen kişi müslüman olmuş ve teslimiyet göstermiş olur. Cennette de bir ışıltısı ve hazinesi bulunur"³⁷² dedi.

Abdullah b. Mesud (r.a): "Zikir meclisleri, ilmi hayatta tutar. Gönüllere de huşû bahşeder," derdi.³⁷³

---

³⁶⁹ Kândehevi, a.e., c.IV, s.8-18.

³⁷⁰ Mustafa Baktır, **İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashâb-ı Suffa**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1990, s.95-106.

³⁷¹ Tûsî, a.e., s.132.

³⁷² el-İsfahânî, a.e., s.369.

³⁷³ Kândehevi, a.e., s.15

3.2. TÂBÎİNİN ZİKİR ALGISI VE UYGULAMASI

3.2.1. Tâbiîn

Sözlükte “bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek” anlamındaki teba‘ kökünden türeyen tâbiîn (bir kimseye uyan, onu izleyen) çoğulu olan tâbiîn (tâbiûn) kelimesinin terim anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hâkimen-Nisâbüri tâbiîni “sahâbeyle görüşüp konuşan, onlardan dini ve sünenleri öğrenen kişiler” olarak tanımlarsa da sahâbeden semâ-ı olmayıp onları sadece görenleri de tâbiînden saymaktadır. Fakat yerleşik kabule göre bir kimsenin tâbiînden sayılması için sahâbe ile görüşmesi yeterlidir. Tâbiîn kelimesini ilk defa, “tâbiînin en hayırlısı Üveys’tir” anlamındaki hadis de Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır.³⁷⁴

Müslümanlar, Resûlullah’tan (s.a.v) sonra kendi asırlarında yaşayan faziletli insanlara özel bir isim vermediler. Ancak Resûlullah’ın (s.a.v), şerefli sohbetinde bulunan sahâbe-i kirâm (r.a) bunun dışındadır. Peygamber efendimizle (s.a.v) beraber olmaktan daha faziletli bir şey olmadığı için bu şerefe ulaşan zatlara “sahâbe” dendi. Hicri ikinci asır geldiğinde, sahâbe-i kirâma ulaşan ve onlara güzelce tabii olan müslümanlara “tâbiîn” ismi verildi. Onlar bunu en şerefli bir unvan olarak gördüler. Onlardan sonra gelen ve İslâmda kendilerine tabii olan müslümanlara da “etbâu’t- tâbiîn” ismi verildi.³⁷⁵

Tâbiîn döneminin başlangıcı ve sonu ile ilgili tartışmalar izafidir. Bazı kaynaklarda son sahâbi kabul edilen Ebû’t-Tufeyl Âmir b.Vâsile’nin 110 (728) yılındaki vefâtından hareketle tâbiîn tabakasının bu tarihten sonra başlatılması ve onu gören son tâbiî sayılan Halef b.Halîfe’nin ölüm tarihine (180/796) kadar sürdürülmesindeki amaç, 110 yılına kadar sahâbe, 180 yılına kadar tâbiîn rivâyetinin devam ettiğini göstermektedir. Tâbiîn nesli daha çok Emevîler döneminde yaşamıştır. Tâbiîn İslâmi ilimlerin teşekkülünde en önemli rolü

³⁷⁴ Arif Ulu, “Tâbiîn”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, c.XXXIX, s.328-330; Müslim, “Fezâ’ilü’s Sahâbe”, 224.

³⁷⁵ Kuşeyri, a.e., s.45.

oyunayan nesillerdendir. Birçok tâbiîn âliminin görüşleri sonraki yüzyıllar boyunca referans kabul edilmiştir.³⁷⁶

Tâbiîn neslinin fazileti konusunda Kur'an'da ve sünnette deliller vardır. Kur'an'da onlar hakkında "Muhacirlerden ve Ensardan İslâma ilk önce girenlerle bunlara güzel bir şekilde tâbi olanlardan Allah razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara içinde ebedi kalacakları, zemininde ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur."³⁷⁷ Denilerek tabiîn nesli övülmüştür.

Bu âyet-i kerîmeyi incelediğimizde, muhacir ve ensardan olan sahâbe-i kirâmın peşinden giden ve onlara tabi olan bütün mü'minler kast edilsede sahâbeden sonraki ilk nesil tabiîn nesli olduğu için özeldir tabiîn'in ilk olarak kast edildiğini anlamak mümkündür. Nitekim tabiîn'in fazileti hakkındaki şu hadisler de düşüncemizi doğrulamaktadır: "İnsanların en hayırlısı benim zamanımda yaşayanlardır. Sonra onların peşinden gelenlerdir,"³⁷⁸ diyen Resulullah, başka bir hadiste ise: "Beni görene ne mutlu, beni göreni görene de ne mutlu"³⁷⁹ diyerek sahâbeden sonra gelen tabiîn neslini açıkça övmüştür.

Tâbiîn nesli, sahâbe nesli gibi gecelerini ihya etmeye çalışmış, gece namazlarını kılmış, Kur'an okumuş, virdlerini mutlaka yerine getirmişlerdir.

"Asr-ı Saâdet müslümanlarının âdeti, mescide seher vakti fecr doğmadan gelmeleri ve sabah namazı vaktine kadar orada oturmalarıydı. Onlar bu ameli pek faziletli bulurlardı. Tâbiundan birinin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Mescide fecr doğmadan girdiğimde Ebû Hureyre ile karşılaştım. O benden önce gelmişti. Bana şöyle dedi: 'Ey kardeşimin oğlu böyle erken bir saatte evinden niçin çıktın?' Dedim ki sabah namazı için. O zaman bana şöyle dedi: 'Müjdeler olsun sana, biz bu saatlerde mescide gelip orada oturarak namaz vaktinin gelişini beklemeyi, Allah yolunda çıkılmış cihad gibi görürdük' dedi."

---

³⁷⁶ Ulu, "Tâbiîn", **DİA**, c.XXXIX, s.328-330.

³⁷⁷ 9/100

³⁷⁸ Tirmizî, "Menâkıb", 56.

³⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 248, 257, 264.

Sahâbeden İbn Ömer (r.a) ve azîmet ehli olanlar gece ibadetinde bu yolu takip ederlerdi. Tâbiundan bir cemaat de bu hususta onlara tabi olmuştur. Mâlik b. Dinar şöyle dedi: “Kul emrolunduğu gibi gece teheccüde kalktığı ve Kurân-ı Kerîmi tilavet ettiği zaman Cebbar olan Allah’u Teâlâ ona yaklaşır. Allah’ın ihlâslı kulları kalplerindeki incelik, tat, fütûhat ve nurların Allah Teâlânın kalplerine olan yakınlığından kaynaklandığını bilirlerdi.

Ebû Süleyman Dârani: “Gece ehlinin ibadetten aldıkları lezzet, hevâ ehlinin eğlencelerdeki lezzetten çok daha fazladır. Eğer gece olmasaydı, dünyada kalmak istemezdim.” Yine o şöyle demiştir: “Eğer Allah Teâlâ, gece ibadetine kalkanlara amellerinin sevabına karşı kalplerinde buldukları lezzeti bedel olarak verseydi muhakkak ki bu onların amellerinden daha büyük olurdu.” Devamında: “Evimden çıktığımda, gözüm neye takılsa onda Allah’ın bana lütfettiği bir nimeti görür ve ondan ibret alırdım,”³⁸⁰ derdi.

Ömer b.Abdülaziz: “Allah’ı zikretmek güzeldir. Allah’ın nimetleri hakkında düşünmek ise ibadetlerin en üstünüdür.”³⁸¹

Fudayl b.İyaz : “Güneş battığı zaman karanlığın çöküşüyle sevinirim. Çünkü o vakit Rabbimle baş başa halvette olurum,”³⁸² derdi.

Tabiîn nesli, gece ibadetine özellikle teheccüt namazına devam eder. Namaz kılar, Kur’an okur, Rabbini tefekkür ve tezekkür ederlerdi. Onlar için tesbihten olan virdleri çok önemliydi. İbadet, tefekkür, tezekkür ve zühd hayatı yaşama noktasında tabiîn nesli, sahâbe neslinin izinden gitmişlerdir.

Dünya hayatının çetin bir imtihan olduğunu söyleyen Peygamber efendimiz dünyayı, bir misafirhane gibi telakki etmiş, kendisini dünyada bir ağacın altında bir müddet dinlenip yoluna devam eden bir yolcu gibi görmüştür.

---

³⁸⁰ el-Mekkiî, a.e., s.134-156.

³⁸¹ İbn Kesîr, a.e., c.I, s.386-387.

³⁸² el- Mekkiî, a.e., s.134-156.

Sahâbe-i Kirâm ve Tabîîn de bu Nebevî çizgiyi büyük bir özen ve dikkatle izlemişlerdir.³⁸³

Süfyân es-Sevrî diyor ki: Zünnûn-i Mısırî'ye zikrin ne olduğunu sordum. Şöyle söyledi: “Gerçek zikir, zikreden (zikrini yaptığı zatın müşahedesine dalıp) zikir içinde kaybolmasıdır.(zikri görmemesi)”

Hasan-ı Basri: “Manevi tadı şu üç şeyde arayın: Namazda, zikirde ve Kur'an okumada.”

Verdiğimiz örneklerle bakacak olursak, tâbiîn nesli de sahâbe nesli gibi zâhidane bir hayat yaşamış gece ibadetine, zikre, Kur'an okumaya, namazlarını kılmaya, virdlerini yapmaya azami gayret göstermişlerdir. Tüm insanların en hayırlısı olan sahâbe nesline tamamen tabi olan tâbiîn nesli de sahâbeden sonraki en hayırlı ikinci nesli oluşturmaktadır. Yaşanılan dönem bolluk ve bereketin çok olduğu, insanların refah düzeyinin yüksek olduğu bir dönem olmasına rağmen tâbiînin çoğunluğu fakr içinde zikir, ibadet ve taatle dolu zâhidane bir hayat yaşayarak tüm müslümanlara örnek olmuşlardır.

---

³⁸³ Halil İbrahim Kutlay, “Dünyevileşme”, İstanbul, Reyhan Dergisi, 2013, s.32.

SONUÇ

Kulluk için yaratılan insanın en önemli görevlerinden biri de zikirdir. Zikir; sözlükte anmak, hatırlamak, zihinde tutmak, konuşmak, anlatmak, şan, şeref, senâ, övgü, nimete şükür ve düşünmek anlamlarına gelir. Kur'an'da ise zikir kavramı; Kur'an, Tevrat ve İncil anmak, nasihat, öğüt, şan, şeref, vahiy, dua, namaz, ibret, düşünmek, ikaz, tebliğ, uyarı ve şükür anlamlarına gelir. Kur'an'ın yaklaşık 274 yerinde geçmektedir.

Kur'an ve hadislerde Allah'ın zikredilmesi emredilmekte ve kalplerin ancak zikir ile mutmain olacağı vurgulanmaktadır. Zikir; dil, kalp ve beden ile yapılır.

Kur'ân-ı Kerîmi okumak, dua etmek, tesbih çekmek, günahlar için tevbe istiğfar etmek, ism-i âzamı tesbih, tehlil, tekbir, tahmid, temcid ve havkale cümlelerini söylemek dil ile zikir kapsamında yer alır. Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine delalet eden tüm akli ve nakli delilleri düşünmek, yarattığı her şey üzerine tefekkür etmek, yaratan yöneten, idâme ettiren ve bizleri sayısız nimetlerle in'am edenin O olduğunu düşünmek, kalp ile zikirdir. Allah'a itaat sayılabilecek, namaz, oruç, hac vb. tüm ibadetleri yerine getirmek ise beden ile zikirdir.

Zikrin en önemli amaçlarından biri, kul ile Allah arasındaki irtibatı sürekli hale getirmektir. Zikir halinin devamlılığını sağlayabilmek zikr-i dâim-i meydana getirecektir. Bir mü'minin günün tümünü zikir hali ile geçirmesi ise zikrin amacına ulaşmasına vesile olacaktır. Zikr-i dâim, kul ile Rabbi arasında bir ülfet ve ünsiyet meydana getirir. Zikrin alışkanlık haline gelmesi, insanı gaflete düşmekten korur. Ve bunun neticesinde kalp huzura kavuşur.

Zikir sayesinde mü'min dünya ve âhiret saâdetine kavuşur. Zikir, her türlü sıkıntı ve strese sebep olan psikolojiyi giderir. Kul için zikir, şuur, bilinç ve uyanıklık halidir. Aynı zamanda zikir, nimetlerin farkına varıp Allah'a teşekkür etme bilincini oluşturur. Zikrin en önemli özelliklerinden biri de belirli bir vakitle

sınırlı olmayışıdır. Her zaman ve her yerde ayakta, oturarak ve yatarak her durumda yapılabilir olması zikrin önemli niteliklerindedir.

Hadis-i şeriflere baktığımızda Hz. Peygamber'in Kur'an okuyup öğrettiğini tesbih, tehlil, tahmid, tekbir, temcid ve istiğfar cümlelerini tekrarladığını ve Ashâb-ı Kirâma tavsiye ettiğini görmekteyiz. O, zikir halkalarını övmüş ve ashâbını bu zikir halkalarına teşvik etmiştir.

Kur'an âyetleri üzerinde tefekkür etmiş, Hz. Aişe'nin ifadesiyle Peygamberimiz, tüm günü zikir ile geçirmiştir. Hz. Peygamber gün içerisinde namaz kılmış, namazın ardından tesbih, tekbir, tehlil vb. tesbihleri çekmiş, dua etmiş, istiğfar etmiş, gecenin bir kısmında ise namaz kılmış, Kur'an okumuş ve tüm gününü bu şekilde zikir ile geçirmiştir. Dil, kalp ve beden ile zikrin en güzel halini bu şekilde gerçekleştirmiş, diyebiliriz.

Suffe'de kalan sahâbeler günlerini Kur'an okuyup öğreterek, namaz kılarak, Hz. Peygamberle ilmi müzâkereler yaparak tefekkür ve tezekkür ederek zikir halkalarını sürekli olarak oluşturmuşlardır. Ve aynı zamanda bolluk içerisinde olduğu dönemler de dâhil olmak üzere zühd hayatını yaşamışlar isrâf ve şatafattan uzak kalmışlardır.

Aslolan, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi zikr-i dâim-i gerçekleştirip kul olma bilincini canlı tutup gafletten uzaklaşmak ve tüm hayatı şuur ve uyanıklık içerisinde geçirmektir. Sürekli ilahi murâkabe altında bulunduğu bilinci ile Allah'ı görüyormuşçasına (ihسان) ibadet etmek ve bu hâlin devamlılığını sağlamak (zikr-i dâim) ile gerçekleşmektedir.

Asr-ı Saâdette zikir; Hz. Peygamber, Sahâbe-i Kirâm ve Tabiîn'in hayatında bir bütün olarak yaşanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed: “Zikir”, **el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Fuâd**, Kahire, Beyrut, t.y., y.y.
- Ahmed b. Hanbel: **el-Müsned**, thk. Şuayb el-Arnâvut- Adil Murşid, Beyrut, Müessesetu’r-Risâle, 1995.
- Arslan, Ahmet Turan “İslâmi İlimler ve Tasavvuf”, İstanbul, İslâm Dergisi, Sayı:72, 1989.
- Âsım Efendi: **Kâmus Tercümesi**, İstanbul, y.y., 1305, c.XI.
- Ateş, Süleyman: **İslâm Tasavvufu**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2005.
- Atik, Kemal-Bardakoğlu: **İslâmî Kavramlar**, Ankara. Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Ali-Kırca Celal
- Baktır, Mustafa: “Ashâb-ı Suffe”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları. **İslâm’da İlk Eğitim Müessesesi, Ashâb-ı Suffa**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1990.
- Bebek, Adil: **Din ve Düşünce Açısından Dua**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1988.
- Beydâvî, Nasiruddin Ebû: **Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü ’t-Te’vîl**, Beyrut, y.y. Said Adullah t.y.
- Bilmen, Ömer Nasûhî: **Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri**, İstanbul, Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y.
- Bilgiz, Musa: “Kur’an’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, Sayı:25, Erzurum, A.Ü.İ.F. Dergisi, 2006.
- Buhârî, Muhammed: **Sahîh**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- b.İsmail

- Bursevî, İsmail Hakkı: **Rûhü'l-Beyân**, Çev. Abdullah Öz, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe, İstanbul, y.y., 1975.
- Cebecioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Otto Yayınları, 2014, s.546.
- Certel, Hüseyin: **Din Psikolojisi**, İstanbul, Andaç Yayınevi, 2003.
- Ceyhan, Semih: “Zühd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.
- Cilacı, Osman: “Dua”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara, TDV Yayınları, 1994.
- Cürcâni, Seyyid Şerif: **et-Tâ'rifat**, Çev. Arif Erkan, İstanbul, Bahar Yayınları, 1997.
- Dârimî, Ebû Muhammed: **es-Sünen**, Beyrut, Dâru İbn Hazm, Abdullah b.Abdurrahman b.Fazl 2002.
- Ebû Dâvud, Süleyman: **Sünen**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
b.Eş'âs
- Ebüs-suûd Efendi: **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'ai'l-Kerim**, y.y., t.y..
Muhammed b.Muhyiddin
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali: **el-Müsned**, thk. Hüseyin Selîm Esed. Dımeşk, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1989.
- Efendioğlu, Mehmet: “Sahâbe”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 2008.
- Eraydın, Selçuk: **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Ergül, Necmettin: “Ebû Tâlib el-Mekkî'nin Kûtü'l-Kulûb Adlı Eserinde Zikir ve Vird”, Çev. Necmettin Ergül, Bilimname: Düşünce Platformu, sayı:27, 2014.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid:
Muhammed b.Ahmed **İhyâü Ulûmi'd-Dîn**, trc. Mehmed A. Müftüoğlu,
İstanbul, Tuğra Neşriyat, 1989.
- Görmez, Mehmet-Özafşar:
Mehmet Emin-Ünal Yavuz **Hadislerle İslam**, ed.Mehmet Emin Özafşar
Ankara, DİB Yayınları, 2013.
- Hâkim, Ebû Abdillâh:
Abdillâh en-Nîsâbü'rî **el- Müstedrek ale's- Sahîhayn**, thk. Muhammed b.
Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-
İlmiyye,1990.
- Hâzin, Ali b.Muhammed:
b.İbrahim **Lübâbü't-Te'vîl fi Meânî't-Tenzîl**,
Beyrut, t.y., y.y.
- Hökelekli, Hayati:
Din Psikolojisi, İstanbul, Türkiye Diyanet
Vakfı Yayınları, 2016.
- İbn Kesîr, İsmail:
Ebû'l-Fidâ **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, Beyrut,
Dârü'l-Ma'rife, 1983.
- İbn Mâce, Muhammed:
b.Yezid el-Kazvînî **Sünen**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl:
Cemâlüddin **Lisânü'l-Arab**, Beyrut, y.y., t.y., c.IV, s.308.
- İbrahim, Ahmed:
Abdülfettah **el-Kâmûsu'l-Kavîm li'l-Kur'âni'l-Kerîm**,
Kahire, 1983.
- İsfahânî, Ebû Nuaym:
Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ, terc.
Hüseyn Yıldız-Zekeriya Yıldız, İstanbul,
Ocak Yayıncılık, 2015.
- İsfahâni, Râgıb:
el-Müfredât fi- Ğarîbi'l-Kur'ân, y.y., t.y., s.178.
- Karagöz, İsmail:
"Dua", **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Ankara,
Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
Kur'ân'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir,
Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınları, 2012.
- Kândehelevî, M. Yusuf:
Hayâtü's-Sahâbe, Çev. Sıtkı Gülle,
İstanbul, Divan Yayınları, 1991.
- Kâşânî, Abdürrezzak:
Mu'cemü Istilahâti's-Sûfiyye, thk. Abdülâl
Şahin, Kahire, Darü'l-Menar, 1992. s.277.

- Kelâbâzî, Muhammed:
b.İbrahim **et-Taarruf**, Haz. Süleyman Uludağ,
İstanbul, Dergâh Yayınlar, 1992.
- Kurtubî, Ebû Abdullah:
Muhammed b.Ahmed **el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân**,
Kahire, 1935.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm: **Kuşeyrî Risâlesi**, trc. Dilaver Selvi, İstanbul,
Semerkant Yayınları, 2017.
- Kutlay, Halil İbrahim: “Dünyevileşme”, İstanbul, **Reyhan Dergisi**,
2013.
- Malik b. Enes, Ebû:
Abdillâh el-Yemenî **el-Muvatta**, thk. Ebû Üsâme Selîm b. İyd
el-Hilâlî, Dübey, Mektebetü'l- Fukân, 2003.
- Mekkî, Ebû Tâlib: **Kûtü'l-Kulûb**, Çev. Muharrem Tan, İstanbul
İz Yayıncılık, 2004.
- Müslim, b.Haccâc: **Sahîh**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesâî, Ahmed b.Şuayb: **Sünen**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât:
Hâfizüddin Abdullah
b.Ahmed b.Mahmud **Tefsîrün-Nesefî Medârikü't-Tenzîl ve
Hakâikü't- Te'vîl**. İstanbul, Kahraman
Yayınları, 1984.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ:
AnkaraMuhyiddin b.Şeref **el-Ezkâr**, Çev. Abdülvehhab Öztürk,
İmaj Yayınları, 2005.
- Ulu, Arif: “Tabiîn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.
- Öngören, Reşat: “Zikir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam
Ansiklopedisi**, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.
- Özaydın, Abdülkerim: “Asr-ı Saâdet”, **Türkiye Diyanet Vakfı
İslam Ansiklopedisi**, Ankara, TDV Yayınları,
1991.
- Râzî, Fahreddin:
Muhammed b.Ömer
b.Hüseyin b.Ali
et-Teymî el-Bekrî **Mefâtihu'l-Gayb**, Mısır, 1937.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî: **el-Lüma'**, Çev. Hasan Kâmil Yılmaz,
İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996.

- Taberî, Ebû Câfer:
Muhammed b.Cerir
et-Taberî **Câmi‘ul-Beyân an-Te’vîli Ây’il-Kur’ân,**
Beyrut, 1984.
- Tehânevî, Muhammed:
Ali b. Ali “Zikr”, **Keşşâfû ıstılâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm,**
İstanbul, Kahraman Yayınları, 1984. c.I, s.12.
- Tenik, Ali- Göktaş, Vahit: “Tasavvufi Düşüncede Zikir ve Zikrin Benlik
İnşasına Etkisi”, Toplum Bilimleri
Dergisi, 2014.
- Topbaş, Osman Nuri: “Zikrullah”, İstanbul, **Altınoluk Dergisi,**
Sayı: 292, Haziran 2010
- Topaloğlu, Bekir: “Esmâ-i Hüsnâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı,**
İslam Ansiklopedisi, Ankara, TDV Yayınları,
1995.
- Tunç, Cihad: “İslâm Dininde Zikir ve Dua”, **Erciyes**
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1988,
Sayı:5
- Vehbi Efendi, Mehmed: **Hülâsatü’l-Beyân,** İstanbul, 1969.
- Yaman, Vezire: **İtikadî Açından Zikir Kavramı,** Yüksek Lisans
Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi, 2010.
- Yazır, Muhammed Hamdi: **Hak Dini Kur’an Dili,** İstanbul, Eser
Kitabevi, 1971.
- Yılmaz, Hasan Kâmil: “Gaflet Girdabı”, **Altınoluk Dergisi,** No:
288(Şubat 2010). s.8.
“Zikir Terbiyesi”, **Altınoluk Dergisi,** No:155,
(Ocak 1999)
“Ashâb-ı Suffe”, İstanbul, **Altınoluk**
Dergisi, Ağostus 2001.
- Yurdagür, Metin: “Tesbih”, **Türkiye Diyanet Vakfı**
Ansiklopedisi, İstanbul, TDV
Yayınları, 2013.
- Yüce, Abdülhakim: **Efendimizin Bir Günü,** İstanbul, Işık
Yayınları, 2007.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım:
Mahmud b.Ömer
b.Muhammed el-Hârizmî

el-Keşşâf'an-Hakâiki't-Tenzîl, Dâru'l-Ma'rife,
Beyrut, t.y.

